

89

КОНСТ. ТУРКИН

g(c)

П - 88

ВАЖ ЖӨЗЛӨН ІСТОРІЈА

260898

ШКМ-ын I-өд ВО ВYЛӨ
ВЕЛӨдЧЫГJАСЛЫ ІСТО-
РІЈА ВЕЛӨдАН НЫГА
I-өд JYKÖд

5463

ын
е, шуам,
ыд, а кыкыс

КО

Кон.ст. ТУРКИН. Рабочая
книга по истории для
первого года обучения
в ШКМ. 1-й выпуск.

Тир. 3000 экз. Зак. № 523

Уполном. облита № А-411

Пор. № издания 53.

Редактор — П. Доронин.

Тех. редактор — Соснин.

I - ја заданњө

1. Коржык му вылын лоі морт да кушөм вөлі сек мусарыс?
2. Мыжөн торјалө морт мукөд өікас кывтөм пемөсјасыс да мыј вөсна артыс сјө торјалөмыс?
3. Кушөм источныјас серті мі вермам төдманвы сјө, зев вак кадөа өланног јывөыс, олан сам јывөыс?

УЖАААН МАТЕРЈАЛ

МУСАР*) УНА СУРС ВО САЈЫН

Мунны-кө Кардорө, Кардорсаң петны Вој мөреө (Кардор сулалө матын Вој море дорын) да пыр ылыстчыны војвывлаң, мі воам сешөмінө, көн пукалөны њемсө сывлывтөм јі гөрајас, көн оз овны њекушөм јөз көчыд вөсна. Наука висталөм серті 20 сурс во сајын-на, өні көн мі олам дај миыс лунвыв местајасыс быдсөн, ставыс зөлөмасы влытөм јіпластулын. Тајө јічылөмыс (медњыковањө) вөлө ма уна пөв. Медвозсө, сурс 500 кымын во саын, сесга сывлөма да абу вөлөма 30 сурс во кымын. Сы бөрті бара јічылөма, да бара сывлөма. Медбөрја јічылөмыс вөлөма 70 сурс во сајын, а сывлөма 20 сурс во сајын, өніја кад лыд серті. Табөрын сесга абу-нын вөлөм му јічылөмыс. 20 сурс во сајсаң-нын сесга сулалө ташөм кыматыс (њеуна, ферт, вежласыштис-на).

Јічөм — сывлөм костјасыс, кыз мі аңам, кыгөс зев куға, уна сурс војасөн, костјасас, кор јыс сывлі, кыматыс вөлөма зев шоныд, жар. Сөкі став муыс тырлөма, тупкыс-сывлөма өніја дорыс јона гырыс пујасөн, турунјасөн.

Сіз-жө кывтөм пемөсјас сек вөлөмаөс, сөмын мөд-ногаөсжык да гырысөсжык. Оні мувылын абу-нын колөма сјө кадөа, сешөм гырыс эверјас, кыз көе, шуам, мамонт, коді судтанас вөлөма 4 метраыс жужыд, а кыкыс

*) Мусар — земнөј шар.

зонь 400 кілограмм весітö, мібö, шуам, 2 1/2 метр судта
нешшераян олыс опшас.

Ташом эверјасылöн лыјасыс öнi суралісны му пыг-
да петкöдлісны öнiја јöзлы, кушöм олыејас сек оломөе-
му вылассö, но бырöмаөе клімат вежсöмкөд щöщ. Сіэ-кө,
му чужöмбан вежласöмыскөд щöщ, вежласöмаөе і мувыв
петасјас (растительност) і мувыв быдтас-пемöсјас.

**УЖАЛАН КÖЛУЈ ВÖЧÖМÖМ ДА УЖÖН МОРТ ТОРЈАЛÖ КЫВТÖМ
ПЕМÖСЈАСЫС**

Му јичывлом сывлом, костјасас коркö, мукöд кыв-
тöм пемöсјас пыс торјалöма аслыс сікас кывтöм пемöс
—морт. Серт, сіјö торјалöмыс муніс зев куға, уна сурс
војасөн, һөжјөнкөн, рөдыс-рөдö пыр тајö торјалöмыс
наскаліс. Медвозза вöјтырыд, кывтöм пемöсјасыд зев
ещадн-на торјалöма, но тајö торјалöмыс воқдсö јонжыка
ыждіс, пыр муніс воқö. Öнiја кадö-кө бостам морта-пемö-
са кост торјалöм, весіг сөкыд лоö корсны, мыј морт
коркö вöлі сещöм-жö кывтöм пемöс.

Мыјнö, ескö, торјöдіс мортсö кывтöм пемöсјасеме?
„Уж вöчiс мортöс“—шуö Енгельс. Мі тöдам, һекушöм
уж морт оз вöч ужалан көлүјтöг. Сіэ-кө, ужалан көлүјö
кутчiсöмыс торјöдіс мортöс кывтöм пемöсјасыс. Мыјөн
тајö аслыс сікаса кывтöм пемöсыс—морт, мöдіс кынöм-
нöt корсны, пріродакöд вермасны, ужалан көлүјөн (öрусі-
јö пріозводствоөн), көв сіјö көлүјыс вöлі сöмын увјану
да із—сек сіјö ез-һiн вöv зік кывтöм пемöскöд.*)

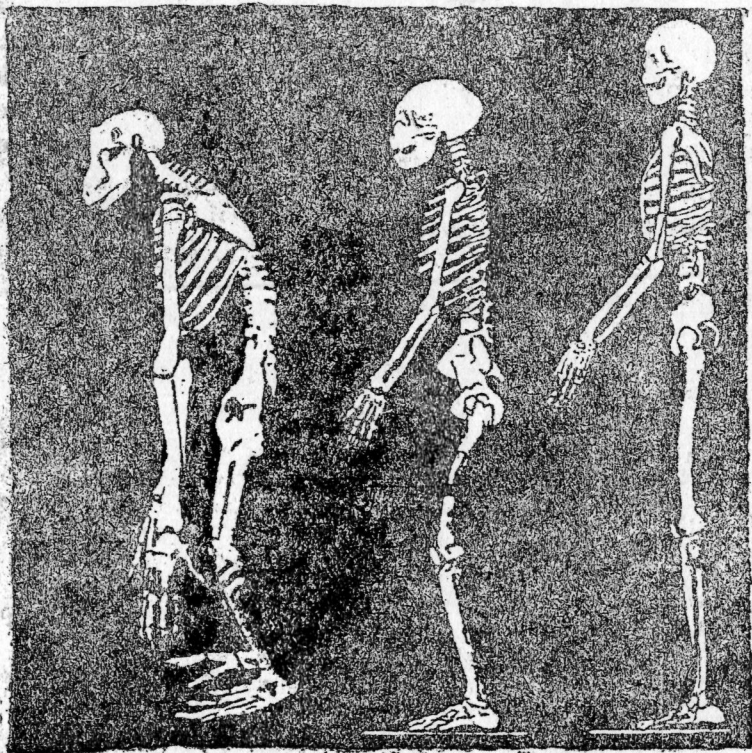
Öнi-кө ош вiны јöзыд мунöны пішшадөн да пуртөн,
а ошлөн морткөд возсасны ем чорыд гыж да пің.

Кывтöм пемöсјас оз кужны ползујтчыны öрусіјöјас-
өн, а налөн ем сöмын вынебөс, пің да гыж. Ош, серт,
ескö вынажык морт ногөн, но мортыслөн став сіла выныс
да ыжыдалан луныс, пемöсјас-эверјас сертi, ужалан
көлүјјасын. Ѓекор, һекушöм эвер ез вöv сещöм јон,
кушöмөе öнiја мортлөн вöчöм машінајасыс, бостам көв
трактор, мібö кушöмкö мукöд фабрікыс машіна, кодi
сетö вын став фабрікаыслы. А мöдам-кө корсны заводітчан
помсö, історіјасö тöдмавын тајö машінајасыслыс, најö

*) (ы вöсна, мыј сек мортыс омöла-на торјаліс жiвотвöјјасыс, мі
жуам сіјöс аслыспөлөс кывтöм пемöсөн.

заводитчыны із черсан, із пуртсан да сиж-жө увја бед-
сакыс, кодјас торјөдсионы медвоzza мортос кывтом-
пемөсјасыс.

Мортлөн кык кок жылын ветлөмыс, јур вежөр паска-
лөмыс-ставыс вөлі ужалан көлүј сајын. Медвоzza јөз-кө ез
мөдны ужавны ужалан көлүјөн, колө-кө ез ескө і сувт-
лыны кык кок јылас, а ветлісны пыр чабуөн, пемөсјас

1-өд серп. Обезјана шимпанчелөн, медвоzza мортлөн
да өнја мортлөн скелетјасыс.

мос. Сіq-жө ужалан көлүј вежіс мортлыс олөмсөмсө,
вежіс сылыс сојөм-јуөмсө зоңнас, отсаліс өдјөнжык јур-
вежөрлы вогсыны, а јурвежөр вогсөмыс, баражө өдзөдіс
бурмөдны, лөсөдны ужалан көлүјсө воqө.

Тақі ужалан көлүјөн (өрүдјө производства) вөрөшіт-
чан сам, өдзөдіс мортлыс мортјаммөмсө, торјөдіс сјјөс
мүкөд пемөсјасыс. Орудјөјасөн вөрөшітчан, власөјтны
кужан сам воqө ужалан көлүјсө вежіс, јур вежөр мортлыс

мждödic-паккödic. Но тајö вежсöмыс, „мортјаммöмыс“
мунис зев куџа, зев уна. сурс воон, мед воны öнija-
көдöзсö.

Бурa вiздöдöј воџа серпас вылас, тöдмалöј да
вiстало: а) мыјöн торјалö öбeџана скелетыс медвоџа
мортаöн скелетыс. б) Мыјöн торјалö медвоџа мортлöн
скелетыс öнija морт скелетыс.

Та сертi ми адџам, мыј мортлöн да öбeџаналöн
скелетас, да став органызмас ем уна öткөдторјыс,
мöдарö-кö, поводнöја-жö наја торјалöны мöда-мöдсыс.
Ташöм тöдмасöм вaјöдö мiжанöс сетчö, мыј морт лöма
өещöм-жö кывтöм пемöсјасыс. Морт петöма кушöм-кö
öбeџанаяс вужыс. Гашкö, шiмпанџö, горiлла, гiббон вуж-
ыс? Сöмын оз ков гөгöрвоны сiџ, мыј öнija морт лöма
öнija öбeџанаяссыс. Абу. Öнija öбeџанаясöс почö шуны
војтырлы чој-вокöн, мыј најö öтi вужыс коркö зев
важöн кешлöмаöс.

НАГАНЈАС

1. Öнija öбeџанаяс мукöддырјыс iз да иалыч вöдiтлывалыны-жö,
ужалаи кöлуј пыддi. Мыјöн торјалö сылöн кöлујöн вöдiтчöмыс, öнija
војтыр ужалаи кöлујöн вöдiтчöмыны? Мыјöн торјалö медсасö морт став
мукöдöкiас кывтöм пемöсјасыс.

2. Кушöмжык кадö, кушöм эпохаö му вылыи лöи морт, да мыјöн
өдö торјалö öнija мортмыс?

3. Мыјла оз поџ шуны, мыј морт лöма öбeџаныс? Кыџи колб
өјöс öбeџанаяс мортöз iтöдсö вешöртасавны?

4. Мыј сертi ми вермам тöдмавыи медвоџа морт јылыс. Көн колöма
сылöн „коктујыс“?

КЫџ ВОЈТЫР ВЕЛАЛISНЫ ВÖЧНЫ ДА ВЫЛЫНЫ УЖАЛАИ КÖЛУЈ- ЈАССÖ АССЫНЫС?

Медвоџа мортлы, мыј колö кынöмпöтвылö, ставсö,
вöли сетö прiрода гөтöвöјöн. Секi џверјаскöд вермасöм
да кынöмпöт корсöм мортылöн вöли зев-на вынтöм.
Унжык џверыс вöли сы ногö перыджык да вынажык—
(медсасö хiщникјас.)

Кор морт велалiс бeддöн да iзöн орудiјö пыддi
вољзүтчыны, iсек-на вермасны џверјаскöд сылöн выныс
вöли iчeт, гырыс зверјаслы паныд сувтны. Шоныд клi-

мат, да быдсама сикас сожантор, отсалсны мортлы овны пөвтөг, керкајас вөчтөг, а сожан-јуансө вөлі сетө прірода гөтөвөјөн. Сөмын сіјө колө вөлі чукөртны первој кыккока олысјаслы, сесса і ачыс мортыд сек ез вөв өнїја код-требовательнөј сојом, овмөс сертї. Сојис, мыј сурө вөлі кїнодулас: өрек, турунвужјас, кулөм зверјасөс, быдсама гајјасөс да с. в. сөерт, медгасө сојны удајтчываліс быдман сојан, а гежөдждака јай: гырыс эверјасөс кыјны-віны выныс ез тырмы.

2-өд серп. Медвоzza војтыр.

Сы вөсна, мыј секї некушөм запасјас заптөм-на ез вөв, медым кынөмпөт корсны, војтырлы лої веталыны (брөдїтны) өвілаыс-мөдлаө, местаыс мөд, выл местаө. сөерт, оз ков гөгөрвоны і сіз, мыј мортыд ветлөдліс кытчө сурө. Медгасө сіјө ветліс матї гөгөрын, вывті ылаө ез мун төдсаыныс.

Пріродакөд да эверјаскөд вермасны вынтөмлаун јитіс војтырөс мөда-мөдыскөд. Быт вөлі сек колө овны, ужавны да вермасны өтувтчөмөн. Тајө өтчукөрын олөмыс первој медвоzza војтырлы сетіс медга чорыд вын асгыныс олөм кутны да вермасны пріродакөд, эверјаскөд. Сөмын өтчукөрын олөм, өтвыв вермасөм, верміс мынтөдны секса јөзөс пөгїбнїтөмыс, кулөмыс.

Кынөмпөт корсөм, өтчукөрын олөм, быдлуња вермасөм, первој јөзлы індіс, тјүдөдіс најөс вылны бур-

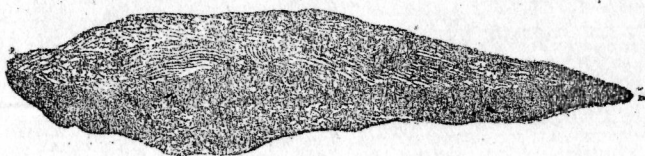
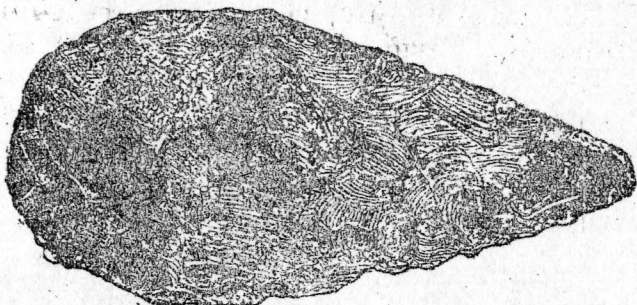
мөдны, усовершенствуйтны ассыныс медвоzza ужалан ног-
жассо, колујјассо. Мыј вөлі сы кыи сек, кушом ужалан
орудіјојас? Вөлі сомын сешом прөстөј орудіјојас, мыј
сурі кокулыс, мыј сін уло усі первој олыс јөзлы — увја-
беда да із.

Чорыд орех кыш жугөдны отсаліс сіјө-жө бедаыс,
лібө із, сіјө-жө изнас, беданас верміс гылөдны-суаөдны
пу јылыс јаблокјас да мукөд быдмасјас. Сіјө-жө изнас
да беданас, дерт, воцсагаліс, суис-кө шуам сіјө эверос-мі
мыј-мі. Эверјаскөд кушом сурө орудіјојасөн вермасөм,
велөдіс мортос корсны, бөрјыны да лөсөдны буржык.
прамөјжык орудөојас, лібө сіјө-жө прөстөј із-беда оружіө-
сө бурмөдны. Прөстөј, кушом сурө беда дорыс, да із
дорыс, кыз пона јон беда (дубіна) — нөш, дерт, вынажык
вөлі тышкасны эверјаскөд. Тацөм бедаыс — нөшкыс пер-
вој јөзлөн верміс лоны медвоzza, мед прамөј оружіөөн.
Но сешом оружіөјассө-нын ковміс вөчны мортыды ас-
лыс. А мед сіјөс вөчны, ковміс кушом сурө выд способјас,
мукөд ужалан колујјас-нын төдны, медым тајө нөшсө вөч-
ны, шылаөдыштны-көе неуна, да чінтыштны. Тајө нөш
вөчан колујөн верміс лоны поткөдөм, дорыша із.

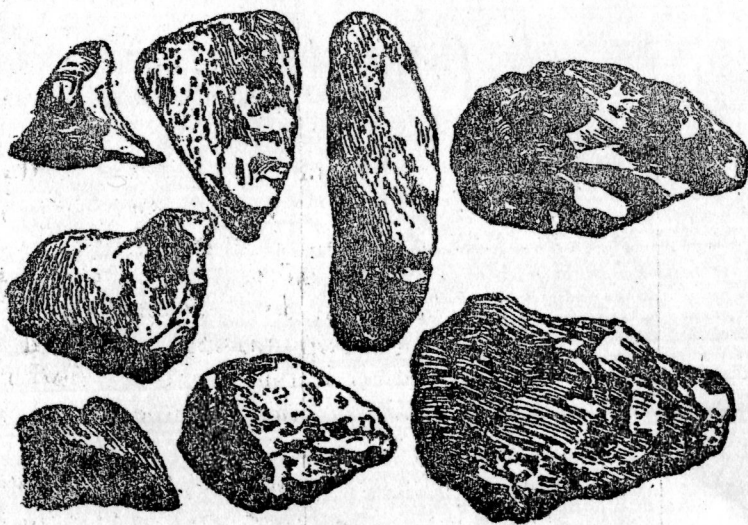
Кыз-жө гөгөрвоісны зев важ, первој кыкко ка олыс-
јасыс із орудіөөн вөрөшөтчыны, да сіјөс вөчны? Мі
төдмасөм, мыј неөтпыр-нын первој јөзлы кі подулас із-
јыд шедлі, сомын сіјө сек бостліс бөрјыстөг, кушом
кі улас сурі. Ізјөн вөдітчөгөн, шуам орех кыш жугөдігөн,
лібө мөдтор вөчөгөн, із-із воча кучкалігөн вермісны
первој војтыр кафавны, мыј із поэө жугөдлыны, мыј му-
көд ізсө жугөдлігөн-торјөдлігөн артмісны зев јос, до-
рыша ізјас. А дорыша, јос пелөса ізјөн поэіс топыджыка
кучкыны, эверкөд посјысөгөн, сојан перјөгөн.

Бөрынжык јөзыс велөдчисны нарошно жугөдлыны,
поткөдлыны тацөм ізјассө, медса тајө дорыша, јос не-
лөса ізјассө орудіөө пыдаді бостны. Нөш (дубіна) поэіс
вөчны поткөдөм ізјыс вөчөм із черөн. Медвоzza із
черыд вөлөма зев прөстөј, вороптөм-на (пуавныс абу-на
кужлөмны). Ізсө сіз поткөдны вөлөм, медым өві пом-
тыс поэіс кіө шамыртыны, а мөд помнас керасны,
воласны, вуштысны, эверлы кучкыны да с. в. Із черөн
поэіс-нын, не сомын нөш вөчны, а сіјө-жө употреблајтис

і чер пыдды і пурт пыдды і піла пыдды. Ез-на-öd вöв сек зев уна сікаса ужалан көлуыд.

3-öd серп. Із чер.

4-öd серп. Ізҗыс вöчөм ужалан көлујјас.

Сөмын бөрынжык-нын, кор соди первој јөзлөн ужалан öруфјө вöчан опытыс, сјјө-жө ізҗыс верміс вöчын мукөд сікаса ужалан көлујјас, дерт, ізҗыс поткөдлан нөгөн-жө. Куҗа-виҗаөн (дерт уна сурс војасөн) велөдчисны

вöчны, лöгöдны вымыс-выл ужалан кöлујас: из пурт из піла, из гогын (скребок) да с. в.

Кушöм изыс почö вöлі вöчны, поткöдлыны ужалан кöлујас? Ферт сещöм изыс, коді бура потласö, четчö јос дорыша торјасөн. Сещöм изыс (матерјалыс) вöлі — бја из (кремень.)

Уна сурс војасөн первой олыс јöz зев чорыда вермасісны пріродакöд, перјісны кынöмпöт, вермасісны эверјаскöд, вічісны агнысö на чорыд гыжыс да јос піныс, ташöм оружіјасөн, — нöшкөн да дорыша ізјөн. Уна сурс јöзөн, уна вога опыт ковміс, медым велавны öтлаöдны беф да из, прамöј оружіјö пöртны сіјöс.

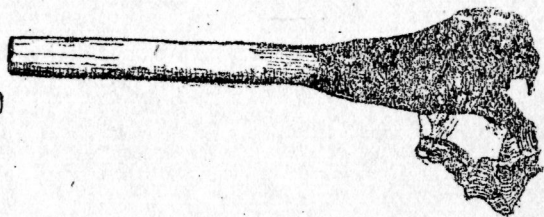
Беф понö из јітöм — кöрталöм, нöшта бурмöдіс да выліс первой јöзлыс ужалан кöлујсö (оружітö і-орү-фіјötö). Кушаөн војтыр велалісн из бердö кöртавны беф, лібö јос пона из тувјавны беф јылö. Ташöм кöлујнад мортылөн нöшта соді выныс эверјаскöд вермасны — пуа воропа чернад мортылдысаңжык, чорыджыка верміс кучкыны эверјаскöд воцсагігөн, мед не сурöдчыны асылс сы гыж улö.

Пу бердö јос дора из кöртавны, војтыр велалісны эверјаскöд вермасöм опытсерті. Воропа öружіöн вермагыс мортлөн, кыз шуасны, кыс нужалі, јонжыка вынгаліс воцса серті.

Из чер да из јыла шы вöчöм уна сікаса. Мед чер да шы веропавны да крепітны, тышкас роэ піскöдöмөн, лібö кодјыштöмөн, ферт, мед бур способ вороп јітны да кöртавны вујјасөн, турунөн, тувјалöмөн крепітны, лібö сірөн спојсö кістны. Неважөн на му вылын вöліны сещöм јöz, кодјас из чер таі воропалісны: быдман том луö тувјаласны јос дора из, сесса вітчысöны, кор пуыс бурдас из бердас прамöјасö. Сы бöрын пусö пöрöдöны да вундöны, мыј куша колö чер пуыс.

Тас почö адзыны, кушöм сöкыда артмö вöлі секса јöзлөнужалан кöлујас. Мед бја изыс воны чер да пурт öружіјöö, ферт, ковміс сетчö уна вын, уна сурс војас да коллектівнöј опыт. Сесса-öд колö татчö-жö біа ізјасмыд (гырысжыкыс) абу быдлаын му вылад. Лоіс коргысны сещöмінјас, көн тајö добраыс унжык вöлі, та гөгöрын, медым матын овны почыс. Тајö кадга јöзлөн ужалан

көлуј вöчан артмисны сен, көн пыржык бiја изжажык вöли. Уна местаын СССР-ын, сiз-жö i Комi муыс, суравлисны ташöм важ из көлуј вöчанинјасыс („мастерскöйјасыс“), кытчö танога из вöчан коласјасыс колöмаос. Јемдiн фoрын матын-Ванвиç-дiнын (паракод сувтланинас матын), ем iчöтiк лыа рöч. Сiјö рöч пiеыс суралöны чукөрөн i öтi-öтiкөн посы бiјаиз торјас, шылöдöм из нoвјыјас.

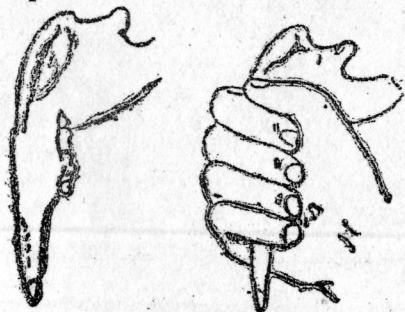
5-öд серп. Вылас — из чер пуалöма, изсö му бердас сiралöмөн. 2. Уамыжык — из пурт, изсö көрталöма вужөн да вылас сiралöма. 3. Мед уамы — из öжын, öртавалöма вужөн.

да мукöд сiкас изјыс вöчöм көлујјас. Коркö важөнсö тан, буракö, вöвалöма из поткöдланин (каменоломња), изјыс ужалан көлуј вöчанин*).

Тази, тајö важ кадса јöзыс велалöмаос вылдны да бурмöдны ассыныс ужалан көлујсö. Куçа зев, уна сурс војасөн, ферт, медвоçа јöз вöчавлисны изјыс поткöдлöмөн ужалан көлујјассö, поткöдлöмыс (обiвкаыс), ферт, пыр бурмiс — совершенствујтiс, кыç совершенствујтiс i ужыс. Поткöдлöмыс кыçа, мöдногөн сөгса (шылöдöмөн да роçöдлöмөн) вöчны мöдiсны ужалан көлујјас изјыс. Но тајö кадса јöзыс езна ферт, тази öрудијсö вöчныс кужалыны.

*) Велöдыоныккөд төдмалöј кушöм пöлөс ужалан-көлуј суралöма Ванвиç-дiнса каменоломњаыс. Ем сетыс суралöм торјасыс Комi музејын Ветлö да виçдалö, төдмаоçи!

Ковміс бара уна морт Һем, уна общественнөй опыт, медым војтыр велалісны ізыс вылногөн вөчны ужалаан көлујјас. Та јылыс поңо жеңыда віставны таң: јона важонсө-кө, кор мортыс пондіс ползујтчыны ізјөн, вежны вылдны сіјө ез-на куж, а сөмын кушөм сурө, сін-уаө усан ізјөн ползујтчіс, — уна сурс војас бөрын уж-олөм опытөн воіс сетчөз, мыј велөдчіс сіјө-жө ізсө шы-лөдны, төчітны, вежны быдног сылыс формасө, кушөм мортыслы вөлі колө.

Б-өд серп. Лыыс вөчөм өрудіјө. воәмөстіс. Стерт, ізја көлуј кыңғи, морт кын вөлі і мукөд нога көлуј; мі сорғи-тім-һын воңжык ас вөчөм нөш јылыс. Но сінвоңо кет-көдлыны, кың паскалісны да вылмісны пуа көлујјас, мі ог вермө. Ог вермө сы вөсна, мыј пуа көлујыд сісміс муын: өнја кадөз езвермы колны, а колөмаөс медсасө важ јөзлөн ізыс вөчөм көлујјас, код серті мі вермам зев бура төдмавны важ јөз техника јылыс. Пуа көлуј кыңғи, важ јөзлөн вөлөма щөщ лыыс вөчөм ужалаан көлуј-јас, но најө, пу моз-жө сісмөмаөс муын, міјан кадөз өңа зев колөмаөс. Но лыыс вөчөм ужалаан көлуј ез зөңнас сісмы, а торјасөн-торјас суравлісны-жө ізја кө-лујкөд щөщ. Сешөм лыторјасыс петкөдлөны, мыј морт вөчавлөма көлуј і лыыс (вічөд серпас вылыс).

Стерт, лыыс вөчөм көлујјас сіз-жө пыр вылмісны, усовершенствуйтчісны, кыңғи-і ізыс вөчөм ужалаан көлујјас. Медвоңсө јосжык лыјасөн вундасісны, піскөдчісны, а сесса бөрынжык, мөдісны сіјө вылдны, обрабатывајтны. Серпас вылыс вічөдлөј, кыңғи важ јөз мөдісны ползујт-чыны первојсө лыыс вөчөм өрудіјөјасөн, а сесса сіјө лысө-жө мөдісны обрабатывајтны, вөчны важ серті удөб-нөјжык көлујјас.

Тащом вөлі техніка медвоzza воjтырлөн. Тажö дос-
тйежьньöясыс, öнi мiяналы кажiтчö зев iчöt достйежьньöя-
сөн, но тажö важ jöz бостiсны уна сурс (поzö шуны
дас сурс) воjасөн. Воzö техника кыптöмыс mödic мунны
ödjöжык. Odcö setic мортлы ношта öнi ыжыд достйежь-
ньö — бiөн ползуйтчыны, бi перыны велалём.

Ы DA CЫЛӨН КОЛАНЛУИ МЕДВОZZА МОРТАЛЫ

Зев ыжыд вын сурi морт кiö, кор сijö mödic кужны
ползуйтчыны бiөн. Бi кокньödic важ jözлыс олөмсö, прiре-
дакöd да зверjаскöd вермасөмсö, вежiс став оланногсö
зоьнас. Важысаь ö мортыс бiсö пökörитiс, велалiс сijöн
ползуйтчыны, поzö та сертi төлкуйтны. Кор важ jözлыс
важ оланiнjассö кодjисны учоннöjjас, бiжаизja öрусьjöjас
пövстыс адзiсны щöщ: сотём лыjас, шом, пöjм. Тажö
петкödлö, мыj зев-нын важысаь воjтыр кужлöмаöс бijöн
ползуйтчыны. Серт, бiөн ползуйтчöм оз-на вiстав, мыj
мортыс ачыс кужiс перыны бiсö. Медвоzza jözыд сöмын
кужлiсны дас бiөн ползуйтчыны, а перыныс велалiсны
агныссö бöрынжык, уна со вosa олём опыт сертi. Кычi,
кущöм ногөн морт вермiс гөгөрвоны бiлыс коланлунсö,
кычi велавлi сijö бiөн владеjtны-ползуйтчыны?

Ог вунödö, секi кыматыд вөли öнija дорыс möднога,
шоныджык, зеражык да с.в. Гымалём, вiрдалём вөли
частöжык. Сегга муыслөн ежыс вөли öнija дорыс вöскыд-
жык-на, а та вöсна му пыс частöжык петавлiс доналём
лава вулканjасыс. Гым-бiыс, вулкан бiыс вөрjас сотчыв-
лiсны, ыжыд пöжарjас овывлiсны.

Та сертi важ jözыс вермiсны бiкöd төдмасны. Мi
шуам, мыj ачiс мортыс бiсö перыны секi ез-на куж. Кö-
зыджык зерjас дырji вөр сотчöмыс шонтiс мортöс, пемы
воjясын jugdödic. Бi дорö ез лыстны матыстчыны зверjас.
Со кущöмбур тор бi setic важ jözлы. Öтпыр да möдыс,
кучаөн воjтыр качалiсны бiлыс бурлунсö. Ез вöv сöкыд
гөгөрвоны важ jözлы сещöм тор, мыj быд соjö пуjассö,
зажгөмөн кутчiсö косжык увjасö, мыj кос пу содтöмөн
ыждö да паскалö бi, сылөн вын. Коркöjас, серт, важ
jöz чукөрлы удайтчывлiс вегкавны сещöмiнjасö, көн сот-
чан вөр муртса-нын тукталiс, сек ковмiс бi вылö шыбыт-
ны кос росjас, увjас.

Тачi, воjтыр вермiсны велавны, кычi колö бi пестыны,

ödqödnı, med sıjö ez kus. Bıldın коланлуныс налы вöлі тöдса-нын. Мыјон важ јöз велалıсны бітö пестыны, секı-нын бıыс ez јансöдчывны, а мöдісны зıлыны бі візны кө-тöрын кусöдлытöг, med ескö ez kus. Мукöд местајасас, көні унжык вулканјасыс, бiön ползүйтчыны војтыр вер-масны вулкан бıыс. Вулкан воронкаыс петöм лаваыс вылыстыс регыд көзалö да артмö чорыд еж, а пыщкöсыс пыр бiа. Сецöм лава вывтыс почö ветлыны, лыбöдö мортöс. Беддöн-кö зурган, беддыд сквöз орöдас чорыд ежсö да бед помад ыпнытас бі. Та ногөн, бара-жö вер-місны важ јöз тöдмасны бікöд. Көні гым бıыс, көні вул-кан бıыс, важ јöз тöдмасıсны бiön, сы колан лунöм, а куза-вıзаөн мöдісны кужны кусöмыс візны sıjöс (візны, а не перјыны, перјыны велалıсны нöшта-нын бöрын).

Бі візны велалöм мысты, војтыр мöдісны візныс sıjöс сінмöс-моз, кусöмыс, нöвлöдлыны аскöдныс щöщ мöдлаö вешјыгөн. Уна сурс во, öтчыд шедöдöм бі новлöдлісны важ јöз аскöдныс да паскöдісны sıjöс му настала. Бі ві-зöм, да аскöд sıjöс новлöдлöм, — ем öнöз--намукöд племе-најас костын. Мыј коркö збылыс важöнсö вöлöма ташöм нога бі візöмыс, кор војтыр оз-на кужны sıjöс перјыны колöма і обычајјасын. Римлана öнöз-на пыр „Веста“ нıма јен возын візöны кусöдлытöм бі, луныс-лун пестöмöм sıjöс.

Тажö корсöм, сурöм бі візöмыс секса мортлөн вöлі зев ыжыд, медыжыд мог. Бурсö бıлыс тöдам зев бура, мыј сетıс важ јöзлы: шонтıс, візіс војтырöс эверјасыс, јүгдöдіс, гажöдіс пемыд војјасын да с.в. Эверјас ez лыстаыны локны бі дорын олыс јöз дорö, бıыс полöм-ла јöз оланıнасö (а сек медсасö овлісны пешщерајасын), пыран інас öзтывлıсны біпур да sıjö візіс најöс, эверјасыс.

Эверјасыд, öнıја сертı мі тöдам, полöны бıыс (öнı-на көјінјасöс повзöдлывлöны бiön). Бі дорын-на-жö морт вöчıс і ужалан көлујјассö аслыс, бі вылын шонтöмөн пот-кöдліс біја із, бі вылын сотöмөн јостıс вöралан зіб-шы, бі дорын весалıс да костıс эвер кучıкјас. Ташöм полза сетны верміс бıыд секса јöзлы. Став олöмсö і олас ногсö чорыда вежıс бıыд важ јöзлыс. Бі-жö вежıс вој-тырлыс сојан-јуансö, а сыкöд щöщ—јурвежöрсö.

**ПЫШКӨС ОЛӨМ да ЖОЗКОСТ ОЛАННОГ МЕДВОҢА ЖӨЗ
ЧУКӨРЛӨН—(ОРДАА ОЛӨМ).**

Воҗажык сорыҗасын ми төдмасим, кушөм состо-
жаһыбын, кушөм нога вөлөм медвоҗа војтырлөн, ужалан
көлуҗыс-производительнөҗ выныс (производительнөҗ сҗлы
общества). Та серти-жө поҗө төлкуйтны, кушөм вөлі пышкөс
олөмыс да овмөсыс секса жөзлөн. Кынөмпөт корсөм
мунис медгасө вөралөм помыс да сожан-јуан өктөм пом-
ыс (өктисны турун вужјас, тусјас, плодјас, гаҗјас да с.в.)
Вөралөм, Ғерт, оз поҗ соровны өнија вөралөмкөд: кыҗ-
сисны ічетжык җверјас вылө, гырыс җверјаслы сувтны
паныд вынныс ез-на суҗсы. Гырыс җверјасөс кыҗны вер-
мылісны сөмын таногөн, кор җверыс дојміс, вісміс, мбө
мукөдногөн вынтөммис да ачыс кулі. Тащөм ногөн вө-
ралөм помыс кынөм вердны, Ғерт, вөлі сөкыд, дај өз
поҗлы һекөр тавылө ыжыд һаҒеја кутны.

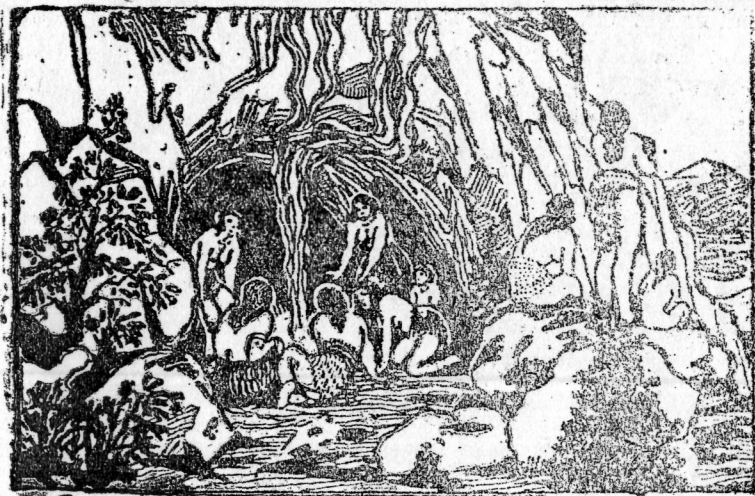
Мукөдыслы кынөмпөт корсны вөлі лоө мөдногөн—
турун вужјас, јагөдјас да гаҗјас корсысөм-өктысөмөн.
Муыс вужјас да гаҗјас кодҗыны вөлі лөсөдөма һарошнөҗ
јос пома беҒ.

Таногөн кынөмпөт корсөм вөсна, секса жөзлөн ез
вермыны-на вөвсыны һекушөм запасјас, воҗөвылө сој-
ан-јуан заптөм-чукөртөмјас. Мыј кыҗисны-вијисны, мбө
корсисны-өктисны,—сiјө вочасөн і сојисны. Сесса мортыд
һемторјөн ез брезгујтлы. Умөн јај сојөм, кулөм җвер-
јасөс сојөм—сiјө сiҗ быҒтө-кө і колө вөлі. Пуны-пөжав-
ны ез-на куҗ: пунысө һекөні, дозмукјас ез-на кужны
вөчны. Ғерт, куҗа-виҒаөн, би дорын олiгөн, велалисны
важ жөз пөс пөјимын, мбө беҒ помын јај пөжалөмөн
һебҗөдны. Јона шыг кадјасө, Ғерт, важ жөз чөскөдчыв-
лісны і морт јајөн.

җверјаскөд вермасөм кыҗи, важ жөз унаыс вочаас-
лісны да когө волісны мукөд, бокөвөҗ жөз ордакөд,
(жөзыс секі вөлөм чукөрөн-чукөрөн олөны да шусыв-
лөмаөс „ордајасөн“.) Косјас кыптылісны буржык
кө рымажык инјас вөсна. Тащөм косјас дырји, вијөм
мортөс, мбө пленө шедөм мөртөс, җверөс моз-жө сојис-
ны. Сiҗ-жө сојисны і пөрысжык жөзөс, чеһаҒөс. Онiја
кадјасөҗ-на коллөма сещөм тор: олөмажык жөзөс да
старікјасөс вiҗны вөлөм.

Тащом ногон кынӧмнӧт корсӧм вӧсна, жӧзыс пыр ветлісны местаыс-местаӧ, сожан-јуан корсны, а ӧтик местаӧ овны ез-на пуксыны.

Нарошнӧй вӧчӧм оланінјас (керкајас), бара-жӧ ез вермы-на лоны. Зерыс да кӧзыдыс сажӧдчисны-џебсывалісны

7-ӧд серп. Пешцераын олыејас.

важ жӧз вӧрӧ да пу увјасӧ. Медса бур оланін вӧлі секса мортлӧн пешцерајас (гу). Сен шоныдзык і безопаенӧйзык џверјасыс вӧлі.

Њекемын кылӧн-кӧ вӧставны, секса воґтыр олісны сӧмын пріродаӧн дастӧм пешцерајасын, гујасын, а сӧжӧ і сожан-јуан серті, асныс езбыдтывны ны вӧфӧтны, а кыґ шуасны, секса морт сӧмын прісвоівајтліс пріродаыс сетӧм торјассӧ, а џемтор ез производӧт-на ачмыс. Ужалан кӧлујыс сылӧн сымодаа-на-жӧ вӧлі. Пуктывтӧм да быдтывтӧм торјас корсӧм-ӧктӧм, чері кыґӧм, вӧралӧм— вот став ужыс да овмӧсыс медвоґа жӧзлӧн. Тајӧ ставсӧ еетіс прірода, сӧмын кужны колӧ вӧлі бостнысӧ тајӧ дастӧмторјассӧ.

Кӧм-паскӧмыс (кор-нын кӧзыдзык лоі клімат веж-еӧм бӧрын) вӧлі џвер кучікјас, ез серт, ӧнја-моз ас вӧчӧм-кыӧм кӧм-паскӧм вӧв.

Ва вајны дозмук пыдды,—гырыс ӧрек кыш, вӧјӧм џвер јур чашка, џбӧ, пу кырс. Тајӧ ставыс пріродаӧн

дастөм, гөтөвөјөн бостөм торјас, а ез вөв ас кiөн вөчөм-торјас. Сijөн і поңо шуны, мыј медвоңза мортлөн овмөс-ыс вөлі — „присваивајушщөј“ — природалыс дәсөн бостөм.

Тащөм олөм сертыыс да овмөс лад сертыыс поңо-нын төдны щөщ, кушөм вөлі вежөртасыс налөн, а сiз-жө, кушөм јөзкост оланногыс. Вывті унаөн өтчукөрын овны, кынөмпөт корсны, ферт, оз вермыны. Та вөсна і лыдыс ордалөн ез вөв зев ыжыд: морт җеламын-ветымын. Гөтрасөм, верөссајө мунөм — семејнөј организација, ферт, ез вермы сек лоны өнiја код. Олісны ставыс өтсор. Став мужiчөјыс став нывбабаыслы мужiк пыфди вөліны, а сiз-жө і став нывбабөјөыс став мужчөјыслы — гөтыр пыфди.

Некушөм вескөдлыс — јуралыс (государство маңера) абу-на вөлөма, а сiз-жө абу вөлөма җекушөм мукө і сiкас организацијаяс. Мыј ордаыс ыжыдiс да содны мөдiс лыд серты, ез мөд налөн өтчукөрын кынөмныс пөтны. сек лоі торјөдчывны, јуксыны iчөтжык „орда“ чукөр выло.

Уж серты ордаыс ас пиас торјалис кык пелө. Первојыс мужчөјјас, медчасө олісны вөралөм помыс, најө аснысжык і олісны-вердчiсны. Нывбабөјө челаф-јаскөд да пөрысјаскөд, өктысiсны оланiн гөгөрын (стојанка гөгөрын), корсiсны перјалисны турун вуңјас, плодјас, јагодјас, гагјасөс куталисны да бi вiчiсны. Таңик кык ыжыд јөз чукөр выло торјалис уж серты орда пышкөс-сын олөм. Нывбабөјө, челаф вөсна ез вермыны мужчөј војтыркөд вөравны ветлыны. Но таыс кыңғi орда пиас артмiс нөшта мөднога јукөм-арлыд серты торјалөм. Арлыд серты торјалөм орда пiын, мөдногөн-кө шуны, пөрнөј, томулов, пөрыс јөз чукөр артмөм, лоі уж торјалөм серты-жө. Быд торја чукөр вөлі олөны торјөн-моз: iчөт челаф, мамјас дорас, тырысжык челаф, асныс торјөн, став пөрнөј јөз — бара асныс. Бөрынжык-нын, кор овмөсыс јонмыштiс да ковмiс јурнуөдыс-төдысжык јөз, сек торјавны мөдiсны ыжыджык олөм опыта пөрыс јөз чукөр — „старејшинајас“.

Семја-семјаөн, гозјөн-гозјөн олөм, өвi мамлөн ас челаф-көд ноксөм, ез вермы сек лоны. Гозја кост олөмыд ез-на вөв. Челаф ез төдлыны ассыныс ајнысө, а мамдорыс көзалөм мыгъ, вунөдiсны, кодi налөн

мамыс. Нывбабајаслы мужік пыџџі верміс лоны быд мужік, сіз-жө і мужікјаслы баба пыџџі—быд нывбаба. Та вöсна став чемаџыслы быд мужік вöлі—ај, баџ пыџџі, а быд нывбаба мам пыџџі. Комі кывјын öнöз-на колöма тащöм важ олöмыслөн смеџыс. Ај—(баџ), ајка (свекор), вежај (крестный), ыжыдај (џед)—тајö став нимјасас коллöма-„ај“ кыв. Таз-жө „иң“ да „аң“ вежöртаса кывјас колöмаöс-на комі кылын: „иңка“, „еңка“ (свекор), „ичиң“ (тöтка), „вежаң“ (крестнаја), „бöжаң“ (крестнаја); „мам“ (маџ), „ыжыд мам“ (мамлөн мамыс), чожиң (тöтка). Тајö петкöдлö, мыј важöнсö вöлöм „ајјасөн“ да „еңјасөн“—став веревтö нывбабјöј, мужічöј öтмоса вежöртасасö. Ыждаыс (лыдыс) ордајаслөн ез вермы вöвсыны бара-жө öтыжда, меџса унаыс, џерт, 30—50 морт. Вывті унаыслы секса олöм самнас, да овмöс ногнас кынöмпöтсö корсöмыс, вывті уна лыднас, вöлі сöкыд. Орда сөдöм мыгы, кор-ның щыгөн лөі öтлаас овныс, öвi ордаын олыс јöз торјöдчылісны, јуксылсны посчыдзык ордајас вылö. Та ногөн-кө, ордаыс öтiк, ыжыд семја-код вöлöма. Тащöм ужалан көлуј серџыс да овмöс вöџтан ног серџыс поџö-ның төлкујтны, мыј возö вылö запас лöсöдöм ез вöв, мыј кыјыштiсны, сiјöс сојiсны. Та серџi-кө, поџö шуны, некущöм iмущество ны собственносџ сек ез вермы лоны. Кодлы, мыј сурi сузöдны, эверöс вины, либö öктас-петас чукöртны,—сојiсны-јуiсны ставыс öтвылыс, кыз кыјсысјас, сіз-жө і öктысыс-чукöртысјас. џерт, унжык сојаныс вöлі сурö гырысжык-пöрнöјжык јöзлы, кодјас вынаöсжык вöліны. Став праваыс сек вöлі вын вылын. Кыз ми шулім-ның, собственносџ некущöм ез вöв, ез-жө вöв öнiја-моз озырагöла вылö јуксöм. Сiз-кө, ез вöв-i эксплоатацiја (нарџитöм). Та серџi тајö кадсö поџö шуны—классјас вылö торјавтöм јöз кост оланногөн „первобытнöј коммунизмөн.“

Жеб-омöл ужалан көлујөн, кущöм вöлі секса јöзыслөн, морт öтнасөн-öтнасөн овны ез вермыс. Тазсö овны выныссылөн ез сузсы прiродакөд вермасны. Тајö прiродакөд да эверјаскөд да быдлунја кынöмпöт вöсна вермасöмыс, öтувтліс јöзöс, јiтiс најöс јорта-јортыскöд. Сiјөн став олöм самыс вöлі öтувја—коллективнöј-коммунистическöј.

Олісны-кө, медвоzza jöзыс öтiкөн-öтiкөн, налы ескө сек ез і ковмыв сорнiтнысö, сорнiсыс сек сылы зiк ескөн нeмтор вöлі. Öтувja уж, öтлаын олөм вöчiс выл нога jiтöд jöz кoстын—„сорнi-кыв“. Мi тöдам, кывтөм пемöсjас сорнiтöны асногыс мöда-мöдныскöд, гөгөрвооны jорта-jортнысö. Вöв гөрлөм, мөс баксөм,—сijö быдсөн аслыс нога сорнiног пемöсjас кoстын. Но ташцөм сiкас сорнiнас поçö сөмын вiставны радлөм, скөрмөм, повçөм. Таjö поçö вiсттөг, сорнiтөг гөгөрвооны. Но мыj, кө щöктыны, лiбö вöчны, вежласны jорта-jорткөд да с. в., таjö-нiн пемöсjас сорнiнад öтлаын олыс jöz, ез вермыны вöчны-нi вiставны. Татчö-нiн вöни колö мөд нога сорнi. Торja кывjассö, çоңнас сорнiтанногсö jöзкoстын бара-жö вöчiс öтувja ужыс, öтув ужаланногыс. Уж нуöдiгөн торja сiкаса ужjас вöчiгөн, мортлөн ачыс артмiс торja горöбтөмjас „ух, ок, ффу“ да с. в. Ташцөм горобтан кывjасгыс i лоiны мортлөн медвоzza кывjасыс. Кылам-көмi кыскö „оj“ горзөм, пыр-нiн вермам тöдны, мыj кодкө повçөма, „уп“-көм-кө кылам,—муçөма да с. в. Быд уж вöчiг, артмөм горобтан кывjасөн, шыjасөн, ужсö çоңнас сек нiмтылөмаöс. Çерт, медвоzza jöзлөн кывjыд волөм зев-на гöль. Сорнiтiгөн таjö горöбтана кывjасы codтöд вылö, кiөн-кокөн карасөмөн (жестөн) сорнiтлөмаöс. Ужкөд щöщ, jöz кoстын ужалөмөн, öтлаын олөмөн, лоi-i кывjөн сорнiтан (звуковаja членоразчeльнаja реч) сорнi. Овмöсног вежсөм паскалөмкөд щöщ, codi да паскалi мортлөн кывлыдыс, çоңнас, сорнiыс.

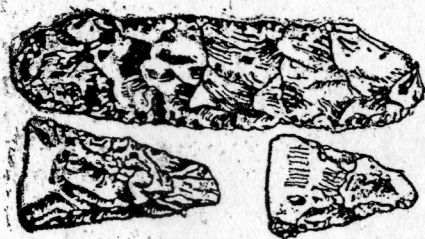
КАМЕННОJ ВЕКЛӨН ВОЗМÖСТЧÖМЫС ДА СЫЛӨН КОЛАСJАСЫС

Виçодлам-кө ас гөгөрö, öнija jöзкост оланног вылас, мi адçам сылыс вежсөмсö. Jöz кoст оланног пыр вежсö луныс-лун. Вежсывлiс, возмöстчывлiс i важ jöзлөн олөмыс. Сөмын öнija олөмыс вежсö öдjөнжык, сiнулö усаныжык, а сек возмöстчöмыс мунiс нöжjөнжык.

Медвоzza мортлөн, первоjja ужалан көлуjыс-кө вöли кушцөм сурö iz да увjану, сijö уна сурс воjасөн вежсiс, совершенствуйтiс. Нöжjөнiкөн важ jöz велалiсны

сіјо-жө ізсө жүгөданы, поткөданы, кызык вөлі колө; бөрынжык сіјо-жө ізсө велөдчисны шылөдны, лыаөн зыр-төмөн. Сіз-жө увяпу вежсис шылөдөм пуөн, помас лоі-нын көрталөма јостөм із да с. в. Ужалан көлујыскөд шөш вежсис і олом самыс, јур вежөрыс војтырлөн. Вежсис і чужөм баныс мортлөн, тушаыс і кі-кокыс (вічөд медвоз-за серпассө).

Поткөдлөм ізсаң — шылөдөм ізјыс ужалан көлуј вө-чөмөз, на костын јона паскавліс лыыс вөчөм ужалан көлујјас. Медгасө, гырыс лы вугырјас (гарпунјас), лы јем-јас, шылајас да с. в. Татыс по-чө адзыны чері кыјөм пас-калөм, а шыла да јем індө-ны-нын көм-паскөм вурөм вылө (дөрт, кучікјасыс-на).

В-өд-серп. Шылөдөм із көлуј мотыга да із чер

ны, мыј серті мі вермам велөдны тајө зев важ оломсө?

Өті-кө, му піө колөмаөс смедјасыс, коласјасыс тајө оломыслөн, медгасө сісмытөм ужалан көлујјас. А ужалан көлуј серті по-чө-нын уна тор төдны: секга ов-мөс вөдөтөм ногсө, олом сам ногсө. Кадсө, кор овлө-маөс, да тајө ужалан көлујнас вөдөтчөмаөс, по-чө төдны сы серті, пыдынө кујлөны јүгдөм торјас му піјас, кушөм му слөјыс суралөны.

Татыс кыңчі, өні-на, емөг му вылын сещөм јөзјас, кодјаслөн оломнас зев-на еща во-чө мунөмаөс-важ јөз олом дорыс. Шуам, австраміјечјас, зев-на неунаөн торјалөны сіјө олом-вылөмгыс, код јылыс мі тајө сорнысө нуөдам. Дөрт, скөң сещөм оланногыс, олысјасыс өні мувылын абу-нын. Капіталістјас да помещікјас сещөм „отста-лөј“ јөзлыс пычкылісны да і өнөз-на мукөд, госуда-рствојасын, Сөвет сојуз кыңчі, пычкөны став вынсө. Вывті јона жмітөмысла зөң пљемјасөн важ јөз бырыны, куліны мувылыс. Сөмын өтнас Сөвет Сојуз пунктө уна вын бөрө колөм націоналностјаслыс овмөснысө, култураанысө кы-пөдөм вылө, зілөс увтөдны најөс култураөн возын мунне-националностјаскөд өті радө.

ЈУАГАНЈАС:

1. Ас гөгөрсә олөмыс корөб — төдмалө важ олөм сам, важ олөм-ногыс колөмторјассө (перөжитокјас).
2. Кушөм оледјас — коләсјас колөма медвозза олыөјасыс мјанөз. Мыј серғи ми вермам төдманвы секса овмөс вөдитөм да олөм сам јывыс?
3. Вермис-ө ез лоны медвозза јөзлөн кушөм-кө мөднога — буржык овмөс да олөм сам. Мыј сајын сјјө олөм сам оланног вежоөмыс?
4. „Ордалөн“ олөм-вылөм, лыд серғи, торјалөм серғи. Быд торја

9-өд серп. Изгыс вөчөм ужалан көлүј. Корөб да нөмталө быд ужалан көлүј тајө серпас вылыс: көн пурт, көн һөвјыв да с. в.

чужөр јылыс висталөј, мыјла сјјө сјз вөлі колө секса оланногын?

4. Мыјла „ордаын“ ез вөв семја-семја вылө торјалөм, ез вөв некушөм власт, ыжыдалыс-јурнуөдыс?

5. Вермис-ө лоны сек, гөма-озыра вылө торјалөм да эксплоатация?

6. Кызык артмис мортаөн кывја, өнја код сорғыыс, кушөм сылөи арман тујыс?

7. Тетрафаныд гөжө вист, ташөм тема вылө: „Олөм-вылөм медвозза јөзлөн“.

И-öd за да н ӧ.

1. Кыҗи јона важ јӧз велалісны вьла нога ужалан кӧлуј вӧчыны; поткӧдлӧм ізсан шьлӧдӧм із кӧлујӧ вужны?

2. Ужаланкӧлуј вежӧмкӧд шӧц овмӧс вӧфӧтан ногыс вежеис. Мыјӧн торјалӧ производашшӧј овмӧс прісвајвајушшӧј овмӧсыс?

3. Бікӧд тӧдмасӧм да сјӧс перјыны велӧдчӧм пріродаыс завісімось зӧлдӧдіг. Кыз муніс тајӧ вежӧмыс да кушӧм ногӧн вежеис војтырлӧн олӧмыс, олан ногыс?

4. Пріродаыс даӧн бостӧмсан, вьла ужалан ногјас вьлӧ вужӧм?

5. Октысӧм-корсысӧмсан наӧ вӧфӧтны велӧдчӧм; вӧраӧдмсан—скӧт вӧжӧм вужӧм. Кыз муніс сјӧ вежӧмыс?

6. Ужалан кӧлуј вежӧмкӧд шӧц, кыз вежеис јӧз кост оланногыс?

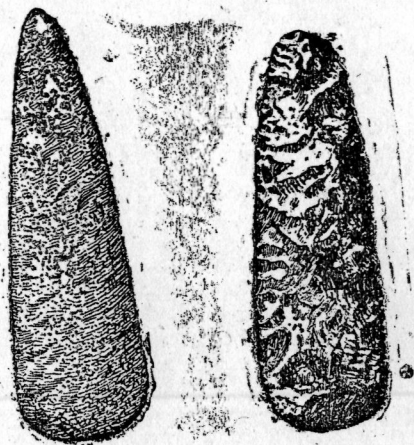
УЖАЛАН МАТЕРЈАЛ**ІЗЫС ВӧЧӧМ УЖАЛАН КӧЛУЈ Вьлаӧм да****Вьла нога ужалан кӧлуј вӧчӧм.**

Уна сурс со во ковміс важ јӧзлы чукӧртны мӧда-мӧдыслыс немӧвӧјја опытсӧ, уна морт нем вужны ковміс војтырлы, медым велавны полӧзүтчыны поткӧдлӧм іззыс вӧчӧм ужалан кӧлујӧн.

Кузӧн, јӧз костса опыт чукӧрмӧмӧн, војтырыс велалісны вьлӧдны-бурмӧдны ужалан кӧлујнысӧ ассыныс, воісны сетчӧз, мыј велалісны сјӧ-жӧ ізгыс вӧчны прамејжык кӧлујјас. Поткӧдлӧм із пыддӧ јӧз мӧдісны шьлӧдны да розӧдлыны, тӧчӧтны сјӧс. Лечыд јӧс із бед помӧ кӧрталӧмӧн артміс шы, нужаліс кыс эверкӧд воқсасны, соді важ серті мортлӧн выныс. Кыз велалісны ізсӧ јостыны да вьла ужалан кӧлујсӧ вӧчны-шьлӧдны? Серт, і тані ковмас сјӧ-жӧ шуны, кыз-мі вожык-нын медвозза морт јылыс сорытлім, мыј „орудіјӧ“—ужалан кӧлуј сјӧс торјӧдіс пемӧсјасыс“ медвозза, морт уж помыс мортјамміс, вожмӧстчіс. Уж-жӧ да ужалан опыт

јоткіс воэ, воэмоісіс мортос асгыс ужалан келујсө выла-
фыны, бурмодны.

Медым жугодлыны, дробитны да небодны сожан-
торјас (растительной пища), важ јоз модисны плавкос
јјас костын зыртны, пос-
нодны („изны“) сожан тор-
јас. Та ногон „изгад“—
зыртгад, зырткіс да шы
лаліс цдош ачыс ізган ізјыс.
Татыс гогорвоисны куца-
нораон, мыј ізјаслыс, во-
ча-воча зыртмом, поэо
формасо вежны, вочны сы-
ыс кушом колэ формаа ужа-
лан келуј. Тазік-жэ војтыр
велалісны піскодлыны да
роэодлыны ізјас, із келујјас
воропавны. Тазік важ јоз
ножјонікөн вујісны выла-
нога вочом ужалан келуј-
јас выло— шылодом, то-
читом із келујјас выло.

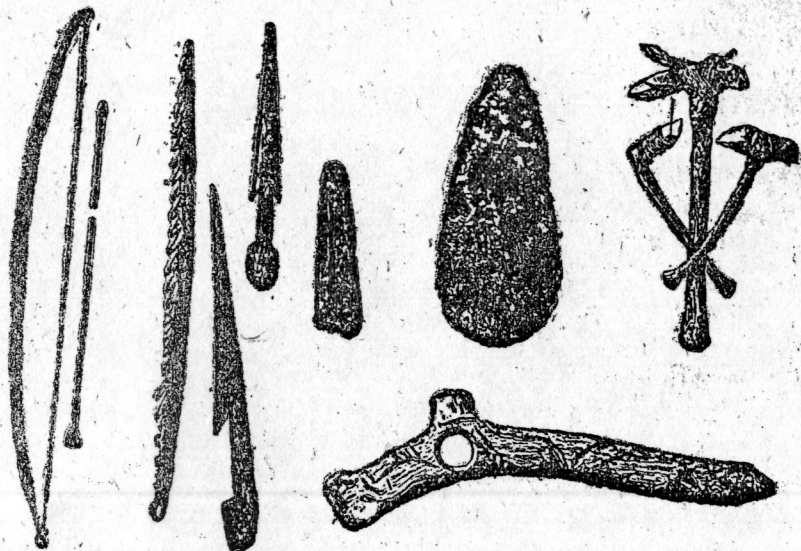

10-од серп. Шылодом да шылодтом
із черјас важ јозлон

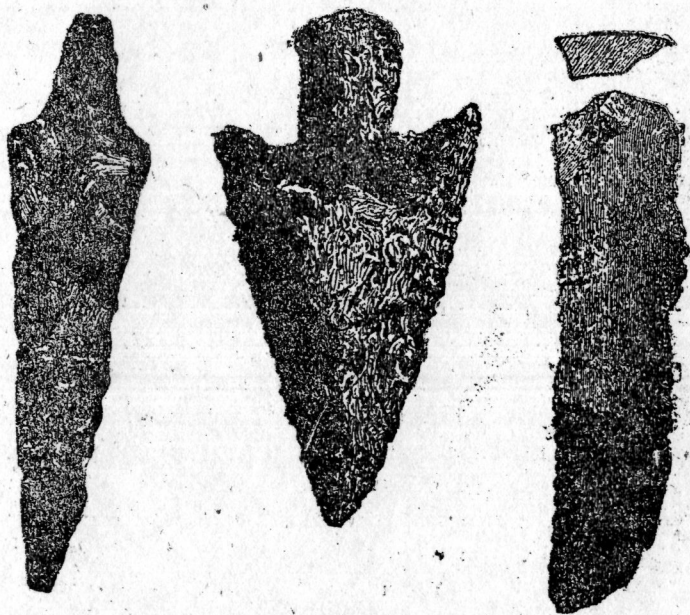
Тажэ кадас кымын морт кыын лоі нощта оті зев
јон да вына оружіјэ—новја вуж.

Клімат пыр козалис. Вермасом природакод, кыном
нот корсом, эверјаслон лыд чином,—воэмоісіс војтырөс
„корсны“ сецном оружіјэ, кодон ескон поэіс мед ылы-
саңжык эверөс віны. Эверјаскод вермасом опытыс важ
јозлы тодса-нын вөлівоэа серті, эвер дорэ матыстчігон—
ылысаң шыон шыблалом (метаңіјэ). Колэ вөлі сомын
гогорвоны, мыј шыон-пэ поэо ылысаңжык віны, раңіт-
ны эверјасөс, кусынтөм беддон, лібэ вујјон-кэ одэод-
ны шылыс өдсө. Шыблалан шы пыды, куцаон лоі (сы
дорыс ічөтжык кот і сыкод-жэ форманас аік), јос ічө-
тік јосыла бед-нов. Серт, тајэ „ізобретеньноыс“ эз
артмы отпырјэ, а вел дырон, јоз опытыс. Вежөртас
новја-вуж пішшамон лыјсомлы, та ногон верміс артмы-
ны. нуз пу нукымтлом да пезгодом петкодліс, мыј тазі
ыжыд лоэ шыбытан вын шылы.

Ужалан көлүҥ ыладом уна пөв содтис мортаы важ
серти приодакөд вермасан ынсө.

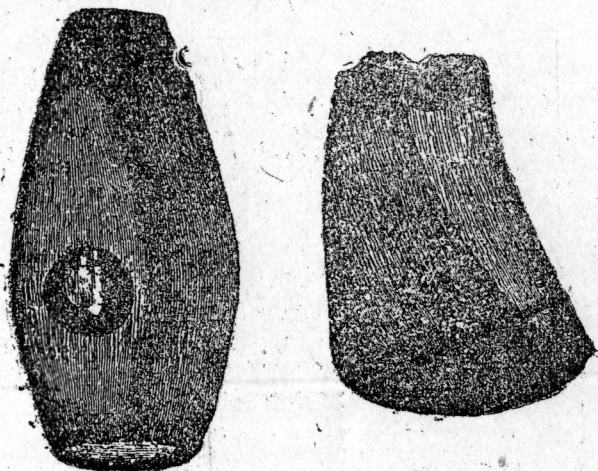
11-өд серп. Важ јөвлөн орудјјөжасыс

12-өд серп. Из піла, из шы јыв, из көвјыв.

Сіҗо-жә ізҗыс вәчәм ужалан кәлуҗ вьлмәм, веҗсәм-кәд щәщ веҗсәс, дерт, і муқәд сәкас кәлуҗасьс вәҗ јәз-лән: пуыс да лыыс вәчәм кәлуҗасьс.

Та јылыс лоә нәшта вәқәдлыны, кушәм ногән вәҗ

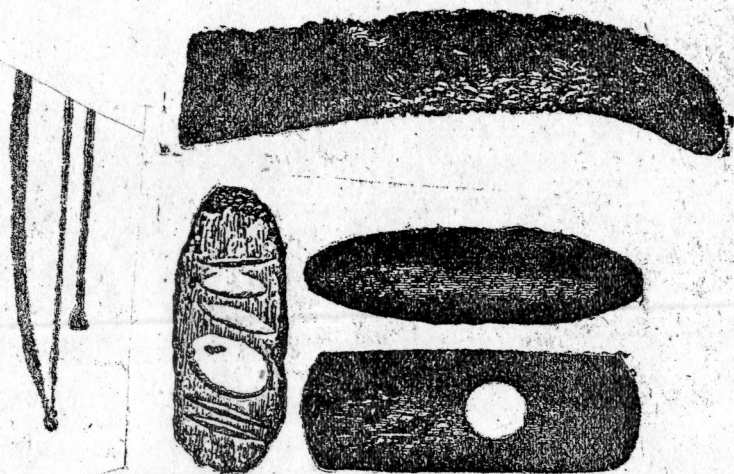
13-әд серп. Шыләдәм ізҗас.

јәзыс веләдчәсны шыләдәны ізҗасә. Вәстәм-кә да мәдәм кәын вәдлавны сәкәа шыләдәм із ужалан кәлуҗасә, сәнмәд шыбытчә, мьҗ сәкәд-жә, буракә вәләма сәкәа јәзыдлы тәщәм шылыд із кәлуҗасә вәчәны: уна вьн да уна ізобретәельност вәлә пуктәма тәјә із кәлуҗас вәчәм вьлас. Лыәән зьртәмән-әд тәщәм шылыдасә (вәқәд 14-әд серпас вьлә) кәлә вәчәны да ізјән-жә тәјә ізсә рә-қәдлыны.

Сәқ-кә із-орудәјәҗастә шыләдәны вәләм лыәән, ва лыәән зьртәмән. Мәднәгән һәкыҗ сәщәм шылыда ез вәрмы артмыны.

Ужалан кәлуҗ вьлмәм-бурмәмкәд щәщ, сәдәс ужалан кәлуҗ лыдыс, артмәс уна сәкас, бьд уҗлы аслыс нога ужалан кәлуҗ. Вәқәдләм-кә бурҗыка серпасјас вьлә, ад-җам кушәм ужалан кәлуҗас-һын вәләмаәс тәјә кадас вәҗ јәзлән. Та сервә-кә, дәза уна-һын вәләма вәҗ јәзлән ужалан кәлуҗасьд: із чер, із пурт, із мәләт, із пәла, із һәвҗьв, із шы јьв да с. в. Тәјә петкәдлә, мьҗ вәҗ јәз-лән тәјә кадас әрудәјәҗасьс вәләма зев-һын уна сәкас.

Но ми бара-жө индылим-нын, мыј ізјыс вөчөм ужалан кө-
луј кыңзј, секса јөзлөн вөлі щөщ і мукөд торјыс (лыыс)
вөчөм ужалан көлујјас. Кыңзј эверјаскөд вермаган өру-
дјјөјас, сјз-жө-і чері кыјан ковміс бурмөдны, выдны.
Тажө кад дырға ужалан көлујјасыс-жө петкөдлөны, ку-

14-өд серп. Із пурт да мөлт.

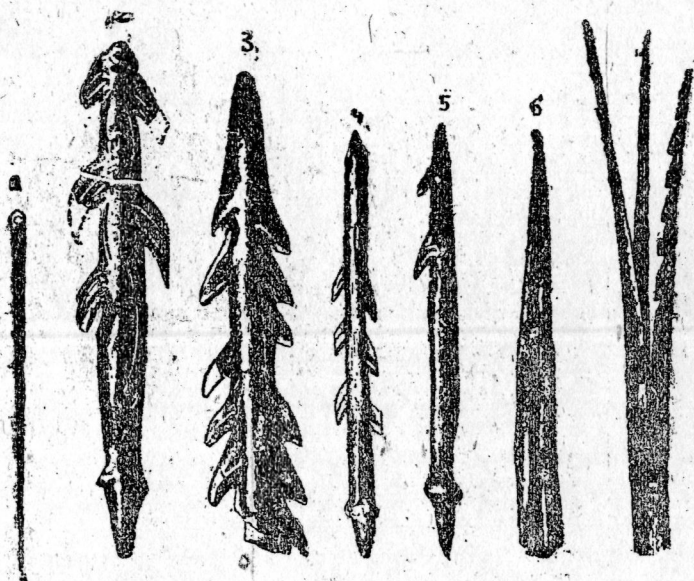
щөм уна сјкас, лыыс вөчөм көлујјас-нын вөлөмаөс секса
јөзлөн: гырыс чері сущјөдлан, лыыс вөчөм ачлас (ост-
рога), лы вугырјас, гарпунјас да с. в. Чері кыјан ору-
дјјөјас кыңзј, лыыс-жө вөлі вөчөма мукөд көлујјас: јем,
шыла, һөв јыв, сынан (вјзөд 15-өд серпас вылө).

Таэ рөдыс-рөдө, воыс-воэө, ужалан опыт содөм-
көд щөщ, соді да бурміс мортлөн ужалан көлујјас, ужа-
лан технікаыс зоңнас. Вежсјс мортлөн олөм самыс,
ужалан ногыс, вежсјс і щөщ ачыс мортыс. Сылөн чу-
жөм-баныс өнјја морт чужөмлаң-нын матысміс, сјз-жө
вежсјс сылөн і јурвежөрыс, став оланногыс воэлаң-
восковтіс.

Нтөвја — вуж піщала, јос јыла шыа мортыд, өні ез-
нын сещөма пов эверјасыс. Эверјаскөд ез-нын ков куш-
кјөн, ыжыд выңјөрөн коасны мортыдлы, а позіс бост-
ны сјјөс суслунөн: ылысаңжык ускөдны, раңітны. Тајө
кадға јөзыдлы ковміс-нын һе ещја кужөмлун да сам.

Общественној опыттөг, велодчытөг ескөн һөвја вуж
пйшчалон лысыны һекор важ јоз ез велауыны.

Вьлнога орудјјојаскөд вежсис зоһнас вөралөм ногыс
щөщ, ковмис модногөн котыртны вөралөмсө: пөрысжык-
јас, кужысжыкјас модисны журнуөдны, индауны, мукө-

15-өд оерп. Лыс вөчөм шыла, һөвјив, вугыр, јем, гарпун,
Көрсө да индө кодй мыј вылө тујө.

дыс—лылыны, код сурөйс—зверөс вөтлыны. Вөралөм гам
вежсөмкөд щөщ, колө каҗтышны понја вөралөм јылыс,
понјөс велөдөм јылыс.

Онөз ми ег-на сорһитлөј мыј, важ јоз, дорын вөліны
кущөм-кө велөдөм (пріручитөм) пемөсјас, кодјас јөзлы
өһіја-моз отсасисны ужын. Кыз петкөдлөһны раскопкајас,
медвозза кывтөм пемөс, кодөс важ јоз медвоз велөд-
лөмаөс ас овмөс бердө,—сјјө пон. Кыз сјјө артмис, мыј
пон велаліс јөз дорын овны да сылы отсасны? Мед та
вылө өтвет візны, візөдлам Австралјечјас олөм вылө.
Австралјечјас оланін гөгөр, пыр накөд щөщ ветлөһны.
вөтлысөһны на бөрсга велөдтөм (дйкөј) пон чукөр. Вој-
тыр оланін дорө понјас локтөһны, шыбытөм-шыбытас (лы-
јас) сојан тор корсөм мөгыс. Ветлісны, сөрт, тајө „дй-

көй“ пон чукорыс і важ вөралыс јөз борса, налыс сојан колассо өктісны. А мукөд дырјыс мортлы лоө вөлі пон вомыс мырдыны лыјом пөткасо, а мукөд дырјыс пон отсалас мортлы раңытчөм пөткаос, ыбө эверос кыјны. Эвер шедөм бөрті, јајыс да кучыкыс мортлы удайтчы-ліс, а пышкөсыс да лыјасыс сылөн понлы—кынөмпөт вылө.

16-өд серп. Бі перјом медвоzza јөзлөн.

Тақ мортыд да понјасыд һөжјөнкөн, (дөрт дырөн) велалісны мөда-мөд дорын овны, мөда-мөднысы отсавны. Куға-коф кысгіс тащөм содружествос пон да морт костын, кытчөз јөз ез подчынтыны понјасөс зікөз.

Тақик важ кыјыс-вөралыс јөз понјөс ас дорө кыскыны, ас уж бердө велөдісны. Уні һөвја-вужја да понја вөралысыды јонжыка-һын вөлі сурө быдсама пөлөс эверпөтка. Јаја сорва отсаліс морт вежөртаслы паскавны да воқө бурмөдны ужалан көлујас. Такөд щөщ вежсис да воқмөстчис і став оломсамыс, оланногыс важ јөзлөн.

Ы ПЕРЈЫНЫ ВЕЛӨДЧӨМ.

Ужалан көлуј вежсөм воқмөстчөмкөд, олөм вежсөмкөд щөщ, уж опытыс-жө артміс тајө кадас бі пөкөрітөм—бі

перјом. Вождыксо-кө колө вөлі важ јозлы аскөдныс пыр
новлөдлыны серапонын (гөловһаын) бисө, візны сіјос

17-öd серп. Уна ногөн бі перјом.

кусөмыс—өні јоз велөдчисны асныс бі сө перјыны. Білыс
коланунсө, пөлзасө, кыз-һын мі вождык віставлім, важ

җөз важысаң-нын төдисны. Но кызі бисө аслыныс перҗыны, мед ез ков пыр повны бі кусомыс, тајө важ јөз велалисны, ҫерт, ез отпырҗысөн, а дырөн сөмын сек, бі перҗыны прамөја велалисны, кор мөдисны ужалан із көлујјас усовершенствутчыны јонжыка. Тајө, ҫерт-жө, артмис бара уж опытыс.

Пу јостігөн, воча-воча пу зыртігөн пөсалөм пу вермис отпыр дај мөдыс өзрҗыны доналөмла. Тазік вермисны гөгөрвоны важ јөз бі перјөм јылыс. Ужалан көлуј вөчөм, сы вөчөм вылын мырсөм, ваяөдис важ јөзөс бі перјөмөз.

ҫерт, куҫаөн, шуам вежсис бі перјанногыс: ез мөдны быд јөз өтмос бі перҗыны бі перјөм техника воэө воэ-мөстсис. 17-өд серпасын петкөдлөма-бі перјан ногјас (кушөм ногөн кокныджык мыјла?).

Візөдланныд-кө комі јөзлыс чөрс вөчөм, поэө унатор гөгөрвоны, кушөм ногөн вермисны важ јөз велавны бі перҗыны. Пу воча-воча зыртөмла, доналө. Öдзөдан-кө зыртөмсө, щын мөдас петны, а сесса і јөзјас, сіјө-жө пусө зыртөм чаг-јогас. Комі вөралыс морт некор оз јөрмы, сылөн-кө ізтөгыс көтагас, лебө біваыс (ізтөг визаныс) вошө, сира пуыс сіјө ізтөгтөг вермө бі перҗыны. (Бостчы-лөј ті асныд тащөм ногөн кык кос пу воча зыртөмөн бі перҗыны).

Біөн пөлзүтчыны медым зікөз велавны бі перҗыны, бара-жө куҫа кад ковмис.

Мі воэжык-нын виставлім, біыс важ јөзөс дорјис ҫвер-јасыс, шонтис најөс да пемыд војасө јүрдөдис—гажөдис. Бөрынжык (бара-жө куҫа опытөн) важ јөз каҫалисны, мыј бі вылын пөжалөмөн, сојантор небыджык да чөскыд-жык лоө (пөжавны важ јөз велалисны воэжык, пуөм дорыс. (Мыјла ескөн?) А сојантор пөжалөмсаң бөрынжыксө ву-јисны сојан пуөмө.

ӨЖЫГАЈТӨМ ДОЗМУК ВӨЧНЫ ВЕЛӨЧӨМ.

Бі вылын сојантор пөжалөм, сојантор пуөм, важ јөзөс ваяөдис сој дозмук вөчөмөз.

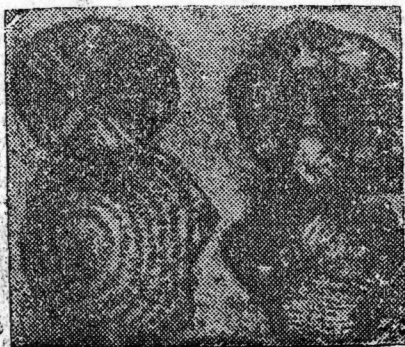
Мі воэза висталөм серті төдам-нын, мыј медвоэза војтырлөн дозмук пыд-бі (гончарнөј ужөн төдмастөз) вөлі природалөн дастөм дозмукјас: орех кыш, ҫверлөя

јурчашка лы, лѣбѣ турунѣзгы кыѣм, сојалѣм доздук. Тащѣм доздукыд бѣ вылын пусыны, дерт, ез шогы. Гојан пуны поѣс тајѣн-жѣ, сѣмын мѣдногѣн: donѣdѣм ѣзјас ва пѣс чѣвталѣмѣн. Комѣ јѣзлѣн ѣнѣз-на сур пуѣны, кунва вѣчѣны да пывсанын ва шѣнтѣны пу дозјын, дѣн ѣз ваѣ чѣвталѣмѣн. Мыј јылыс тајѣ вѣсталѣ?

Важ јѣз кыѣм дозјасѣ бѣрынжык мѣдѣсны сојѣн мавтѣмѣн зѣнѣтаны. Отпыр да мѣдыс бѣ дорѣ матысталѣмѣн сещѣм дозјыд ѣжыгајтѣс сесѣа артмѣс доздук, кодѣс поѣѣ вѣлѣ збылыс пуктыны бѣ вылѣ. Тащѣм ногѣн бѣѣн пѣлзујтѣчѣм вѣјѣдѣс важ јѣзѣс сѣјыс вѣчѣм, ѣжыгајтѣм доздукјас вѣчѣмѣз. Мед первојсѣ сојгыр-ныч тащѣм ногѣн артмѣс:

18-ѣд сѣрп. Кѣр јур чашкаыс вѣчѣм доздук (сѣсуд).

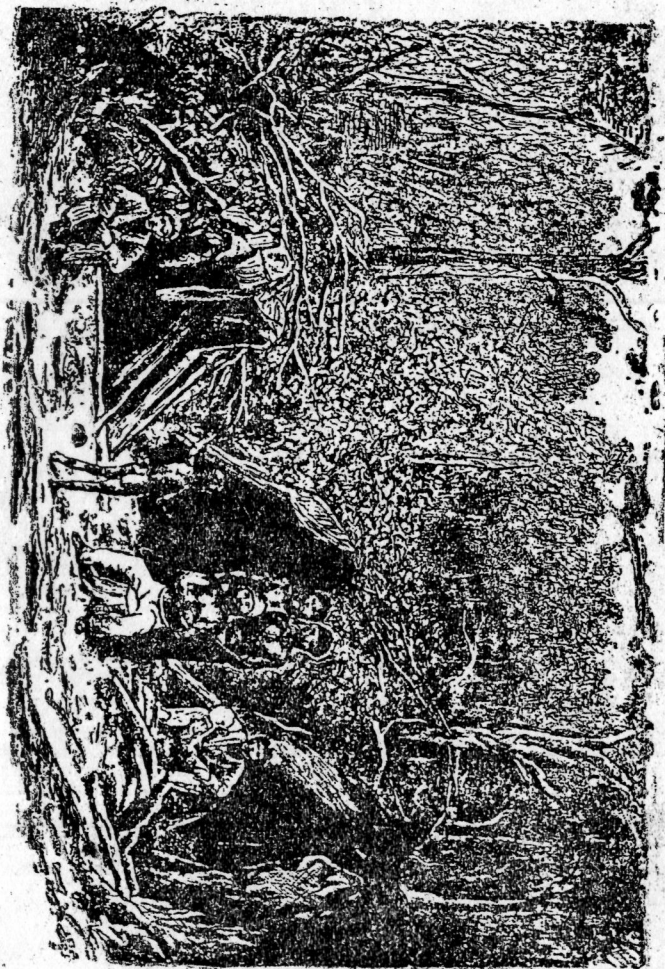

19-ѣд сѣрп. Важ дырса гырыч пѣдѣсјас

кѣ, тајѣ кадыс-нын важ јѣз тѣдѣны вѣлѣм пуѣм-пѣжалѣм, а ез-нын улѣн јѣј сојны (дерт ез-жѣ-на јѣна улѣ јѣј брезгујтлыны).

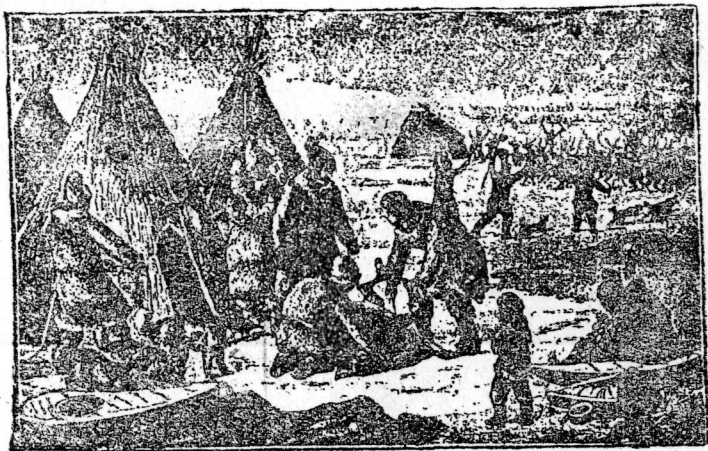
ОЛАНН ВѣЧНЫ ВЕЛѣЧѣМ.

Мѣ каѣтыштайм-нын вождык, мыј ѣжыгајтѣм сој доздук вѣжѣс мортлыс сојанторсѣ, нѣвја-вуж пѣшчал вѣжѣс

20-й сел. Австралийская оленья-шалаша (чомас).

вӱралӱм самсӱ ӱӱнас. Сӱжӱ вӱж ӱӱлӱн вежӱс ӱ оланӱн
 вӱчан ногыс. Технӱка вӱжмӱстчӱм вӱсна ез - нӱн мӱд ков-
 ны вӱж ӱӱзлы бродӱтны луныс - лун местаыс-местаӱ:
 ҫерт, ӱкӱӱ ез - на пуксыны, но ӱтӱк местаын дыржык
 вермӱсны - нӱн сулавны та бӱрын. Сещӱм дыржык сула-

21-ӱд серп. Нӱеӱчӱслӱн оланӱн.

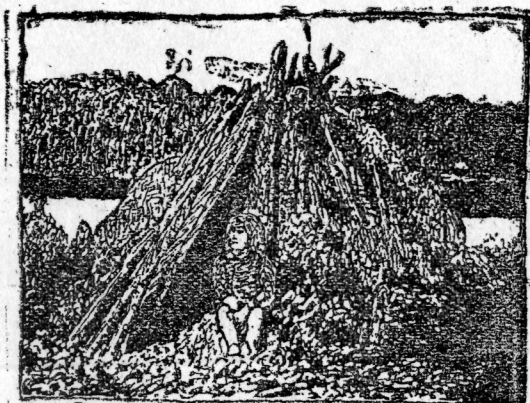
лан ӱнӱасас вӱж ӱӱ мӱдӱсны вӱчавны чомӱас; тӱлыс, кӱ-
 ӱдыс сӱӱдӱас. Первоӱсӱ корӱасыс да лысӱасыс сӱӱдӱас
 вӱчӱсны, тӱвладорсаӱ, бӱ кусӱмыс, кӱӱыд тӱв пӱлтӱ-
 мыс. Бӱрынжык таӱӱ сӱӱдӱсӱ мӱдӱсны вӱчны быд бок-
 саӱ (бӱ гӱгӱрыс), шӱртӱыс, щыныслы петны, вӱссӱн
 комӱсны.

Бӱ вӱӱан сӱӱдӱыс дырӱн артмӱс чом, кӱн сесса пӱӱс
 шонтысны, уӱлыны, зерыс, чӱзыр тӱлыс сӱӱв тчыны. Зер
 пӱрӱмыс да шоныд кутӱм могыс, мӱдӱсны чом велдорас
 волсавны ӱвер кучӱӱас, мӱбӱ му ежӱн вевтывӱсны.

Таӱ нӱжӱӱнӱкӱн, дырӱн бурмӱдӱсны вӱж ӱӱ ассыс
 оланӱнсӱ. ҫерт, гырыс керӱыс, ӱзӱыс вӱчӱм керкаӱас сек
 ез вермыны лоны, даӱ ез вӱв - на сылӱн коланлуныс: ӱӱзыс
 вӱлӱ ӱнӱӱа моз, ӱтӱ местаӱ овнысӱ пуксытӱм - на; мӱдлаӱ
 муӱгӱн комӱны ескӱн лӱӱ сӱӱӱс. Сӱӱкӱ кор - жӱ вермӱс
 лоны ӱӱлӱн гырысжык керкаӱасыд? Емӱс - на сещӱм вӱӱ-
 тырӱас олысӱас, бӱсгам кӱт нӱеӱчӱсӱс, австрамӱӱеӱсӱс
 да мукӱд ӱӱӱс, кодӱас ӱнӱӱ олӱны кучӱкыс вӱчӱм чом-

јасын, ыбō корјыс — ыскыс вōчōм шалашјасын. (Тайō кымат сертї да овмōс сертї).

☞ Поџō шуны, шылōдōм изјыс ужалан кōлујōн ужалан кадō (эпоха неолита) важ јōзлōн вōліны-нїн прамōј, бур оланїјас, пешщераын да пу улын оланїјас дорыс.

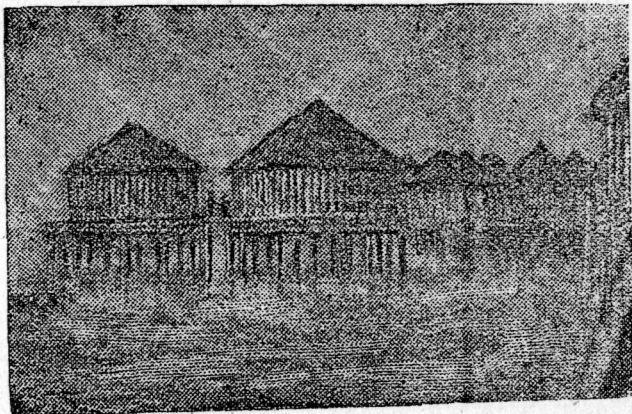
22-ōд серп. Огнџемелџаслōн оланїн (Јужнōј Америкаын).

Тайō кадō - жō мукōдлаас оланїјассō вōчлōма-ōс-нїн зев бура.

Онїја Швейцарїја бостам. Важ олысјасыс танї тыа, ваа местајасын овлōмаōс. Ташцōм инас секса јōзыс оланїјассō вōчавлōмаōс ва вылō, сурјаяс јылō. Мōдногōн-кō шуны, сещōм инјасас, кōнї унжык хїщнōј џверјасыс вōлōм (улжык да шоныджык инјасын), важ јōзлы ковмōма оланїјассō вōчны ва вылō. Тайōс мї вермам тōдмавны Швейцарїјаса важ јōз овмōсыс коласјас сертї. Ва вылō стрōйтōм оланїјассō, ва ојдōм вōсна, јōзыс еновтлōмаōс, но ва улас воōм мысџї тайōјас онōџ-на абу сїсмōмаōс. Тайō оланїјасыс шедōм торјас петкōдлōны, мыј тайō кадас (шылōдōм изјōн ужалан кадō) јōзыс вōлōм кужōны-нїн кыны вужјасыс, нōрјасыс да турун-їџјыс быдсїкаса колан дозмукјас, черї кыјан дозмукјас да кōлујјас. Ташцōм нōга кыōммыс сек жō-нїн артмывлōма дōра кыōм. Бостам мїјанлыс кыв. Комї сорнїын „кыōм“ кыв онōџ-на џтмоз гōгōрвосысгō, шуам-кōџ плетука, кōрџїна да дōра кыōм. Тайō петкōдлō, дōра кыōмō вужōмаōс нōрјыс-вужјыс кыōм ужсањ. Сїјō кадса ва вылō вōчōм оланїјасыс-жō

шедисны дора торјас, чорсјас -да. Та сертї поџо гогор-
воны, сетчос олысјасыс кужоны -нын вольм дора кыны.
Ферт, пыш да шабдї водїтөм колөкө ез-на вөв, дора-
сө вөчлісны бонјасыс, пещөр-код быдмөг ізјасыс да пе-
мөсјас гоныс — вуруныс.

Көт мед кушөм жеба төдчө өнї мїжанлы вічөдны
секга јөз олөмлөн воџо мунөмыс, но збымыссө поткөд-
лөм ізјыс вөчөм ужалан көлујјасгаң шылөдөм, төчїтөм
ізјыс вөчөм ужалан көлујө вужөмөн, чорыда вежсїс важ
јөвлөн олөмыс, олөм самыс дај ачыс мортыс зоңнасөн

23-өд серп. Ва вылын сурја јылө вөчөм оланїјас
(свајнөј постројкајас Швейцарїјаны).

вежсїс. Медсасө ыжыд тувтчөм - воэмөстчөмыс ташөм
вөлі, мыј важ јөз ез-нын сөмын мөдны дае сетөмсө прї-
родалыс бостны, а асныс мөдїсны обрабатывајтны прї-
родалыс сетөм төрїјасө. Прїсваївајущөј формасаң јөз-
лөн овмөсыс вужїс производащөј формаө. Но прїсваї-
вајущөј овмөсыс верміс пөрны производащөјө сөмын
сек, кор војтыр мөдїсны асныс вөдїтны быдтасјассө
да скөт вөдїтны велалїсны. Вөралөм, черї кыјөм да дае
быдтасјас корсөм-өктөм — абу-на производащөј овмөс.
Вөралөмсаң, черї кыјөмсаң да мувыв дае быдтасјас
өктөмсаң, наң вөдїтөмөз да скөт вөдїтөмөз вужтөз,
овмөс самыс (характерыс) пыр вөлі өткоф. Тајө вужөм-
саңыс вөлістї заводїтчө паскавны выл сама овмөс
— производащөј овмөс.

Кор ми сорһитим медвоzza воjтыр ужног жылыс, ми индылим-һин, мыj мужикјас кыҗан кадө, нывбабајас овлісны горт-гөгөрас, өктісны быдгама пөлөс гојан торјас: тусјас, јагөдјас да с. в. Тајө өктысөмыс бөрынжык паскалі, һаһ вөһитөмөз. Медвоzza муужалысјасыс, һаһ вөһитыс-јасыс сіз-кө вөліны нывбабајас, кодјаслөн чукөрміс медвоz ыжыд опыт, төдмасөм уна сікас быдмасјаскөд, тус (черно) вајыс турунјаскөд.

Көні јонжыка быдмісны колана турунјасыс, сещөм інјассө важ јөзыс мөдісны виҗны талалөмјасыс; дө-чөритны на бөрса.

Мөдногөн-кө шуны, муө чөбөм тусјасыс, оланін гөгөрө усөм тусјасыс өтпыр да мөдыс чужлісны петасјас. Мортыд дырөн верміс гөгөрвоны тајөс да нороснө кутіс муө тыртавны көјдысјассө. Тащөм вөлі медвоzza көчөм ногыс.

Медвоzza гөр пыдды вөлі јөс јыла беф, медым почыс кодјыштны да тыртны муө көјдыссө. Таз нывбабајас өктысөмсаһ велалісны муывывыдтасјас вөһитны, дөчөритны на бөрса. Бөрнассө сөсса быдтыны најөс көјдысыс.

Му вөһитөмыд та нога волі: бефдөн лукјыштасны, сетчө көјдыс пуктасны да бөр тыртасны. Тајө бефсө почө лыддыны прафедөн өһіја. плугјаслы. Бөрнас-һин, јөс јыла беф пыдды, лоі кокан мода, мед һебчөдны мусө. Коканыс, сөрт, ез вөв өһіја коканјас код, а прөстөј увја пу, кокан ныр пыддыыс увјас. Сөрт, тащөм коканыд јонасө ез һебчөд мутө, а сөмын лукјыштіс. Кокансаһ заступөз зөв-һин ічөт костыс: заступ артміс сещөм-жө коканыс, сөмын сек вөлі јөстөма абу усө, а помсө. Увјыс кокөн талыштөм вылө вөлі колөма-на-жө. Со-һин кымын сікас му дорын ужалан көлуј вөлөма: јөс беф, кокан, пу заступ. Сөрт, тащөм ногөн „гөрөм-көчөмыд“ еща верміс сетны урожајтө, но өктысөм-корсысөм ногө, пыр-жө унжык сетіс, өһі тајө көза вылө корсысөм дорыс ыжыджык һадеја почыс кутны. Та вөсна мувөһитөмыд (көчөмыд) өдіјөнжык мөдіс содны-паскавны; нывбабајас кыңзи му бердө бостчісны щөщ мужикјас.

Му вөһитөм мед паскөдны, ковміс выл ердјас вөр-

улыг керавны, вöрыг весавны көзаниңяс. Мөд-кө, вöралөм помыг кынөмпөт көрсөм лоі сөкыдзык: эверјас-пөт-кајас ешмісны. Сесга, мужікјас кіподулын, лоі выл вын—скөт. (Мыла скөт вөдітөм вөлі мужікјас кын?). Му вөдітөм (көзөм) дерт, первојзык верміс лоны ердажык (сҥеп) местајасын.

СКӨТ ВӨДІТӨМ

Вöралігөн важ јөз отувтчісны понкөд, сіјөс велөдісны ас дорас, ас уж бердас. Пон вөлі медвоzza велөдөм кывтөм пемөсөн важ јөзлөн. Кызі му вөдітөм петіс ныв-бабајас өктыгөм ужыг, сіз-жө і скөт вөдітөм петіс мужікјас ужыг—вöралөмыг. Понјасөс морт дорө велөдөм (пріручітөм), дерт, абу-на прамөј скөт вөдітөм. Скөт вөдітөм заводітчө гырыг скөтөс велөдөмсаң: мөскөс, вөлөс, көрөс, а сіз-жө і посңижык пемөсјасөс пөкөрітөмсаң.

Вöралыг јөзлы унаыг шедліны ловјөн кушдөм сурө эвер піјан. Ез-кө најөс віны, регыдөн најө велаліны овны јөз дорын. Тазі, өтік-кө верміс артмыны важ јөз костын скөт вөдітөм. Верміс скөт вөдітөм і мөдногөн лоны. Вöралыг јөзлы вөлі колө пыр эвера іңяс. Важыгаң вöралыг јөз ветлөдісны местаыг-местаө, гырыг эверјас чукөр бөрга кочујтісны. Поэө та серті бостны һеңеч-јасөс. Коркө һеңечјас вескалөмаөс ыжыд, велөдтөм көр стада діно. Віны ставсө отпырыгөн налы вөлі һинөмла, мыјтөм ковміс, кор ковміс көрјасөс лыјлісны, а ағыс пыр көр чукөр бөрга вөтлыгісны. Бөрас-һын, тајө көр чукөрыс лоі быггө асланыскод. Важөнсө-кө сөмын вічісны, мед мукөд племіјас ез віјавны да начкавны тајө көрјасөс, өһі налөн тајө көр чукөрыс собственностө пөрі.

Јөзыд мөдісны гөгөрвоны скөт вічөмыг ползасө, зілісны, медем көрјас ез мунны кытчөкө лок іңясө і сешдөм іно, көні мортлы аслыс ез поэ овнысө. Тазі-жө велөдтөм (дікөј) скөт бөрга ветлыны—велалісны, најөс дөэорітны велалісны і мукөд сікас јөз—скөт вөдітыгјас. Первој скөт вөдітөмыс-кө вөлі сөмын јај вылө, сојөм вылө,—бөрынжык-һын скөтөс ужавны велөдісны: кыскасны, гөрны. Медса-һын бөрын велалөмаөс важ јөз јөв лыстыны.

Лоі кык јукөн овмөс јона важ јөз овмөсын: өгыс—му вөдітөм (сыкөд шөщ, дерт, нывбајөјлөн і өктыгөм-на

колс-жө) і мөдыс—скөт вөдитөм—(вөралөм—мужікјаслөи
Ферт-на-жө ез быр).

Ставсө-кө арталам өні, мыј мөдісны кужны вөчны
важ јөзыд, мі аңам: коканөн да јөг-беңдөһөн му вөдитөм,
скөт вөдитөм, дөра кыөм, чері кыјан көлујјас да пыж
вөчөм, бі перјыны, өжігајтөм гој дозмук вөчны, чом-кер-
кајас вөчны велалөм.

Тајө ставыс-нын, медвоңа јөз ужалан көлујјас серті,
зев ыжыд вылторјас. Ужалан көлуј пыңдыс медсасө пыр-
на-жө вөліны ізгыс вөчөм көлујјас. Сіјөн тајө кадыс
(эпоха) і став војтыр оланногыс шусө „іземөн“ (камен-
ный век). Ізем сің-кө, кад сертіыс, —зев куң. Із нем
јуксө кык пелө: өвіыс, воңа помыс, кор-на ез кужлыны
шылөдны-төчитны із көлујјассө, шусө: „Палеолітөн“ (важ
каменнөј векөн). Мөд эпохыс, кор із көлуј шылөдны-
төчитны велалісны сіјө шусө, „выл із немөн“ (неолітөн).
Кыңі мі шулім-нын, выл із немсаң заводітчө важ јөзлөн
мөдногажык овмөс—производашщөј овмөсыс. Овмөс веж-
сөмыскөд щөщ вежсис і ставыс олөм самыс, олөм ногыс
јөзыслөн.

ОРДА ПЫС ВЫЛ САМА ОЛӨМ АРТМӨ.

Мыјөн вежсис овмөс вөдитан самыс, овмөсыс лоі
производашщөј, такөд щөщ мөдіс чукөрмыны ічөтік за-
пасјас, мөдіс колны кыјөм-вјөм-вөчөм торјасыс—запас-
јас. Өні-нын ез вермы сещөм торјыс лоны, мыј аскі кеж-
лө-кө һемтор оз сур, лоө шыгјавны. Верміс лоны ічө-
тік һаң запастор, көзөм му. Шонді вылын, лібө бі вы-
лын руңөдөм (вјаленөј)јај запас, даі скөт-нын вөлі, коңс
почіс јај вылө начкыны, шыгјалан кадө. Орда өні ез-нын
шөјт (брөдіт), кор сурө да кытчө сурө. Өһилаыс-мөд-
лаө ветлөмыс-нын көзөм һаң сораліс, сіјөс уберіттөң ез
поч места вежны. Вермісны мөдлаө важ јөз та серті
өні вешјыны, кор скөтлөн көрым быріс. Важ јөз таң
һөжјөнлік мөдісны пуксыны өті местаө овны. Ферт, тајө
пуксөмыс (оседајтөмыс) ез-на вөв һем кежлө пуксөм,
а сөмын брөңачөј олөм пөрі кочујтөм олөмө, мөдісны
ветыны сөмын төдсажык местајасті. Бостам-кө һенеч-
јасөс, өһөң-на налөн олөмыс кочөвөј. Најө воңыв арта-
лөны, көні төвјыны, көні гоңјыны: төв кежлө мунөһы

вөражык инјасө—јагө, а гожом кезлө—море дорлаң вешјоны.

Буржык ужалан көлујөн ужаломөн, ужыс мөдис за-
пасјас унжык сетны. Кынөмпөт корсны мөдис ковны
ичөтжык места, көн поҕис унжык јөзлы пөткөдчыны. Та
вөсна ордајас важјөзлөн содисны војтыр лыд серҕи:
30-40 морт пыдди, кыҕи воҕынсө вөли, лыд содис 200 мор-
төҕ. Орда содөмкөд да овмөс ног вежгөмкөд щөщ,

24-өд серп. Із век дырса олысјас.

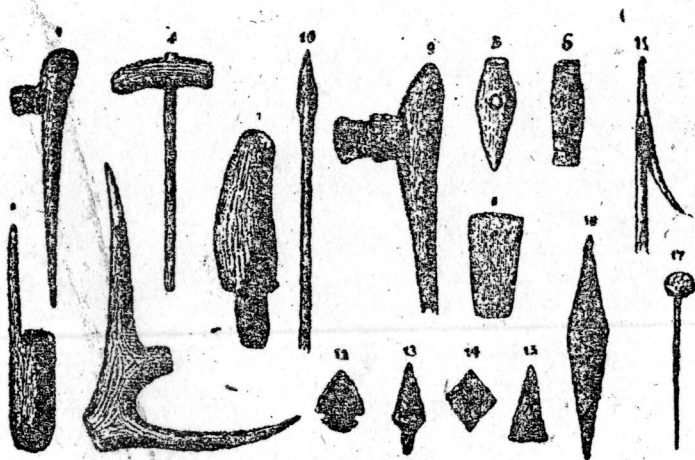
вежсис і пыщкөс орғанызацијасыс орда пын. Мужикјаслөн
овмөс вөҕитөм (вөралөм да скөт вөҕитөм) јитчис нывбаба-
јас овмөскөд (му вөҕитөм да өктыгөмкөд), артмис өтувја
овмөс.

Тани мөдис торјавны уждуөданногыс. Мужикјас сој-
ан-јуан корсны мөдисны, виҕны, дөҕөритны скөтөс да
ковасны вөрөгјаскөд. Нывбабајас горт гөгөр уж бергө-
дисны, челаҕјасөс виҕисны да сојан пуисны-пөжалисны.

Произвоҕашщөј овмөс заводитөмсаң мөдисны тор-
јавны торја сикас јөз ордаын, јурнуөдысјас төдысжык
ныдди. Ужас өни мөдис төдчыны јонжыка уж торјалө-
мыс (разделение труда). Вежсис щөщ торја чукөрјас вы-
лө (ина-ја, арлыд серҕи) ордаын јүкөм-торјалөм, орда

пыйн пондїс тōдчыны выль сама јōз кост оланног — рōд-
вуж выльō торјалōм.

Тази паскалі да вежсїс олōм да олōмсам їза ужа-
лан кōлујōн ужалан кадō важ јōзлōн.

25-ōд сєрп. Із век дырєа ужалан кōлуј.

ЈУАГАЊАС

1. -Мыјōн выль їз кōлујс торјалїс медвоzza орудїјōјасыє, куцōм зїк выль кōлујјас лоїны?

2. Кызї ужалан кōлуј вежсōмыскōд щōщ, артїмаōс кынōмкōт короны выль ужалан ногјас?

3. Кызї артїс му-вїз вōдїтōм? Скōт вōдїтōм?

4. Мыјла тајō кадыс шуōō „їзнемōн“? Куцōм эпохажас выль јукоō „їзнем“?

5. Быд брїгадамы торјōн-торјōн лōсōдō доклад тащōм тема выльō: „їзнем дырєа олōм важ јōзлōн“. Докладсō вōчас куцōм-кō бї брїгада, а муқōдыс содталасны да вїсталасны мыј вылтор налы сурō.

6. Вєтлō комї музєјō экскурсїјаōн тōдмасны: „їзнем“ кадыс мїјан областын сурōм торјасōн.

7. Вєлōдымыдкōд пунктō тащōм сєрнї: Јōзкост оланног „вєжсōмаōн помкајас“.

а) Кодногōн вєжїс олōм самсō му-вїз вōдїтōм да скōт вōдїтōм бер-
дō кутчїōм.

б) Мыла өтлааси му вөдитөм да скөт вөдитөм өви овмөсө?

в) Мыла „ордаын“ лоины торја јөз нырнуөдыс пыдди. Мыла ов-
мөс нуөдөмас ужыс мөдис јуксыны?

г) Кычи колө гөгөрвоны сјө, мыј ужалаш көлујкөд щөщ вежөө ов-
мөс, а овмөс вөдитөмкөд вежөө олөм сам да олөм ногыс, мортлөн, јурве-
жөрыс паскалө?*

*) В е л ö д ы с л ы Тајө јуасанјаснас колө вежөртөдны велөдчыјасөс,
кычи јорта-јортыскөд јитчөны баҕис да настројкајас, елементарнөја, шрө-
стөјжык, олөмыс бөстөм, примерјасөн-фактјасөн.

Ш-д а д а њ њ њ

1. Кыџи изыџе вџчџм уџалан кџлуџыџе вужџсны важ јџз кџртыџе вџчџм кџлуџџ? Тџдмавны колџ кџрта кџлуџ вџчџм да сылыџе паскалџмсџ. Кыџи выџ уџалан кџлуџ — кџрта кџлуџ — веџџс важ јџзлыџе олан ногџсџ?

2. Тџдмавны, кыџи ордаџн олџмсаџ лоџ вужџма рџдџвџј олџмџ. Мыџ медаа сџнмџ шыбыдчаныџе рџдџвџј јџзкост оланногын?

3. Рџдџвџј обществџныџе тџдмавны став уџалан выџлнога кџлуџџассџ џвмџс вџдџтан самсџ, скџт вџдџтџмаыџе да му вџдџтџмаыџе паскалџмсџ. Куџџм јџз кост торјалџм мџдџс тыдовтчыны рџдџвџј олџм артмџм мыџнџ?

4. Тџдмавны колџ рџдџвџј оласногыџе семја-семја вџвџџ торјалџмсџ, сылыџе торјалан помкасџ да веџсанногсџ.

УЖАЛАН МАТЕРИАЛ

КџРТЫџЕ ВџЧџМ УЖАЛАН КџЛУџџАС ЛџСџџџМ

Уна сурс во, уна морт џемџн чукџрмџм опыт ковмџс, медаым важ јџзлы, велџдчыны поткџдџм изсаџ шыџџдџм изыџе вџчџм уџалан кџлуџџџ вужны. Нџшта уна да нџшта куџа ковмџс чукџртны уџ — џвмџс опытсџ, уна морт џем вужны, медаым кужны металлыџе вџчџм уџалан кџлуџџн вџдџтчыны. Мџ адџылџм-џн, кыџи веџџс да бурмџс изыџе вџчџм уџалан кџлуџ, куџџм јона торјалџс поткџдџм изыџе вџчџм вороптџм из чер, шыџџдџм изыџе вџчџм, воропалџм чер-пурт дорыџе, куџџма кокџџдџс тајџ веџџмыџ став уџсџ да содџс мортлыџе вынсџ. Сџџ-жџ мџ тџдмасџм: кыџи уџалан кџлуџ выџдџм-веџџмкџд џтџџџ, веџџс џ џвмџс нуан самыџ, јџз кост оланногыџе. Му да скџт вџдџтџм-кџ бурмџс да кыптџс уџалан кџлуџ выџдџмкџд џтџџџ, сџџ выџ нога џвмџс вџдџтџмыџ-жџ бара отсавны мџдџс џ уџалан кџлуџсџ воџџ выџ выџдџны-бурмџдны. џтпырџџ-кџ шуны: му-вџџ да скџт вџдџтџм кыптџмкџд џтџџџ, војтыр велалџсны нџшта выџлнога уџалан кџлуџџас вџчны, из пыџџџ, металлыџе. Веџџс матерџялыџе, кытыџе воџсџ вџчџсны уџалан кџлуџџассџ. Изјас корсџџн-бџрџџн,

Ферт, суравлi i сешдм аслыс нога „изјас“, кодјас њебыд-
жыкөг кажитчiсны, езжык жугавлыны, кодјыс, кык из-
костын кучкалiгөн, поџис вöчны кушдм колö формаа ужа-
лан көлуј. Ташдм аслыс пöлöс „изјасыс“ вöлины ме-
таллическöј самородокјас.

Воџöсö, ужөн да опытөн јöзыд куџаөн адјисны,
мыј металл буржык из дорыс, поџö сiјöс дорны кучкалөмөн
вöчны сешдм форма ужалан көлујјас, кушдм вöли колö
важ јöзлы. А изсыд, ферт, он вöч кушдм тед колö тö.
Медвоџа металлкөд важ јöз тöдмасiсны, ыргөнкөд.
Ыргөн самородокјас мукөд самородокјас сертi унжыкыс-
му вылыс сурлöны. Сiџ-кө частöжык сiјö сурны вермывлiс
важ јöзлы.

Медвоџа дортчöмыс, металл самородок төрјыс ужа-
лан көлујјас вöчöмыс, вöли сешдм нога-жö, кыџi-i изјыс-
öрудiјöјас вöчöм: поткөдлөмөн, пiскөдөмөн, шылöдö-
мөн. Донöдны ез-на саммыны первојсö. Донöдөмөн дорөм
лоi-нын бöрынжык.

Ыргөн да озыс öтлаö пуџöдөмөн артмö чорыджык
металл—бронза. Унжык ужалан көлујыс медвојдөр вöлөма
медгасö бронзасыс. Ыргөнкөд тöдмасöм вайöдiс бронзаö,
бара-жö куџа ужөн да опыт чукөртөмөн.

Бронзасыс вöчöм ужалан көлуј лоны вермiс 9-10 сурс
во сајын-на, медвоџ Аџијаын, бöрынжык Јевропаын. Ферт,
өз поџ мөвпаены сiџ, мыј металлыс вöчöм көлуј, лоөм
мыгтi пыр i бырi изјыс вöчöм öрудiјöјасыс. Куџа-на
јешдö тајö кыкнан пöлöс ужалан көлујыс öтiлаын быд-
мöмаöс важ јöз овмöсын; вылыс важсö зев куџ кадөн
вöлигтi вермöма зырны. А мукөд јöзыс öнöџ-на абу тöд-
лöмаöс металлсö да вöдiтчöмаöс изја көлујјасөн.

Бронзасыс вöчöм ужалан көлујөн вöдiтчöм кад вöли
зев регыд, 3-4 сурс во кымын. (Тајö јöз iсторiјаад зев
жењыд кад).

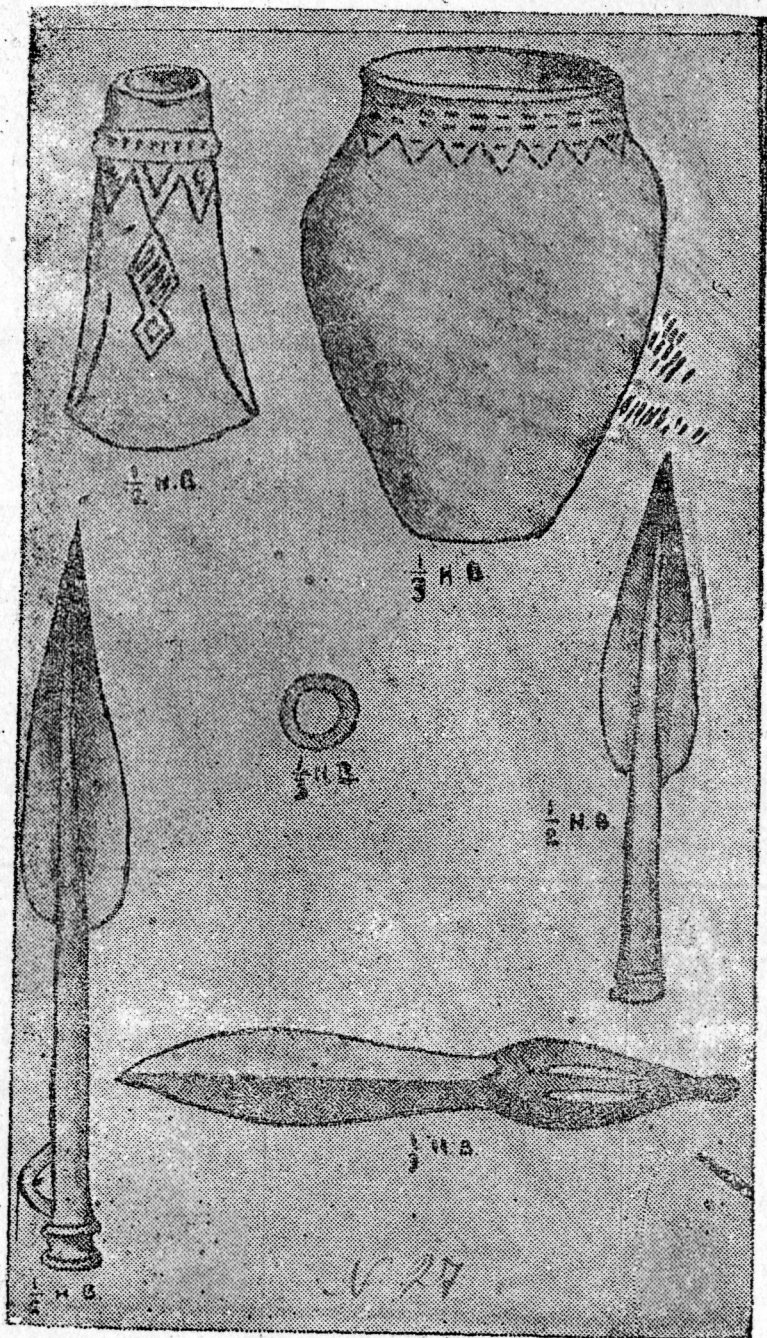
Бронзаöс вежiс көрт. Озыс кiстан металлјас фөжөд-
жыка сурöны му вылыс (сек, ферт, руднiкјасыд ез-на
вöвны). Металл дорны велалөм мыгтi ез вöв сöкыд
тöдмасны сешдм металлөн, кодi унжыкөн сурö да буржык,
чорыджык бронза ногö. Ташдм металлыс—көрт. Көрт само-
родокјас фөжөджыка сурывлöны му вылын дасөн, но
ыргөн самородокјаскөд шöщ, ферт, шөдавлiны i көрт

самородоқјас. Көрт самородоқыс ужалан көлуј вөчөм петкөдліс јөзлы көрта көлујлыс бурлунсө, сөмын колө вөлі кужны, мед перјыны рудаыс көрт. Рудаыс көрт перјыны велалөм вәјөдіс сетчө, мыј медса колана ужалан көлуј мөдісны вөчны көртыс. Јевропаын тајө „бронза кемсан“ „көрт немө“ вужөмыс лоі 3 сурс кымын во сајын.

26-өд серп. Оңја кадса австралијаса куънечјас. Петкөдлө, кужөм ногөн сек вөчлісны—дорлісны көрта көлуј.

Ужалан көлуј вөчан матерјал вежсөм женыда почө тақі виставны: ізја көлујјаскөд өтщөщ, ыргөныс вөчөм көлујјас вөліны, сесса ыргөн чорчөдөм могыс, озыс мөдісны содтыны: ыргөн озыскөд сорлалөмыс бронза артмис. Бронзакөд өтщөщ көрт самородоқыс вөчөм көрта көлујјас артмисны; сесса вөлісті велалісны металл сывдыны да кістны да рудаыс көрт перјыны велалісны. Ужалан көлуј кыптөм, вожөмстчөм серті, мі став історіјасө војтырлыс јукам тақі: „із нем“, „бронза нем“, „көрта нем“. Сөмын тајө јуклөмыс, ферт, абу қік точнөј. Ез быд государствонын, странаын немјасыс өткуча вөвны. Африкаын медсасө көртыс вөчөм ужалан көлујөн вөдітчан кад дыржык өліс, Америкаын — ыргөн, Ақјаын — бронза.

27-öd серп. Броғзыыс вӧчӧм ӧрүдijӧ да сожан лӧӧдан дозмук.

Металлкөд төдмасөм эікөз вежіс мортлыг олом. Ужалан көлуј лоі унжык пөлөс. Ужалан көлуј бурміс-сөвершенствүйтчіс: јосміс, лечміс, кушөм колө форма нога өні артмыны мөдіс. Уна пөв соді мортлөн вын, кокңіджыка мөдіс шедны кынөмпөт.

Өні јонжыка кыптисны, паскавны мөдісны му вөдітөм, скөт вөдітөм, вөралөм, чері кыјөм. Му вөдітөмын, тылаөн му вөдітөмсаң лоі вужөма му шојтчөдан (переложная система) ног. Скөт вөдітөм сіз-жө вежіс, төдмасісны важ јөз јөв лыстөмкөд, скөт уж выло велөдісны. Скөт вынөн му ужалөм јітіс му вөдітөм да скөт вөдітөм өті овмөсө. Өні му вөдітыг буржыка велаліс скөт дөчөрітны, дај унжык ембур бостны скөт отсөгөн (лыстыны, шырны, кујөд вөчны).

Өні лоі эік выл, вөвалытөм ужјас оломын, шуам-көв, дортчөм. Ужалан вын содөмыскөд да вылнога ужалам техника лоөмкөд шөщ, паскалі уж јукөм — торјалөм (разделение труда), ізјөн ужалан кадын-на мі адылім, мыј орудө вөчыјас вөліны нарөшнөј пөрысжык, опытнојжык јөз. Көртгыс ужалан көлуј вөчөгөн мөдіс ковмыны нөшта кужысжык, опытнојжык јөз, дортчысјас.

Воэо чоң семјасөн, сіктјасөн мөдісны ужавны-овны куш дортчөм вылын, гырңыч вөчөм вылын, кыөм вылын да с.в. Вөзза серві, мужікјас да нывбабас костын уж јукөм кыңзі, соді нөшта ремеслө серві уж торјалөм.

ОРДАЛӨН РӨДВУЖ ВЫЛӨ ТОРЈАЛӨМ.

Көрта көлујөн ужалөм вылө вужөм вежіс важ јөзлыг хоҗајство боксаң оланногсө, вежіс і јөз кост оланногсө. Мі каҗтышлім-нын, кыз вежіс ордаыд, кор овмөсыс мөдіс вужны прісваівајушщөј сама овмөсыс — производашщөј овмөс ногө. Но өні медса-нын чорыда вежсыны мөдіс ордалөн пышкөс олом самыс. Пөрысжык — опытнојжык јөзлөн торјалөмыс, најөлөн значеңнө кыптөмыс пыр соді, паскаліс овмөс паскалөмкөд шөщ. Недыр кежлө, кушөмкө ыжыджык, өтувја уж вөчөм могыс (гырыс җверјас вылө облавас вөчөм көв шуам) опытнојжык јөзөс јурнуөдысө пуктылісны, өні-нын ковміс быдлунја індалыс пырөді, овмөс вөдітөмын быдлунја вескөдлысө. Ковны мөдіс чоңнас овмөс нуөдөмнас вескөдлыс-індалыс, кор, кодлы, кушөм уж вөчны.

Серт, прамої власты на кын ічот-на вөлі сек, налөн јураломыс, нырнуодомыс сомьн-на артмыліс опыт серты, кужомлун да важ оломсө тодомлун серты. Но јозкост оланног вежөмкөд щощ, вежөіс і старејшінајаслөн положенъныс, содіс налөн властыс, выныс. Старшіна пондіс-нын лыдфысны ај пыдды, көчаін пыдды став рөдвуж вылас. Мед гөгөрвоны тајө важ јозкост торјалөмсө, рөдвужја олом сам артмөмсө, лоө вічөдлыны, кыз гөрдагыс, артміс ордаыс рөдвуж вылө торјалөмыс.

Вөлі вісталөма-нын возын, мыј сіјө кадас гөтрагөм да верөссајө мунөм ез тодлыны важ јөз. Челады ез тодны, код лоө налөн прамој ај-мамыс. Став мужічөј котырыс, став челадыслы—ај пыдды лыдфысис. Онөз-на Комі кывјын, кыз воz-нын та јылыс віставлім, колөма важ вежөртасыс. Секса јөзид ез-на вермыны вежөртасавны, кытыс лооны челады. Та серты артміс налөн тащөм вежөртас, мыј өглаын олыс јөз чукөрлөн ем кущөмкө предок, кытыс лоөмаөг тајө став јөзис. Мукөдыс орда предок пыдфыс, лыдфысны шуам көт кущөмкө чверөс, пујасөс. Тајө предок нїмнас і нїмтыломаөг аснысө. Тащөм нога вежөртасыс, кор важ јөз арталісны аснысө кущөмкө ізыс, мбө пемөсыс чужөмөн,—шугө „тоземізмөн“, а сіјө предметыс,—„тоземөн“.

Мед торјөдны өті тоземса јөзөс мукөд тоземса јөзис, вөлөм вөчөны важ јөз јајаныс нарошнөј пасјас. Тајі орда, овмөс вежөмкөд щощ, мөдіс торјавны, кучаөн торјаліс, јукөіс рөд-вуж, рөдвуж вылө. Рөд-вужнас мөдіс лыдфысгыны өглаын олыс јөз чукөр, кодјас паскалісны өті котырас.

Мыјла пондіс лыдфыссыны рөдвужјыс мам серты, а ез ај серты. Мам пыржык ај ногө јонжыка вөлі јітчөма челадыкөд, сы вөсна рөдвуж важысаң артавлөмаөг мам нїмсаң. Тајө кадсө і шуоны—„матріархатөн“. Мыјла-жө важ јөзлы ковліс рөдвуж серты арталөмыс? Мыјла-кө тај-нө воzжыксө ез ковмыв некущөм рөдвуж арталөмыс?

Тан ковмас шуны, мыј воzжыксө-нын, кор орда пын артміс арлыд серты торјалөм, порнөј јөз котырлы томулов котыркөд мужіка-бабаа-моз овны вөлөм запрети-тома-нын. Бөрынжык тајө запретыс вужіс і өті арлыда котыр пыщкө, ас рөдвуж пыщкөсын. Оні ковміс „гөтырпу“

корены мөд рөдвужыг-нын. Тажо запретыс лоі сы вөсна, мед дугөдны бабајас вөсна вермасөм мужікјас костын. А мыј сіјө вермасөмыс вөлі, почө адқыны өніја өбеја-најас оломыс, кодјаслөн ең вөсна вермасөм овло зев чорыд. Тажо запрет вөснаысі ковміс рөдвуж арталөмыс, рөдвужсө төдөмыс. А рөдвуж төдны, ҫерт, сек вөлі почө сөмын мам серті. Өні өті рөдвужыг петөм јөз костын ез-нын поч гөтрасны: рөдвужса ајпілы (мужчіналы) лоі бөрјыны гөтырпу быт мөд рөдвужыс (ордаыс). Тащөм ногөн орда пын арлыд серті торјалөм кыңаі, мөдіс мунны рөд выло торјалөм, а рөдсө арталөмыс муніс ез батсаң, а мамсаң.

Производительной вын кыпалөм вежіс јөз кост овмөс ногсө, медвоzza јөзкост оланногсө: орда нога олом вежіс рөдөвөј јөзкост оланног выло.

Рөдвуж да рөдөвөј овмөс.

Медвоzza јөзкост оланноглөн организација, кыч ми индылім-нын,—вөлі орда. Орда возын пыр сулаліс мед ыжыд мөг — вермасны пріродакөд, ҫверјаскөд, окружајушщөј средакөд. Та кыңаі вермасөмјас, косјас кыптыв-лісны зев частө орда піас, ас шленјас костас. ҫерт, кынөмпөт вөсна да бабајас вөсна.

Ужалан көлуј бурмөмкөд щөц, і кынөмпөт кокнід-жыка мөдіс сурны важ јөзлы; сојан вөсна косасөм лаж-мавны мөдіс ас костын. Му да скөт вөдітөм өні сетіс тырмымөнжык сојан-јуансө, вөралөм да корсыгөм-өк-тыгөм дорыс.

Ас орда пыщкөсын еңа-аја кост олом дурдөдөм, (половые запреты), лажмөдіс, бырөдіс зікөз ајјас костын еңјас вөсна вермасөм. Тақі куҫаөн бырі орда пын кос, вермасөм. Орда пын лоі бытөкө аслыс сама закон-јас код; быд шлен мөдіс төдны, мыј почө да мыј өз поч. А вөліны-кө сецшөм јөз, кодјас „почтөм тор“ вөчісны, сецшөм мортсө вермісны вөтлыны ордаыс.

Орда пыс вөтлөм морт өтһасөн овны, ҫерт, ез вермыв, сылы сецшөм мыждөмыс вөлі вјөмкөд өткөд-кажітчө.

Тащөм ногөн, орда пын бырі јорта-јорт кост кос. Ордаын олысјас мөдісны төдны почана да почтөм тор-јас. Орда пын өні бытөкө төдчыны мөдіс организација

модаа олөм. Сещөм ордаыс, көн став жөзыс лыдфыссыны өтї рөдвужыс петөм жөзөн, кодјас олісны өтчукорын да нуөдалісны өтувја овмөс, өнї шусіс „рөдөн“.

Торја сікас жөз чукөр костын — мукөд сікас рөдјас костын, сек вөвлї пыр вермасөм да лөгалөм. Жөз лыд содөм вөсна ез мөд тырмыны кыјдөсјас быд рөдлы; быд рөд зіліс, мед ескө мукөд рөд ез кыјсы матігөгө-рын, кытчө овмөдчїс сіја рөдыс. Рөдвуж оланінө маті-гөгөрө-кө воасны өтдор (мөд рөдса) жөз, на костын, ферт, лыбліс кос, кытчөз вынажык рөдлы ез удајтчыв вөтаыны матігөгөрыс мөд рөдсө.

Тажө вермасөм вөснаыс, важ жөз велалісны өтдор-ны мукөд рөдса жөзөс. Рөдын олыс мортөс візны да дорјыны верміс сөмын аслас рөдыс. Та вөсна нөшта өдјөжык бырі орда піын јорта-јорт костын кос да лад-мытөмјас. Өтї терріторіја (места) вылын олөм, өтувја ов-мөс нуөдөм да өтсама олан мөгјас, нөшта топыда жітс-ны рөд піын олыс жөзөс. Овмөс вежсөмыскөд шөщ, веж-сіс і рөд піас оргаңизаціјаыс, а сыкөд шөщ рөдвужсө арталөмыс.

Му да скөт вөдітөм кыптөмкөд өтшөщ, паскаліс і овмөс нуөдөмыс. Мөдіс торјалөм рөд піын. Му-віз вөді-төм нөжјөнік, вујис мужічөј кіө. Мөдіс мунны му вөді-төм скөт вынөн, скөтөс ујө додфалөмөн. Јуралыс да овмөс нуөдысыс лоі мужічөј морт. Тагаң рөдвуж арта-лөмыс мөдіс мунны ај ным серті. Куча-на, ферт, кыссіс, өтарсаң і мөдарсаң рөдвуж арталөмыс, лоі кыз бытө-кө кык ног рөдвуж арталөм: өтїыс мамсаң, кодї петкөд-лө полөвөј запрет лөгөдөм јылыс-нын, а мөдыс, ајсаң, — кодї петкөдлө важ жөзлыс чорыда овмөс возмөстчөм-сө. Весіг важ жөзлөн тајө серті нымјасыс вөлі кык пөлөс. Но кучаөн, бырі важ нога — мамсаң рөдвуж арталөмыс, овмөс серті өтувтөм жөзлөн, рөдвуж лыдфысыны мө-діс воқөсө сөмын ај серті.

Таз артміс выл нога рөдөвөј оргаңизаціја — „патрі-архат“, (воқзаыс, кор мамсаң рөдсө лыдфлісны, шусіс: „матріархат“).

Тажө кадассө жөзкост оланногын ез-на вермы лоны классјас вылө јуксөм, гөла-озыра вылө торјалөм. Ставыс,

мыј вöлі вöчсö да сурö, артавсiс став рöдыслöн отув-
јаöн (собственност, öнiја-моз, ез-на вöv).

Ужыс jöзыслы вöлі сещöм еща сетö, мыј муртса тыр-
мiс рöдлы кынöмпöт вылассö-на. Мöда-мöдöс експлоати-
руйтöм да рабö пöртöм ез-на-жö вермы вövсыны сек;
дај рабö пöртöмсыс пöлзаыс ез-на вöv, кор ачыс мор-

28-öд серп. Медвозза jöзлөн му дорын ужалан кöлуј.

тыс муртса-на вермiс асгыс кынöмсö вердны. Серт,
некущöм прибавочнöј продукт ез вермы лöгöдны морт-
ыд тајö кадас. Та вöсна, буржык местајас вöсна рöдјас
костын война нуöдiгöн, пленö шедöм jözöс медгасö вö-
ли вiјöны, либö кодногöн-кö ловјаöн-кö колi, пленö бос-
тöм бöрын, сiјöс ас рöдö богтiсны, но рабö ез пöртны.

Та jылыс некымын кылөн-кö, колö таз вiставны:
рöд сiјö зев ыжыд семјаöн олыс jöz, öтчукöрын, öтi сiк-
тын (кочövjöын) олыс jöz. Најöс öтувтiс öтчукöра овмöс
вöдiтöмыс Рöд пыщкöсын вiзму, скöт, ужалан кöлуј,
— быдсөн вöлі öтувја. Некущöм вежöртас частнöј соб-
ственност jылыс ез-на вöv. Став овмöсыс, ембурыс, öтчу-
кöра ужыс, — зöннасөн вöлі рöд кiын, сöмын вескöдлыны
да iндавны кыптiсны, торјалiсны порысжык, опытнöјжык
jözјас (старејшинајас). Ыжыд ајлөн ролыс вöзö пыр ыж-
дi овмöс кыптöмыскöд щöщ. Та jылыс мöдам-на сорыт-
ны вöзын, рöдöвöј овмöс jылыс сорытöм бöрын.

Му вöдiтöм да скöт вiзöмыс тагаñ главнöј заңа-
тö пыддi овмöс подулö водiсны. Јос jыла бед пыддi,
му небыöдны мöдiсны коканөн, а пуктысöм пыддi — кöз-

ны мөдснны. Скөт вөдтан овмөсын содснны: поре, ыж, вөв да мөс.

Му вөдтөм уж бердө јонжыка кутчсөм, кыскө му вөдтан ужө мужичөј јөзөс шөщ; куҗаөн чоһнас му вөдтөмыс вуҗс мужичөјјас крө.

Такөд шөщ вежсс вөјтырлөн став олөм самыс. Скөт вөдтысјас, өтi местаө дыржык кежө пукснны, Му вөдтыс јөз котыртчснны, дыржык кежлө-жө өтi местаө пукснны. Ізја уҗалан көлуј вежсс көрта уҗалан көлуј вьлө.

РӨА ПЫН ТОРЈАЛӨМЈАС — СЕМЈА ВЬЛӨ ЈУКСӨМ.

Рөдөвөј өтувја овмөс ез вермы дыр кутчснны јөз костын. Уҗалан көлуј бурмөм, овмөс вежсөм мөдс торјөдны рөд пыщкөс торја јөз чукөрјас вьлө. Ферт, сјө, торјалөмыс ез ло өтпырјө. Медвоҗ лоі быдсөнаөн аслас көмпаскөм, кушөм сурө оружјө асласөн-жө лыдфыссыны мөдс, сөгга оланінјас торја јөз чукөрлөн лоі торја, бөрынасторјалөма вөлі і скөт, мувиз. Поҗө шуны сиз, мыј рөд пјын мөдс чужны ічөтжык рөдјас, матысжык рөдһајас гөгөр. Тајө торјалөмыс вермс лоны ыжыд ај ловја дырји-на. Мөдннөг-кө шуны, воҗа ыжыд рөдөвөј овмөс пыдi мөдс артмавын рөдпын, семјас вьлө торјалөм (ферт, өнiја ногыс ыжыд семјас вьлө торјалөмыс вөлі).

Му вөдтысјаслөн ташөм торјалөмыс мунны мөдс медгасө, гөрјөн да скөт вынөн воҗа му вөдтөм сертi, а скөтвизысјаслөн скөт содөм сертi, пөскөвiна тырмытөм вөсна. Таҗi артмснны рөд пјыс ічөтжык јөз чукөрјас семјас, кодјас торјалснны овмөс вөдтаннөг паскалөм, ыждөм вөсна.

Но сјө торјалөмыс җикөҗ ез-на орөд рөд пыщса важ јитөдјассө. Ветланиныс (кочујтан террiторiјаыс) налөн лыдфыссыс өтувјаөн-на. Му вөдтысјаслөн көмс өтвывја пөскөвiна, вөр угодфөјас да с. в.

Таҗик өтувја рөдөвөј овмөс пын мөдс төдчыны пөснжык торјө јуксөм, семја вьлө јуксөм. Но рөдөвөј дырса семјыд, ферт, ез вөв өнiја семја код, лыдөн вөлі морт 30-40. Најө ставныс медгасө уҗалснны мувиз да скөтвөдтөм гөгөрын. Семја пiас вөлі ај-мам, чемад да матыс рөдһајас.

Мөдә - мөд семјаяс костын баға - на вөлі јітчөмјас — сојузјасө. Рөдһна кост јітөд кыһәі, семјаясөс мөдә - мөдыскөд јітіс рөдөвөј овмөслөн коласјасыс - на. Артміс сіз - өтарған — рөд да рөдөвөј овмөс дрөбітчіс, јукөіс семјаяс

29-өд серп. Медвоzza му гөраннөг.

вылө, мөдарө - кө, семјаяс јітчісны - өтүвтчісны бөр со - јузјасө „рөдөвөј община - јасө“.

Вөзжыксө - кө ставыс лыд - дысө вөлі рөдлөн өтүвја - өн, өні семјаяс былө тор - јалөм бөрын, мытчіс по - дув частнөј собственност - лөн.

Мыј вөлі семја владеһ - һө улын: скөт, дозмук да с.в. семјаын өні арталісны соб - ственностөн. (Мувиэөн вла - дејтісны став рөдвужөн - на өтвылыс). Таыс кыһәі выл - формаа овмөс нуөдөм мо - гыс, ковмыны мөдіс на - рошнөј јөз — јурнуөдысјас, оргаһызаторјас. Мі пасјылім һын возын, мыј вылнога көлујөн (вуж пішщамөн да һөвјөн) рөдітчыһи заво - дітчігөн - на мөдісны ков -

мыны оргаһызаторјас (гырысжык эверјас былө ветлі - гөн ковміс бур оргаһызација, сіз - жө чері кыјөмын ковміс буржык оргаһызација да јурнуөдыс.) Тајө став ужыс, ужногыс ез - на вөв вывті сложнөј, та вөсна јурнуөдысөн вермісна возжыксө вөвсыны быд морт.

Но кор техника, өрудјөжаскөд щөщ овмөсың паскалі (усложһітчіс), ковны мөдіс прамөјжыка јукны ужалыс - јасөс, торја сікас ужјас былө сувтөдны, сек ковміс - быт - нарошнөј морт, коді куһаөн лоі став рөд вылас јурнуөдыс — ыжыдалыс пыдді.

Быд рөдлөн пышкөс организаціяыс лоі танога—
бысөнаөн журнуодыс пыџды лоі ыжыд ај (патріарх)—
старејшина. Ыжыд ај мөдіс вескөдлыны став овмөснас.
Көзны петны, мөд ужө кутчысны да мукөд ужјас вөчны,
— ставсө мөдіс вескөдлыны индавны ыжыд ај—старејши-

30-өд өөрп. Медвоzza гөр.

на. Сылөн ыжыдалөмыс вөлі ас төдөмлун опыт серві.
Ас рөдас, семјаяс вылө јүксөм бөрын, став семја вы-
лас ыжыд ај лоі көчаин пыџды, став ембур вылын, став
шленјас вылын-ыжыд пыџды.

Сіјө-жө мыждыны, судытны мөдіс прөступкајасыс.
Рөд вылын да ыжыд семја вылын ыжыд ајлөн ыжыда-
лөмыс-шуөмыс лоі авторітета кыв пыџды. Старејшина
верміс віны, вачкыны ассыс подчыонној шленјасөс.

Ғерт, тащөм ыжыд авторітетыс соді ез пырыстөм-
пыр, а куџаөн. Воажыксө старејшина сөмын обычајјас
дөчөритіс, одөмсө важ обычајјас серві ладмөдіс, да
дөчөритіс, мед рөд пышкын некод ез вуж полөвөј за-
претјас. Ғерт, сөмын пөрысжык-олөмажык јөз вермісны
бура төдны, код, кущөм мамыс оөма і кущөм јөз чукө-
рыс (товемној группаыс) петөма. Олөм паскалөмыскөд
щөщ, содіны і мукөд еікас запретјас. Лоіны выл-нога
запретјас, кодјасөс дөчөритны ковміс, Ғерт, бара-жө
төдысжык, олөмажык војтырлы, ыжыджык опыта јөзлы.

Таџік старејшіналөн значењө ыждіс, содіс. Ез сө-
мын запретјас („табу“) дөчөритөм серві старејшінаја-
сыд кыптыны. Олөм кыптөмыскөд щөщ, старејшінајас
мөдісны решайтны і овмөс нуөдөм јылыс вопрөсјас.

Таџі, куџаөн соді да быдміс старејшіналөн значењ-
өыс. Бөрынжык-нын, старејшінајас костыс мөдіс тор-

јавны старејшинајас вылын јуралыс, мед опытној, медса
 јон, суг да оломажык морт. Серт, оз ков бара-жө таң
 гөгөрвоны, мыј старејшина кын пырыс-пыр лоі став влас-
 тыс. Мі вісталім-нын, мыј быдсама запретјас да овмөс
 паскалом дөңөрйтөм серті, кыптисны старејшинајас да
 торјавны најө мөдісны мукөд јөз пыс.

31-өд серп. Мамонтөс кыјөм-вијөм.

Семјаяс вылө рөд јуксытөң-торјавтөң старејшинајас
 да нырнуөдыејас вөліны сөмын обычајјас серті индалыс,
 вескөдлысјас.

Сөмын семјаяс вылө јуксөмыс содтіс вын, содтіс
 значењөсө старејшиналыс, ыжыдалөмнас јонжыка сіјөс
 торјөдіс мукөд шленјасыс.

Сек вөлісті ыжыд ај верміс лоны, кың шуасны, „лов
 сетысөн і лов бостысөн“ ас семја вылас. Сөмын сіјө
 ыжыдалөмыс сылөн ез вөв ас командутөм сајын, а обы-
 чајјас серті-на. Ыжыд ај ез вермы вужны ас наукөн
 обычајјассө (ог вунөдө, мыј сылөн медыжыд могыс вөлі
 обычајјас дөңөрйтөм).

Гырысжык моғјас јылыс, шуам көт: војна панөм
 серті, гырыс мыжјасыс мыждөм серті, став рөд өтувја.

могјас серті да с. в. вермісны төлкуйтны сөмын быд сем-
јаыс ыжыд ајјас чукөртчылөмөн, лібө став рөдса пөрнөј
јөз чукөртчывлісны өтувја скод вылө. Тағи вескөдлісны
рөдөн старејшіна-ыжыд ајјас.

Тані-жө ковмас індыны, ыжыд ајјаслөн вескөдләмыс
вөлі сөмын овмөс нуөдөмын, мірнөј кадө. Војнајас дырји
јурнуөдны-вескөдлыны бөрјавлісны нарoшнөј јурнуөдыс
јөзөс — „вождјасөс“. Јурнуөдысөс (вожд) бөрјылісны
сөмын коснуөдан кад кешлө, а ез веккежлө. Кос дуг-
дөм бөрын, вождлөн бырлі ыжыдаланлуныс.

Бөрынжык-һын, кор рөдөвөј овмөсыс ыжыджыка
паскаліс да торјалис семјајас вылө, ыжыд ајлөн (стареј-
шіналөн) властыс ас шленјас вылас јона codi. Овмөсөн
вескөдлөм кыһаі, сіјө мөдіс ыжыдавны став јөз вылас.
Сы кыын лоі судітөм-радітөм, лөгө-когө воөм јөзөс
бурөдөм, мыжајасөс мыждөм, уж вылө індалөм да с. в.

Старејшіна мөдіс вермыны мыжмөм мортөс һөйтны,
орсөн (плевөн) кучкавны, ыжыд мыж вөчысөс вөтлыны
рөд піыс, да сіз вөтлыны, медым вөтлөм мөртлаы һекөд
ез лыт отсавны рөд піын.

МУКӨД РӨДЈАС КОСТ ЈИТӨМ.

Мі сорһитлім-һын, мыј мукөд рөдјас кост јитөд һе-
кущөм ез вөв, сіз-жө ез вөв һекущөм мукөд рөдјаскөд
өтувтчан, ладмөдчан оргаһизаціјајас. Старејшіна мыждіс
-наказывајтіс сөмын ас рөдса шленјасөс. Сіз-кө, рөдјас
кост спорјас да мукөд рөдса јөз кост мыж вөчөмјасыс лад-
мөдны (шуам көт таз, мыј өтө рөдса морт вјіс мөд рөд-
са мортөс, да ковміс кущөмкө нога мыждөм), ез-на вөв
һекущөм судітыс-радітыс оргаһизаціја.

Тан, дерт, верміс отсавны рөдлөн аслас выныс сө-
мын. А вын рөдлыс та серті позіс лыфдыны, унаө
верстөө ужалыс да војутны вермыс војтыр ем рөд пыш-
көсын. Сіз-кө, быд морт чінөм, чінтіс рөдлыс вынсө.

Та вөсна, быд рөд ачыс дөчөритіс да дорјіс ас рөд-
са војтырөс. Віис-кө өтө рөдса морт мөд рөдса мортөс,
сіјө мортыс вөсна сувтлісны став рөдыс да воғөс косө-
дөм пыфди ассө морт вјыссө влісны. Вјысыс-кө ачыс
оз сур віны, сек сылыс рөдһаыс кодөскө влісны.
Һекымын кылөн-кө шуны, быд мортөс дорјіс аслас рө-

дыс, мөд рөдса жөз өбөдөтөмыс, зоһнас рөдыс сувтлөс
вермасны. —

Таң рөдјас костын пансывалысны, мукөд дырјыс, зев
ыжыд косјас. Морт вјјөм пыды, морт вјјөмөн-жө воқос
косөдлөсны. Ташөм воқос косөдан пөдула сур-радыс шу-
сис: „крававөј местөн.“ Тајө „крававөј местыс,“ — рөд-
јас костын вјјалөмөн воқос косөдөмыс — мукөд дырјыс
кысөс уна војас чөж: воқос косөдыс рөд, мортөс вјјс
воқос косөдөм могыс, мөд рөдсаһ бара мөдөсны воқос
косөдны.

Вермөсны сөрт, рөд костын бурөн ладмөдчыны, сө-
мын сјјө рөдыслы морт вјјөмыс, мортөс-жө колө вөлі
сетны, лөбө скөтөн мынтысны.

Вөвлөны і сөшөм косјас, кор јонжык рөд вынөн
мырөдас мөд рөдлыс ембурсө. Сы вөсна рөдјаслы лөс
вынсөдны аснысө, буржыка дөчөритны да вјңны пөрнөј-
жык јөзөс, кодјас сјјө кадас ставныс вөліны војјасөи
(салдатјасөи мө-ногөн).

Сјң-кө, рөдыс ез вөв сөмын овмөс нуөдөм сертө
јтчөм организација, но і војүтны-вермасны өтүвтчөм
организација шөщ.

НЫВБАБЈӨЛӨН ПОЛОЖЕҢҢӨ.

Сы вөсна, мыј рөдлөн выныс, кыз овмөс нуөдөм
сертө, сјң-жө војүтөм сертө вөлі артасө пөрнөј јөз лыд
сертө, та вөсна рөдөвөј оласног дырјө, нывбабјө вөліны
зев колана шленјас рөд пыщкын. Налөн коланторјыс
со мыјын: мыј унжык ужалыслыд рөдын, семјаын, мыј
унжык нывбабјө, — воқө кежлө унжык ужалыс да војү-
тыс лөб.

Но та сертө-жө і олөмыс вөлі нывбабјөлөн лөк.
Быд рөд, ыжыд семја, зөмө аслыс бостны унжык ныв-
бабјөс, бостны мукөд рөдыс гуөмөн, пышјөдөмөн.
Нывбабјөс мөд рөдыс гусалөм вөсна, унаыс кыптывлө
рөдјас костын вермасөм, косјас.

Тагы-жө артмөс өтө мужөчөлөн уна гөтыр лөсөдөм.
Ез-кө сур гусавны гөтырпусө, сек нөбны лөс мөд
рөдыс, сетны ковмөс баба пу пыды кушөмкө ембур,
лөбө медса донаторсө — скөт.

Неечјаслөн, кодјаслөн оломыс абу-на прамөја торјалөма рөдөвөј оланногыс, өнөң-на кысгө уна гөтырөн олом, нывбабјөос нөбөм да пышјөдөм. Комілон өтї мөдлаын (Удораын) неважөн-на-жө вөлі бабапусө нөбөны, мукөд дырјыс і пышјөдөмөн бостөны (Вашка вылын).

Неечјас оломыс поңо аңыны, кушөм положөңнөыс вөлөма сек нывбабјөлөн. Најө віңоны нывбабјөос ужалан скөт моз-жө, сөмын челаң вајыс да быдтыс пыңы.

Рөдөвөј общинаыс племјасө чукөртөм.

Старејшинајаслөн рөдын да семја пышкын содөмыс, јонжыка најөс торјөдны мөдіс мукөд јөз дорыс. На кыын лоі унжык вын, на кіө-жө чукөрміс унжык ембурыс, мувічыс да скөт вөдітөм помыс колөм запасјасыс.

Старејшина да сылөн семјаыс мөдісны торјавны, лоны озыржыкөн быднөг, мукөд дорыс. Производашщөј овмөс пуктіс подув семјас кост јонжыка торјалөмлы. Бөрын тајө торјалөмыс паскалі ыжыд-жыка да пөрі медбөртї классјас вылө торјалөмө, но тајө кадас торјалөмыс мөдіс төдчыны сөмын прөдукта запасјас сертї-на.

Медгасө старејшинајаслөн мукөд јөз пыс (мукөд семја дорыс) торјалөм мөдіс төдчыны сек, кор рөдјас мөдісны јітчыны — өтчукөртчыны мөда-мөдыскөд ыжыд-жык сојузө: „племјасө“.

Племјасө јітчөм, племјас артмөм верміс лоны, ферт, уна ногөн. Рөд ачыс паскалі, лыдөн содіс да сы пыын кучаөн верміс лоны уна рөдјас, кодјас костын ез-на вевјавлыны расывыны рөдөвөј јітөдјасыс. Верміс і мөднөгөн артмыны племјаө өтувтчөм: војутігөн өтчыд да мөдыс өтувтчылісны матысжык рөдјас, бөрнас јітчісны сөгга најө мөда-мөдыскөд „племјаө“. Вермісны рөдјас „племјаө“ котыртчыны кушөмкө өтувја предпрїяттө (ыжыд уж) уж вөчөмын*).

Ташөм өтувја могјасөн вескөдлыны племјаө котыртчөм бөрын, ковміс өтї вескөдлыс (вожд), кодлы ескөн поңіс доверітчыны өтувтчөм рөдјаслы, сіјө өтувја могсө мөгмөдігөн.

*) Поңо индыны Јегіпет вылө, көн му кіскавыны ковміс лөөдавны тырыс прудјас, быд рөдлы өтмөза коланторјас, тајө ужыс рөдјасө јітис Јегіпетын племјасө.

Но унжыкыссө племјао отувтөм мунлис мырдөн, вынөн. Вынажык рөдјас мукөд дырјыыс мөдисны ыжыдавны мукөд рөдјас вылын, мырдөн мөд рөдсө пөкөритөмөн.

Кор племјаяс артмөны ас окотаөн, рөдјас отувтчөмыс, сек і ыжыдаломыс комі рөдөвөј старејшинајас котыр кіө (совет старејшін), кодјас решајтисны став гырыс-могјассө ас собрањњојас вылас. Најө-жө вермісны бөр-јыны ас пігыс отувјаужөн вескөдлыгөс, вермісны сіз-жө і вештыны сіјөс.

Кор племја артмываліс мырдөн, тајө рөдјассө јон рөд кіподулө котыртөмөн, секі став племја вылас лоіс ыжыдалыс пылди сіјө рөдса старејшинаыс, кодлы пөкөритны удајтис мукөд рөдјассө.

Племја вылын ыжыдалыс вождлөн ыжыдаломыс. важ нога-жө комі, кушөм і вөлі рөд вылын ыжыдалыс-страрејшиналөн. Сөмын сылөн ыжыджык да паскыджык лоі властыс. Став муыс і візгыс лоі вожд кіподулын, сіјө ачыс јукліс сіјөс рөдјас да семјаяс костын, кызі асылыс колө. Сы ордө-жө мөдис чүкөрмыны племјаыслөн озырлуныс, сојаныс колөм запасјас.

Колө шуны, тајө выл формаа овмөсыс унжык мөдис сетны запас сојөм-јуөм кыңзі (прібавочнөј продукт). Тајө запасјассө ас кіө бостөм вөсна, нөшта јона торјавны мөдис, мукөд јөз дорыс, племја вылын старејшина — (вожд), торјавны мөдисны щөщ вождлөн семјаыс, сылөн маті рөдњаясыс.

Мөдис өдјө озырмыны племјаөн јурнуөдыс (вожд) ас отсаысјаскөд, ас рөдвужыскөд, медеа-нын мырдөн ас кіподулө мукөд рөдјасөс пөкөритігөн. Пөкөритөм јөзлөн унжык ембурыс вујис вожд кіө. Војна дырјі пленө шедөм јөзөс вожд мөдис уждны ас вылас, пөртис најө рабствоө, пөкөритөм јөзлыс бостөм дањыс сіз-жө пукөис вожд чөптө.

ЈӨЗКОСТ ОЛАННОГЫН МӨДИС ТӨДЧЫНЫ

КЛАССЈАС КОСТ ТОРЈАЛӨМ

Семја, семја вылө торјалөм-нын петкөдлө, мыј секі ужалан көлуј, скөт, му-віз — мөдис лыфдыгыны семјалөн

аслас собственностөн. Кызі гема-гема костын, сиз-жө і племякос тын да сиктјас костын модис мунны прөдуктјасон да мукөд көлујјасон аскост вежласөм (обмен). Тажосы вөсна, мыј өтік сикас јөз му вөдитисны, мод сикас—скөт вөдитисны, а мукөдыс олісны кушөм сурө прөмысјас помыг. Сижөн і көвміс лөсөдны рөдјас көстын вежласөмсө.

Медга өдјөн содис овмөсыс сещөмжык рөдлөн, племяјаслөн, кодјас война дырји, пленө шедөм јөзөс рабө пөртисны да ас овмөсаныс уждны модисны. Ферт, рајас медвөз вождјас овмөсын ужалисны.

Тажө содтис да өдзөдис рөд костын торјалөмсө. Лоны модисны озырјас да гөлјас.

Му виз вөбитөмыс сесса лоі модногажык (сложнојжык), көвміс буржык ужалан көлуј да-скөт. Гөл јөзлы невөлаөн лоіс вөзөсавны, уждөзөн бостны тырмытөмторјас озыржыкјаслыс.

„Уждөз“ кылыс петкөдлө, мыј вөзөсасөм пыдди, колө вөлі уждн мынтысны уждөза мортлы. Вөзөсалис (сетис) мортислөн сетөмторјис содис, вайис доход, озырмөдис сјөс. Уждөз мынтыны вермытөм морт мыжа морткод лоі, да бөрнас зикөз сурі уждыс кпөдулө. Сы кпөдулө-жө сурі сылөн мувизыс, став ембурыс. Тази рөд пын јөз модисны торјавны гөл-озыр классјас вылө. Вежис зикөз јөзкост оланног. Ыжыдалысјас да вождјас вөзө модисны петны озырјас пыс.

Тази вождјас өружјаа вынөн торјалисны, кыпөдчисны мукөд рөдвөј племяјаса шленјасыс.

Медым озырјас вермісны ыжыдаланы гөлјас вылын, көвміс вывсаң ыжыдалан власт, көвміс вын, коди мед ескө верміс кутны гөлјасөс озырјас кпөдулын. Сижө-жө вождјасыс, кодјас войнајас нуөдигөн јона кыптисны, јөзыс торјалисны, нөжјөнүк модисны пөрны ас рөдвужса став јөз вылын, племя вылын ыжыдалыс классө, став выныс өні лоі на кын. Тази вождыс артмөмаөс кңачјас. Комі јөзлөн вөлөмаөс-жө өксыјас (кңачјас). Тажө збылыссө, старшина лөбө кңачјас вөліны прамөјасө төдмавтөм-на. Кор Комі муө воісны рөчјас, сек комі гөл-јөзлөн вөлі кык сикас ыжыдалыс јөз—өксыјас дај бојарајас. Оксыјас Комі-лөн, ферт-жө, рөдписа вождјасыс артмөм, торјалөм јөз,

Боjarjас — роч мугањ пуксöдöм озыр jöз вöлины. Кыкна-
ныс тајjöяс поздысисны гөл-jöз мыш вылö öpyдijö сiла-
өн, серт.

КОНТРОЛНÖЙ JУАГАНJАС да ВОJÖ УЖJАС.

1. Роч лiвeратураjас урок вылын, велöдыс индалöм сертi, лыддö.
Милij Језерскиjыс нiгаjас: „Самоjад“ да „Золотаjа баба“. Лыддöм бö-
рын индö, кöвi сен рөдвöj стрöj дырса оласногыс колöмторjасыс.

2. Мыjөн торjалö патриархалнöj рөд матриархалнöjыс?

3. Рөдвужөн олан кадö, кушöм вöли му вöфiтыеjаслөн, скöt вöфi-
тыеjаслөн овмöсыс?

4. Мыj вöсна рөдвужөн олöм мöдiс торjавны семjаjас вылö?

5. Мыj сещöмыс племjаыс, мыjла торjа рөдjас мöдiсны öтувтчыны
племjаö?

6. Мыj сертi jöз мöдiсны jуксыны озыра-гöла вылö, кушöм jöз
кост оласногыс сек артмiс.

7. Мед буржыка төдмасны, лыддö сөдтөд ливeратура рочвымыс
1) „исторija ШКМ-ын велöдан“ нiма нiгаыс да, 2) Кушнер—очеря „Раз-
витije общественных форм“ нiма нiгаыс 145 — 200 лiстбок.

8. Став индödjас вöчöм мыгöти да jуасанjас вылö вiсталöм мыгöти,
пуктö доклад. „Рөдвöj стрöжан колöм торjаскөмi jöз олöмын да накöд
вермасны“.

НЕЊЕЦЈАС ОЛОМЫН РОДѢВОЈ СТРОЈ ДЫРГА КОЛОМТОРЈАС

Важысаъ коми јѡз дорын матын, Вој море дорлаъын, олоны неъецјас. Налѡн кынѡмпѡтыс кѡр помыс. Кѡр куыс неъец вѡчѡ кѡм-пакѡм, чом. Кѡрнас кыскасѡ, кѡр јај медса бур сојан. Став овмѡсыс і оломыс сылѡн кѡр помыс.

А овмѡс-ыс кущѡм?

Кѡр чукѡркѡд щѡщ, неъецјас ветлѡдлоны ѡтѡ мес-таыс мѡд местаѡ, сувтласны кѡрымажык (јежыд нещка) іно. Кор кѡрјаслѡн кокув сојан бырѡ, бара воѡ мунѡны. Став овмѡсыс налѡн—вердны да дѡѡрѡитны кѡрјасѡс.

Ѣні-кѡѡ неъецјас ескѡ і олоны-нын семјаѡн-семјаѡн, но важ рѡдса оло̀м коласјасыс пыр-на тѡдчѡны. Быд рѡдлѡн ем аслас нѡм (кущѡм нѡмјас емѡс тѡдмалѡ М. Јеѡерскіј нѡга серѡтѡ), Ем асланыс кочујтан места (родоваја територіја), кѡні медсасѡ поѡѡ овны да ветлыны кѡрјасѡн.

Озыржык неъецјаслѡн ем кык кујѡм баба. Нывбабајасѡ најѡ нѡбѡны, лѡбѡ гусалѡны. Нывбабајас неъецјаслѡн, ужалан да чемаѡ вајалан скѡт тујын олоны. Сѡерт гѡл неъец оз вермы уна баба вѡзны. Сѡвет власт вермасѡ нывбабајасѡс увтыртѡмкѡд, сы вѡсна ѡні неъецјаслы запрѡвѡтѡма уна бабаѡн овны. Но тајѡ важ оло̀м колајас-скѡд абу вывтѡ кокныд вермасны, абу кокныд тајѡ законсѡ оло̀мѡ пѡртны.

Озыржыкјас-кѡ/вермѡны нѡбны нывбабајасѡс, гѡл-јѡзлы лѡѡ гусалѡмѡн пыщѡдны бабасѡ мѡд рѡдыс. Тајѡ гусалѡм вѡсна овлывлѡ нѡжыд тышјас, рѡдвуж-рѡдвуж-кост венѡмјас. Мукѡд рѡдыс неъецјас костын важысаъ лѡг кыскѡны мѡда-мѡд костын, пакѡсѡтѡны мѡда-мѡдыслы.

КОМЛАБЕ РӨДӨВӨЙ ОЛӨМЫГ КОЛӨМ ТОРЈАС.

Удораын Һеважөн-на вөлі тащөм обычај: зон коралө нылөс, мам батыслыг Һөбө нывсө. Доннас-кө оз ладмыны — мибө калым мынтыны оз вермы гөтрасыг, нылазонма сорнитасны да гусөн і веңичајтчасны, мибө прөста сілаөн нылөс пышјөдас жөңкыс. Бөрнас мам-батылы быт лоө бурасны. Овлө-і сізі, мыј жөңк јукталас — медалас сбойжык јөзөс да ворсанјасыг мырдөн нуөдас нылөс да гөтрасас.

Абу-ө тајө рөдөвөј стрөј дырса олөмыг колөм торјыс.

Өнөз-на өтө мөдлаын Коми муын вөліны гырыг семјаяс. Став вокјасыг, пјаныс олісны өтлаын, мукөд-дырјыс 12-15 мыртөз. А мө төдам, рөдөвөј стрөј вежсөс гырыг семјаа овмөсјас вылө.

Корсө асныд прөмерјас Коми јөз олөмыг, кодјас петкөдлөны рөдөвөј стрөј дырса оланногыг коласјассө.

КЫЗИ СӨВЕТ ВЛАСТ ВЕРМАСӨ РӨДӨВӨЈ ОЛӨМСА КОЛӨМ ТОРЈАСКӨД.

Куш законјасөн вермасны важ нога бөрвыв кыскыг обычајјассө бырөдны кокнөда, дерт, он вермы. Став важ оласног коласјасыг, социализм течан уж пыкысјасыг, бырөны сөмын секи, көр став јөзыс асныс гөгөрвоасны важ гамыслыг ковтөмлунсө. Тавөсна сөктса сөветјас да исполкомјас возын сулалө зев ыжыд мог; культуриөј уж нуөдөмөн, пемыдлун бырөдөмөн, кыпөдны культурасө бөрө колөм јөзлыг.

Мө-өд сіз-жө зев бура төдам, кодлы колө важ нога олөмсамыс, кодлы колө нывбабасөс скөт тую өзөмыс 3-4 бабаөз чукөргөмыс. Колө кулаклы, эксплуатирүјгыг классјасы. Налы Һерука гөм јөзлөн културанас кыпөмыс, социализм течөмын вожмөстчөмыс, колхозјасө котырчөмыс.

Кулакјас вылө наступајтөм, дорвыв коллективизация под вылын најөс, кызи классөс бырөдөм — сіјө важ оланногкөд тышкагөм, эксплуатирүјгыг класслыг вујјассө Һешкалөм.

Сөмын Сөвет власт, коммунист партија вескөдлөмөн, мынтөдөс „колөмжык јөзөс“ важ лок олөмсамыс да отсалөс налы вожмөстчыны социализм течөмын.

МЕДВОҢҘА ҖӨЗЛӨН ҖЕНЛЫ ЕСҚАННОҖ

(РЕЛИГИЈА АРТМОМ)

IV за да нь ө

- Көни вужыс религиясылөн? Мыла религия-ужалыс ізлы лоө врагөн?
2. Кыз техника да оланног вежоомкөд щощ, вежлаоис религия?
3. Важ религияласлөн өнија религи ајасын кушом колөмторјасыс?
4. Социализм дырји—религия ковтөмтор, торкан тор. Социализм течан ужын религиякөд вермасөм.

УҖАЛАН МАҖЕРЈАЛ

РЕЛИГИЈАЛӨН СУЩНОСТЫС

Религия сещөм-жө важ, кызи і јөзлөн му вылын олөмыс. Религия—ужалыс јөзөс ылөдлан сөгвема. Сіјө кутгө ужалыс јөз пемыдлун вылын, јөз кевежество вылын да эксплуатација под вылын.

„Капитал лок вын вөзын повзөм (страх), капиталлөн быдлунја, быд часса эксплуатација, прометаријатјасөс гөлмөдөм, ічөт ас овмөсын олысјасөс рөзөритөм, најөс корысө пөртөм, налы шыглы кулан туй лөсөдөм—вот көн подулыс,—вужыс быд религиялөн. Религия сещөм-жө жмитан эксплуатирүјтан ног, кушөм і мукөд сикас эксплуатација ногјас чужтис капитал. Медвоҗа јөзлөн природа вөзын винтөмлуныс чужтө јенјасөс, омөлјасөс, быдсикаса чудесајасө ескөмјас. Сіз жө, эксплуатирүјтөм классјаслөн вермасны винтөмлуныс чужтө нађеја, мыј мөдар југыдын лоө прамөј бур олөм. Сіјө јөзлы, кодјас ужалөны немнысө јөз эеп ылө, религия јураныс тувјалө чөвовны, щөктө терпитны тасдорјугыдын (мувылын), щөктө нађејтчыны. Тајө эксплуатирүјтөм классјаслөн вермасны винтөмлуныс чужтө нађеја, мыј мөдарјугыдын зев бур олөмыс.

А најөјаслы. кодјас олөны јөз ужөн, религия велөдө благотворительност вөчны тасдорјугыдын. А медым мынтыны эксплуатација помыс најөвитөм грекјассө, щөктө ічөвик приношеньөјас вөчны, мөдар југыдө пыран білејјас нөбөм мөгыс. Религия, ужалыс јөзлы—дурман!!

Тазиқ Ленин донјалис религиялыс подувсө.

Быд религіјалон велөдөмыс өтмодаа кымын, мыҗ став природа вылын і став јөз вылын ем кушөм-кө сінмөн адзытөм, пелөн кывны поштөм вын, бытөкө вескөдлө природанас і став јөзкост оланногнас. Мыҗ тајө сверхъестественнөј сіла вөлатөг, Һемтор мувылын оз вөчсы, Һемтор оз артмы.

Кодјаслы, кушөм классјаслы колана тащөм велөдөмыс? Кодјаслы колө, мед ужалыс јөз чөв-лөңа олісны да ез вермыны выл олөм вөсна, експлоатаціја бырөдөм вөсна вермасны анафејтисны јен вылө? Серт, тајө религіјаныс вөлі полза вайө, кодјаслы лөгыд да долыд овнысө, кодјас быдмисны, кыптисны јөз уҗ помыс — помещікјаслы, капиталистјаслы да кулакјаслы.

Сіз-кө ыҗыдалыс классјаслы религіја вөлі зев коланатор, зев бур оруҗјө јөзөс експлоатирујтны, ассыныс ыҗыдалөмлунсө јөз пемыдлун вылын крепитны да өлөдны бунтјас вылө петөмыс. Прөста-өд ставмірса буржуаціяыд да контрреволюціяыд, оз тащөм зіла кутчисны религіја бердө. Ставмувывса поп-фак, римскөј папа индалөм серті, јен-һым сајө тупкыгөмөн, метитчөны Совет сојуз пөрөдны, ужалысјас сылі вылө бөр пукөдны помещікјасөс да капиталистјасөс. Став кевмыгөмныс налөн өні вескөдөма, кыҗі вір пынпөдтыныу жалысјаслыс госу-дарствосө, да торкны социализм течан уҗ.

Религіја зев бур пыкөд експлоататорјас властлы, зев ыҗыд враг ужалысјаслы. Религіја көрталө ужалысјасөс јен јылыс мөвпјасөн, кутө воҗмөстчөмыс, пемыдлун бырөдөмыс. Религіјалөн вужыс — мортлөн природа вынкөд козасөм жебунын.

КЫҢИ ЧУЖИ ДА ПАСКАЛИ РЕЛИГИЈА

Ми төдам-һын, мыҗ медвоҗа мортлөн олөмыс чорыда вөлі јітсөма природакөд. Сылөн выныс із оруд-дөјаснас вөлі зев жеб да ічөт природа воҗын. Гым, вір, көзыд војтөв — быдсөн повөдчысјас, врагјас јөзлөн. Важ јөз адјисны, мыҗ сы гөгөрын ем кушөмкө төдтөм-адзытөм вын, код сы вылын ыҗыдалө, кодыс лоө повны.

Природалыс законјас төдтөм, гөгөрвотөм вөсна, тајө төдтөм выныслы ескөмыс домалис мортөс ас кинодулас. Тајө полөмсыс і мөдіс һөҗјөһикөн артмыны религіја

пөдүв. Важ јөзлы кажитчис, мыј выныс пріродаһөн кык еікас; өтыкыс бур, а мөдыс лок. Шонді шонтө, југыд сетө,—тајө бур; чызыр, көзыд төв кынтө, чомсө налыс жугөдлө, чашјө—тајө-һын локтор. Кыкнаисыс лоі пыр повны важ јөзлы, тајө повчөдчанторјыскөд вермаснысө выныс ез-на суҕсы.

Ме шулім-һын, мыј рөдөвөј стрөј дырјі сүдһтыс-радітыс і вічыс-дөчөрһтыс вөлі выжыд ај (патріарх). Ыжыд ај кулі, бырі. Војтыр вітчысны мөдісны сысань отсөг і кулөм бөрын. Код-нө најс вөчө мөдас вічны, дөчөрһтны прірода выныс; оз-кө сіјө-жө кулөм патріархыс коді вічліс најс ловја дырјіыс. Та ногөн төлкуйтһсны важ јөз. Прірода лок вынјасыс вічысөн мөдіс патріарх і кулөм бөрві щөщ лыдһыссыны.

Кычһ-нө војтырыс воісны сетчөз, мыј мөдісны мортсө торјөдһны кык пелө туша вылө да лов вылө? Морт учө, учһгөн һекытчө оз вөрчыв, а волас зев унала-ө, уна тор вөгөн адзылас. Медвоzza мортлөн артміс тащөм вежөртас, мыј быд мортлөн ем мөд јорт (двојһык), кодөс сіһмөн оз поч адзыны, но коді морт учһгөн ветлөдлө, гулајтө тушасыс торјөн. А сек мортыд учөмтө да кулөмтө ез-на кужлы торјөдһнысө.

Сіз-жө секса мортыд өткода вежөртасаліс лов да лолалөм (душа і дыханјө). Дастөм-кө өһіја көмі кыв сетыс-на мі адзам важ јөзлыс важнога вежөртассө „лов“ кывлыс. Морт кулө да шуөһны: „лолыс петө“ (лов—душа, лов—дыханјө,—вөлөм өтмоз вежөртасассөһны).

Ловчөм тајі гөгөрволісны, мыј лов-кө бөр пырас тушаө, морт бөр ловчас. Ветлөм-мунөмөн (брөдчөј) олөмын верміс овлыны сөщөмтор: мөдлаө мунһгөн коллісны (еновтлісны) вермытөм-вісыс војтырөс, сіјө бурдіс да бөр корсіс асөсыс војтырсө. Тані со бара помка гөгөрвоһны, мыј лов вермө мортөс еновтлыны да пырны сы піјө. Мукөд колөмжык јөз пыһн (Австраліјаһын) өһөз-на ем ескөм, мыј учыс мортлыс-кө чужөмсө вежан, лолыс бөрсө оз вермы сы піјө пырныс, оз төд сіјөс-да. Тајө лов да туша торјөдөһмыс вәјөдіс сетчө, мыј војтыр гөгөр лоны кутіс уна адзытөм ловјас, мукөдыс бур, а мукөдыс лок. Тащөм вежөртас сөртһтыс кулөм зөбөмыс вөлі уна нога. Код вөлі локжык да скөржык ловја

дырҗыс сійс мөдисны таҗи җебны мед сійсез-һын вермы бөр ловҗыны: кісө де коксө көрталисны, мукөдлаын кі-коксө җегҗаслисны. Коміҗаслөн өнөҗ-на ем обыҗаҗ кулө-кө сещөм морт, кодөс шулівалисны щыкөдчыс төдысөн, сылыс кок чуҗсө көрталөны пыш сійөн, мед-пө оз ловҗы.

Тащөм ескөмыс-жө вәҗөдс сетчөҗ, мыҗ важ јөз мөдисны быдног ыҗдөдлыны да бурмөдны кулөм јөзлыс ловҗассө, вердны-јуктавы најөс. Но тајө лоі-һын бөрын-җык кор јөзкост оланногыс лоі рөдвужөн-рөдвужөн олом сама.

Ем весіг нарошнөҗ праҗһикҗас кулөмҗаслы (рөдөтел лунҗас), көр уна гу вылыс пөҗө адҗыны пірог-шаҗҗас да рок гырһичҗас. Сҗерт, сикө ставыс бөрнас мунны мөдс поц-җак ордө. Оз-ја поп-җакыд брезгүтны кукөмаҗас мылөсҗассын

РОДӨВӨҖ РЕЛИҖА

Ми өни төдам, кыҗи морт ачыс ас гөгөрыс, „лөсөдс. лнҗа-ловҗасөс. Став пріродаыс лоі ловҗа. Кытчө кулі морт, сен сылөн і лолыс лөі; вөрын-кө—вөрса, ваын — васа да с. в.

Рөдвужөн—рөдвужөн олігөн, аслас рөдса кулыс јөзлөн лолыс вөлі жур духөн лыҗҗыссө мукөд рөдса кулөм мортлөн лолыс—лок духҗасө пөріны. Таҗ мөдисны лыҗҗыны важ јөз, мыҗ ас јөзлөн лоныс бур вочө, а јөз рөдвужса кулөм јөзлөн лолыс локтор вөчө, налы пакөс-төгө быдног. Секса мортлөн вежөртас лор серті тащөм вөлі, мыҗ быдлаө ізјө, пуө да мукөд предметҗасө лов вермө овмөдчыны.

Такөд щөщ мөдс паскавыны і сещөм ескөы; мыҗ лозҗасөс пөҗө бурмөдны, көҗчавны, аслаҗ бергөдны бур кывҗасөн, заговорҗас вөчөмөн. Емөг-на комілөн тащөм пріметаҗас, шуҗлалан-кө—төвҗысас куран-кө вывлаҗ пһөн пуктан — зермас да сиз вөзө. Быд прірода выны ем аслыс сама кыв-заговврҗас, лібө аслыс сикас өборөһитчан тор. Тащөм ескөмас шусө „Магіҗаөн“.

Став тајө ескөмыс-на медҗасө паскалі рөдөвөҗ стрө-җын, кор јөзыд олҗсны-на вөралөм помыс да өктысөм помыс. Најөс вердыс җверҗассө лыҗҗыны мөдисны ас-

сыныс рөдвужөн, мыҗ став воҗтырыс лоомаос кушөмкө эверҗасыс-пемөсҗасыс. Ферт, сещөм эверҗасөс бостисны рөдвуж пыдды, кодҗасыс вердчисны медсасө јөзс. Бор-нас-нын, рөдөвөј стрөј паскалом мысҗы, тајө ескөмыс веҗсыны мөдис, мыҗ воҗтырыс лоисны ыҗыд аҗсыс, а ес эверҗасыс. Оні аҗсан мөдисны лыддыны воҗтыр лоөмсө, но вежөртасыс колі важкод-на: сјјө эверҗасөс ес мөдны кыны-вны. Та нога ескөм (верујтөмыс), кор торја сикас эверҗасөс почитајтөны рөдвужөҗ пыдды, шугө „Төгемизмөн“.

Рөдөвөј стрөј дырҗи ыҗыд да вына вөлі ыҗыд аҗ, сывөс-на і кулом бөрас сјјөс мөдисны артавыны ыҗыдөн, кевмысны сылы, почитајтны сјјөс. Но-өд сещөм ыҗыд аҗыс уна вөлі зев: өҗі кулө, сы пыдды мөд лоө, коҗмөд. Таҗ-кө уна јенлы колө вөлі артмыны. Мі индылім-нын, мыҗ важ јөз, кулом јөзлыс ловсө бурмөдөм моҗыс, зілісны вердны-јуктавыны, мед најө ес лөҗасыны.

Бөрынҗык мөдисны ваҗны жертвајас да с. в. жертвајас вајөмыс кысөс өнөҗ-на вичко-јасын, сөмын мөд ногаҗык, ферт. Мөвпыштө да арталө, корҗас да мыјөн вердөны куломҗасөс тіла дорын?

Быд рөдвужлөн таҗнадтө аслас јенҗас, аслас віҗыс —дөҗөритыҗас артмисны, кодҗаслы кевмывалисны важ јөз, корісны налыс отсөҗ.

Рөдөвөј стрөј дырҗи реліҗиҗаыс та нога і вөлі—кулөм ловҗаслы кевмысөм. Рөдвуж семја-семја вылө торјаалігөн, быд семјалөн мөдис лоны аслас торја јенҗас, јен лыд таҗ-кө уна зев вөлі.

Но семја вылө јуксөм—торјаалөм мысҗы, мі төдам, мыҗ бөр мунө рөдҗас костын јітчөм—„племенајас“ вылө. Олөм вежөсөмыскөд шөщ вежсис і реліҗиҗаыд. Пле-мјалөн-нын өні қоҗнаслөн лоис өтувја јен, лоі сјјөн, мыҗ

32 серп. Ыҗыд аҗлөн ізобра-
женьһөыс.

пӕма пыщкӕсын ӕнӕ ыжыдыс вӕлӕ ӕтӕк морт. Сӕз-кӕ, рӕдӕвӕй стрӕй вежӕмкӕд щӕщ вежӕс ӕ релӕгӕја: ӕтӕ ногӕн-кӕ, содӕс ӕчӕтжык ӕнӕјаслӕн лыдыс (торја семјајаслӕн ӕнӕјас), мӕд ногӕн-кӕ, кыптӕс став пӕмја вылас ӕтӕ ыжыд ӕн. Пӕмја быдмӕм—ӕнӕмӕмкӕд вождӕјас торја-лӕмкӕд щӕщ, содӕс ӕ ӕнӕлӕн вын, кыптӕс пӕмјаја ыжыд ӕнӕлӕн властыс, пӕмја вылын јуралыс власт содӕм сер-тӕ-жӕ.

Ферт, оз ков таз гӕгӕрвоны, мыј лоӕ-кӕ пӕмјаӕ рӕдјајаслӕн ӕтӕчӕм, лӕбӕ семја вылӕ торјалӕм, пырыс-пыр-жӕ ӕк артмӕсны вылӕ нога ӕнӕјас, вылӕ релӕгӕја. Вылӕ релӕгӕјаӕ унатор важ релӕгӕјајасыс колӕ куџа-на важыс-кыскысӕ, сӕмын дырӕн артмӕ вылногажык релӕгӕјајасыс. Ку-лӕм ловјајасы кевмысӕм дырја-на јешщӕ вӕлӕ прӕрӕда вынӕс ӕн тујӕ пуктӕмыд колӕма.

ПРИРОДА ВЫЕ ЈЕН ТУЈӕ ПУКТӕ

Медвоџа мортыд-кӕ вӕлӕ сӕмын полӕ прӕрӕда вынӕјасыс: гым быс, вулканјајасыс да мукӕд тӕдтӕм прӕ-рӕда вынӕјасыс; мувӕз вӕдӕтӕм паскалӕмсањ важ јӕзлӕн овмӕсыд нӕшта-на јона лоӕ прӕрӕдаыс завӕсӕмӕј. Војтӕв, пуж зерјајас да с. в.—вермӕсны ӕкӕз жугӕдны, кынтыны кӕџа-пуктас важ јӕзлыс.

Прӕрӕда выныс медвоџа мортыдлы кајӕтӕс, мыј тӕнӕ кулӕма вӕјтырлӕн ловјајасыс чудӕтӕчӕны. Но јонжыка сӕнмӕ шыбытчана прӕрӕда вынӕјасыс мӕдӕсны-њын торја-выны, аслыс самӕнжык вежӕртасассыны. Медса колана да медса буртор важ јӕзыд вермӕсны адзыны шондӕыс. Комӕ кывјын ӕнӕз-на ӕнӕјастӕ нӕмтӕны „шондӕ-банӕн“. Татыс поџӕ гӕгӕрвоны, мыј коркӕ шондӕыд вӕлӕма ӕн тујын—дај медыжыд ӕн пыдӕ-на. Сӕз-жӕ, комӕ јӕз важ олӕмыс мӕ тӕдам ташӕм ӕн нӕм „Војпел“. Тајӕ важ комӕ јӕз лыдӕ-ӕны вӕлӕм скӕр. лок ӕнӕмӕн, јона повлӕма-ӕс Војпелыс.

Щӕнӕ сетӕ шоныд, југыд, сӕз-кӕ сӕјӕ бур ӕн. Вој-тӕв кынтӕ, жугӕдлӕ да кӕстӕ—лок ӕн. Кыкнансӕ колӕ бурӕдны—ӕтӕсӕ мед ез лӕгас, мӕдсӕ,—мед оз лӕгав да лок тор оз вӕч јӕзлы.

Бур ӕнӕјасыд важ олысјајаслӕн вӕлӕ гырысжык ӕчӕт-жык да сӕз-жӕ лок ӕнӕјас гырыса-ӕчӕта вылӕ вӕлӕм јук-

сёны шощ. Быд сикас ужлы (занатъёлы) вёлём аслас сикаса женјас. Та ногөн быдлаын лоисны женјас важ јөзлөн.

Комі јөзөс мырдөн православнөј вера пөртан кадө (во 500-600 сајын) вёлөма уна сикаса женјас. Быд кули-

33 серп. Шаман (Алтајын).

гаын. вөрүн і ваын аслыс сикас женјас вёлөмаөг. Степан-Перымскөј сілаөн-мырдөн керавлөма да сотөма комі јөзлыс женјасө, но важ вежөртассө, ферт, оз вермыны бырөдны зікөсө. Важ јазыческөј ремігіјалөн комасјасыс өні-на колөма православнөј вераө комі јөзлөн.

РЕМІГІЈА КУТЫСЈАС—НАРОШНӨЈ ЈӨЗ

(Көлдунјас да шаманјас)

Кор ремігіја јона паскавны мөдіс (паскалі сіјө медгасө кыз мі индылім-һын рөдөвөј стрөј дырјі) ковмісны нарош-

нөй јөз (избраһныкјас), медым јена-јөза костын төлк нуөдны да лад лөгөдны. Медвоэсө тајө посредһикалыг пыдһыс вөлі сійө-жө ыжыд ајыс овмөсөн јурнуөдысыс. Тајөн властыс сълөн нөшта јона содіс, ыждіс. Воэда власт кынқи өні сійө мөдіс повөдлыны јөзөс јен вынөн. Та ногнад јешшө јонжыка старејшіна бөстис јөзөс ас кабыр улас.

Огө вунөдөј, мыј рөдөвөј стројын-һын јөз кост олан-ног заводітчіс торјавны классјас ылө. Ремігіјаыд зев бура отсавны мөдіс воэсө ыжыдалыс классысы, чорыджыка, топыджыка ас кподулө бөстны увса классјасөс. Ремігіја лоі медбур өрудһө пыдһи озырјас кын, медым гөла јөзөс пөртны рабө.

Јена-јөза костын посредһикавны кыптисны нарошнөј јөз, кодјаслөн бытө-кө торја вын вөлі јенма-јөза костын сорһи нуөдны. Вын серті, власт серті, ремігіја отсаліс торјавны рөд костын гырыга-ічөта ылө, гөла озыра ылө. Тақи мөдісны торјавны кыптавын: тунјас, шаманјас, волхвјас, төдысјас.

Комі јөз важ олөмыс мі төдам тунјасөс, төдысјасөс. Кор комјасөс пыртны мөдісны крістос вераө, важ вера дорјыны медвоэ сувтіс волхв. Пам хрістіанскөј попјаслы паныд сувтіс. Пам соһнык дор сувтісны сълөн матысса јөзыс медсасө, ферт, озыр јөз, кодјаслы ез вөв кывыв ыла вераыд, мыј ыла вераыд мырфһас налыс властсө.

Но Степан Перымскөј кын вөлі јон вын—арміја дај мөскуаса сар став ебөснас. Мырдөн комјасөс пөртисны ыла вераө, тунјас кподулыс ужалысјас сүріны, горшжык хрістіанскөј попјас кподулө. Шаманјасөс да памјасөс вежісны поп-фак. Кыкнан вераыс, кыкнан вераыс-лөн обрадјасыс бөрнас сорласисны, сөсса сөкыд лоны мөдіс торјөдны, көні хрістіанство, көні јазычество. Кықи важ ремігіјалы служытысјас (шаманјас), сізі-і ыла ремігіја дор сулалысјас, (поп-факјас) луныс-лунө озырмісны ремігіја бердын, јөзөс ылөдлан уж ылын. Налөн олөмыс топыда јітчіс озырјаскөд, јөз уж помыс олысјаскөд. Ремігіја мыј вынғыс мөдіс сулавны озырјас дор—експлоататорјас дор. Поп-фак, манастырјас тајө уж ылын чорыда најөвітчісны. Һеһеһјаслөн, остакјаслөн да мукөд народјаслөн өһөз-на ем шаманјас, кодјас ылөд-

лөны пемыд ужалыс жөзөс быд ногыс (лыфдөй М. Језер-скөјлыс— „Золотаја баба“ та сертi), а пемыд сујеврнөј жөз ескөны налы, кывзөны налыс ылөдлөмсө.

ЈУАГАНЈАС

1. Кушөм подвылын да кычi вујясiс релiгiја?
2. Мыјла ми сувтөдам ыжыд мөгөн релiгiјакөд чорыда вермасны? Кушөм өикас жөзлы колана да полза вајө релiгiја?
3. Кушөм вөли вежөртасыс медвоzza мортлөн кулөм морт јылыө? Кытыс бостчiс кулөм јөз ловаы ескөмыс? Корөө коласјассө мыјын төднө сiјө ескөмыс комi јөз олөмын, обычажасын.
4. Кушөм ногөн рөдвужын јуралыс-јаслөн (старејшиналөн) лолыс мөдiс лыфдыны јен туйө?
5. Кушөм вежөртас комi кывјаслөн: „вөрсa“, „васа“, „кул“ „рбынш-ајка“, „пыванаяка“, „бырылми сөд“, мыј јылыс вiсталөны тајө кывјасыс?
6. Мыј вөсна важ јөз јен пыддi мөдiсны пуктыны прiродалыс вынсө? Кушөм прiрода вријасыс медвасө кевмыны мөдiсны важ јөз? Абу-ө өибэ-на колөма сiјө ескөмыслөн коласјасыс комi јөз олөмын?
7. Мыјла релiгiја сури пырыс-пыр өзыржык јөз кiө? Мыјла ковмiсны нарөшнөј волхјас, кудеөникјас?
8. Кычi релiгiја јiтчiс експлоататорскөј классјас ыжыдалөмкөд?

ВОЧӨ КЕЖЛӨ УЖЈАС.

1. Велөдыныдкөд өтывыс лыфдө Енгельсыс „Происхождение семье и частной собственности“ нiма нiгаыс ставја „Труд, как фактор эволюции“ сөсөа сы бөрын төлкујтө: кушөм значеннөыс ужлөн да өрудөдөјаслөн мортөс кывтөм пөмөсiас пiыс торjөдөмын.
2. Октө (подберiтө) да рiсујтө өви таблицаө, кушөм өикас ужалан көлујясөн ужавалiсны важ јөз, петкөдлө өрудөдө совершенствуйтчан ногсө. Быд таблица улө гiжөј, кычi вөчлiсны тајө торја ужалан көлујјассө. Материалсө сөдтөд-вылө почө бостны (оз-кө поч музөјө ветлыны) Ныколскiјөн гiжөм „Очерк первобытнөј културы“ нiма нiгаыс. Почө-кө, музејө ветлөј щөщ.
3. Б. Н. Жаворонков нiга сертi— „От мотыги к трактору“, вөчө рiсунокјас—медвоzza жөзлыс мувиз дорын ужалан көлујвозмөстчөм јылыс. Ортчөн вөчө Комi жөзлыс виз-му вөдiтан важ ужалан көлујјассө.
4. Важ олөм јылыс төдмасөм мөгыс, ветлө Сыктывкарса областнөј музөјө.

РАБОВАЛАДЕЛЬЧЕСКӨЙ ЖӨЗКОСТОЛАННОГ

(РАБОВАЛАДЕЛЬЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО,

IV за да н н ө.

1. Кызі овмөс кыптөмыс, прибавочной продукциясы модис чужины классяс вылө торжалөм-жуксөм? Кызі классяссө колө гөгөрвөсны?

2. Кушөм ногөн артмис рабовладеңнө, да кушөм өбөи подулыс рабовладельческой жөз кост оланноглөн?

3. Торја классяслөн положенибөйс да оласногыс таяө кадас. Клас-с яс кост вермасөм рабовладельческой жөзкост оланногын.

4. Мыј вөсна вежоис да быри рабовладельческой жөзкост оланног?

УЖАЛАН МАТЕРИАЛ.

КЫЗИ АРТМИС РАБСТВО СИСТЕМАЫС

Рөдөвөј жөзкост оланногын, бөрја иомас, модис төдчыны жөзлөн гөла-озыра вылө торжалөм, артмис классяс кост торжалөмлы подулыс. Му-виэ да скөт вөдитөм заводитөмсаң модис лоны унжык сојан-јуан, овмөсын лоны модисны лишка продукцияс, сојөм-јуөм вылө кынзі. Ужалан көлуј вылөмөдөм, овмөс ногсө чоңнас вылөмөдис, а такөд шөщ вылө формаа жөзкост оланног артмыны модис. Такөд өтшөщ содис пыр прибавочной продукция.

Таэ-кө өни зев ыжыд возможность-нын лөі прибавочной продуктасө өтө мортлыс, либө өтө жөз чукөрлыс, бостны (присваивајтны) мөд мортлы, либө мөд жөз чукөрлы. Ми индылим-нын, кор жөзсыс муртса-муртса вермисны сојан-јуан кынөмпөт вылө корсны сөмын, секі ез вермы вөвсыны мөда-мөдөс эксплуатирүјтөм. Рөд-рөд костын вајнајас нуөдигөн мөд рөдыс пленө шөдөм жөзөс, либө вөл вијоны да сооны, либө бостөны вөлі ас рөд пиө овны, кызі равноправной шмен пыдды. Но тащөм самыс қікөч вежөс, прибавочной продукция производство паскалөмсаң.

Өни пленө бөстөм жөзөс ез-нын мөдөны вины да сојны, а пөртны модисны рабө да муртса кынөмпөт сөтөм пыдды уждөны скөтөс моз-жө. Мыјөн унжык вөлі тащөм ужалысыс (рабьс), сымында-жө і унжык локтис

прібавочнõй прõдукт. Мый куҗажык да дыржык ужалõ пленõ сурõм морт (раб) да ещажык сојõ, бара-жõ ыжыдзык выгõда да пõмза локтõ раб кõҗайлы. Тавõс-на õнõ зилисны унжык јõзõс бостны пленõ, мед најõс ужõдны да на уж помыг ыжыдзык выгõда бостны.

Оз ков вунõдны, јõз костын секи вõлины-нын торја привилегированнõй јõз котыр—родвылын да зõн племја вылын ыжыдалыг јõзјас, а медсасõ — војна вылын нырнуõдыјас (вождјас, военначальникјас). Со, кодјаслы мõдис пырны став ембурыс (прібавочнõй прõдуктыс) пленõ сурõм јõзõс ужõдõм помыг да најõ рабствоõ пõртõм помыг.

Таҗи лоі кык пõлõс јõз. Отыкыс рабјас, кодјас ужалисны кõҗайн вылõ да олисны скõtјас-моз; а мõдыс — рабовладельечјас, експоататорјас, кодјас олисны да озырмисны јõз уж помыг: рабјасõс да гõмжык јõзõс експлоатируйтõм помыг.

Јõзкостын заводитчис классјас вылõ торјалõм. Тајõ торјалõм паскалõмнас артмис рабовладельчeskõй јõз кост оланног. Овмõс кыптõм-паскалõмкõд шõш (медсасõ торговла паскалõм мыгты), рабјас да рабовладельечјас кост торјалõмыс воыг воõ пыр паскалі.

Рабјаслõн олõмыс пыр омõлтчис да сõктис, а рабовладельечјас, мõдарõ, пыр озырмисны да пõрны мõдисны парачитјасõ,—јõз уж пыр ембур куралõм, овмõс нуõдõм содтис налыг вынсõ, ыждõдис властсõ увтыртõм јõз вылын.

Сіҗ-кõ рабовладельчeskõй јõзкост оланногтõ колõ лыддыны—классјас вылõ јуксана јõз кост оланногõн-нын. Кыҗ-нõ колõ класс кывсõ гõгõрвõны?

В. I. Леҗын таҗи висталõ классјас јылыг:

„Классјасыд—сijõ сещõм јõз котырјас, кодјас пыг õтыс вермõ присваивајтны мõдысмыг ужсõ, та вõс-на, мый тајõ торја котырјаслõн уж производстоын, овмõс нуõдõмын абу õткод-положењыõыс, местаыс.

Õтõ сикас јõз кыын лоис став муыс ивизјасыс. Воҗажык јõзкост оланногõн ми адҗам помещицик ди крестяна классјасõс. Кор õтõ сикас јõзкост јукõн кыын фабриқјас да заводјас, акцијас да капиталјас чукõрмисны, а мõд јõз јукõныс зикõз торјалис ас õруфдõ производстоыс,

мөдiс ужавны јөз фабрика заводјасын. Тан ми аdзам-нын буржуазја да пролетаріат классјас“.

Тақі Ленин вiстало классјас јылыс. Тајө определеньёсö колö применитны і рабовладельческой оланногса классјаслы. Капиталистјас да помещиқјас вермөннi эксплуатірујтны робочөјöс да крестанаöс сы вöсна, мыј на кыин чоңнасөн став му-вiззыс, фабрика-заводјас, машинајас і став средство производствойс. Сiз-жө і рабовладельечјас кыин вöлі став муыс і вiззыс, а рабјаслөн нeмтор ез вöv асланыс, најö вöліны сөмын ужалан скөт пыдди. Классјас вылö торјалöмыс, öтi классөн мөд классöс эксплуатірујтöмыс да уқ присваиватөм самыс, — быд історической эпоханы отмында эксплуатіјаыс, öтi подвылын.

Рабовладельческой обществын вöлі кык основнөј класс: öтiыс рабјас — кывтөм пемöс туын вiзан јөз, көч-аин вылö ужалысјас — эксплуатірујтөм класс; мөдыс рабовладельечјас — раб уқ помыс олыс јөз, рабјасöс да крестанаöс эксплуатірујтөм помыс кыптыс, озырмыс јөз — эксплуататорской класс.

Мед чоткөја рабовладельческой олом сам кыптыліс медвоз Грецијанын, сөгса Римын (2.500 кымын во сајын). Ог вунөдө, мыј рабө пөртөм јөз медсасө, вöліны пленö бостөм јөз. Сiз-кө рабовладельчө верміс паскавны војнајасыс да сецдөм инын, көнi вöлі озыр јөзыслөн јитчөмыс вынажык. Рабовладельческой обществоыс артміс кучаөн. Уна со војас ковміс, медым рабство лоi сецдөм төдчана, сецдөм сiнулө шыбытчана, куцдөм Грецијанын да Римын вöвлi. Грецијын да Римын став јөзыс торјалисны рабјас да рабовладельечјас вылö. Рабство заводчигөн вöлі сецдөм кад, кор пленја-пленја костын мунисны чорыд војнајас, рабјасöс чукөртөм могыс. Кор пленнөј јөзöс ез-на рабјас пыдди бостны, а сојлісны да вiлісны, секi-нын ыжыдалыс классјас вевлавлөмаöс вöлі најöс вiјөм воцвылын уждөны. Унаöс-кө отпырјө пленö бостөма ставсө отпырјө он вi да сој, сывöсна і колö вöлі вiзыштны да уждөыштны пленнөјöс.

Бöрынжыксө, кор мөдiс содны прибавочнөј продукта; пленнөјјасöс дугдiсны вiжавны, а мөдiсны рабө пөртны

да присваиваѳтны налые ужсö. Рабјасöс кыјом тајö кадеаң пöри нарошнöј заңатвöö.

Рабјасöс ужöдöмыс ез вöв быд кадö öткод; мед-воzza рабјас горт гөгöрса уж нуöдiсны (домашние работы) бöрынжыксö-нын му-виz дорö да рудныкјасö ужавны сувтöдiсны. Рабство быртöз рабјас пыр јуксiсны кык пелö. Öтiкјас горт гөгöрын ужнуöдiсны (рабјас-слугајас), мöдјас скöт тујын ужалiсны, быд сöкыд ужсö нуöдiсны.

Медым бура тöдмавны рабовладељескöј обществонлыс сушногтсö, колö бостны важ олöмыс конкретнöј примерјас. Мијан лöö тöдмасны грецјаса да римса рабовладељескöј пöрадокјаскöд; сени став овмöсыс вöли раб уж вылын мыщасö.

ГРЕЦЈА ВАЖÖН

Среднземнöј море војладор бокын, важысаң вöв-лöмаöс греческöј госуларстволöн карјас, кадјас управ-лајтчылöмаöс аскежаныс, ас законјас сертiныс. Греческöј карјас важысаң нуöдлöмаöс паскыда вузасöм-тöргујтöм, кызi матыс карјас костын, сiз-жö i мукöд муса олыс јöзкöд (медсасö Азiјакöд).

Виzöдлам-кö географическöј карта вылö, адчам, кушöм вöлöм аслыс нога греческöј карјаслöн положeннöыс. Морeыс Грецијалыс полуостровсö гөгöрбок резöбалöма, берегас пыралöма да петалöма: гөгöрбок артмöма замiвјас да морејас. Тащöм географическöј положeннöыс сетчöс олыс јöзсö воz зев воzмöстiс морејас вывтi ветлыны, карабјас стрöитны да с.в. (Мыјöн торјалö Грецијалöн географическöј положeннöыс СССР дорыс, сiз-жö Коми област дорыс?).

Важысаң греческöј карабјас пыр шыңналісны матiгөгöрса морејасті: Среднземнöј мореті--Африкаö, Азiјаö пыравлісны, воывлісны щöщ i Чорнöј морeö. Азiјаö греческöј купечјас волöмны Индијаöз да Месопотамiјаöз, (корeö карта вылыс, кыт позö мунны сетчö Грецијасаң?).

ГРЕЦИЈАЛÖН ПЕРЦИЈАКÖД ВОЈНАЈАС

Грецјаса купечјаслы Азiјаö мунан туј вöли пощöма. Азiјаын вöли јон зев госуларство, бурещ сы туј-вылын

Персија. Персија кiподулын вöли Азiјаö пыран тујасыс. Персијаса купечјас пыкiсны грецијаса купечјасöс Азiјаö пырöмыс. Средиземнöй море асывла дорас. (Малаја Азiјаын) вöлөм-нiн Грецијалөн колоңијаяс: Мiлет кар, Ефес кар да мукöд карјас.

Азiјаö тöргүтны да грабитны пырöм вöсна лyкасисны грецијаса купечјаслөн да персијаса купечјаслөн iнтересјасыс. Грецијаа-Персијаа костынлыби чорыд война (Греко-Персидскöй война). Тажö кысгис уна во.

Мед гөгөрвонны тајö войнасö, сылыс резултатсö, колö вiставны, мыј Персија кiпод улын сек вöли пöштi став Малаја Азiяыс. Персија вöли ыжыдалö зев уна сiкаса-ас сорңиАзiјаса јöз вылын, кодјасöс мырдөн воажык-нiн пöкөрiтлiс ас кiпод улас. Пöкөрiтöм јöзöс Персијаса озырјöз iспользуiтлiсны, мукöд јöзöс ас кiпод улö пöкөрiтöм могыс. Секса Персидскöй армијаад, вот мыј вöсна вöлөм уна сiкас сорңиАзiја јöзыд. Важ гижöдјас вiсталöны, мыј персидскöй армијаын вöлөмаöс: iндусјас, армянiнјас, ассиријечјас, фракiјечјас да мукöд, нöшта уна сiкас јöз-на. Сiз-жö, сен i быдсама пöлöс нарiтöм јöз-рабјас, пленö сурöм јöз да медалöм јöз вöлөмаöс щöщ.

Таыжда армијанад (а секса кадö 100 сурса армијаыд вöли зев ыжыд), Персија зев öдјö мöдiс вермыны Грекјасöс, босталiс да мырдiс сылыс некымын колоңијаяс, дај Греција бердöз матыгмiс. Но персијалөн армија (мырдөн ч, кöртöм јöз, рабјас, уна сiкаса сорңиАзiја јöз) ез вермы посысны Грецијакöд. Некымын пöрја жугöдöм мыгви, Персијалөн армијаыс мöдiс пыщкөссаңыс раңыны, кiс-сыны.

Греческöй армија вöли öтi сiкасажык, буржыка органаiзүтöма пыщкөссаң. Рабствоö пöртöмыс повзöм грекјас, топыда бостчiсны вермасны Персијакöд. Вавылын вермасан вын (флот) грекјаслөн вöли јонжык Персјас дорыс. Кузъаөн, грекјас вермiсны Персијаöс. Армијаыс Персијалөн кодыс усе война вылын, кодыс бöр пышјiс Азiјаö.

Таж помагiс ыжыд Греко-Персидскöй война. Греческöй купечјаслы воссiс түйтöргүтны быдладорö. Греција мöдiс кыптыны зев öдјөн.

АФІНЫ

Медса ыжыд озыр кар Грецияын вөлі Афіны. Огө вундө, мыҗ Гречекөҗ карјас вөлі асныс торјөн олоны, управлајтчыны, сөмын мукөд јөзкөд војујтгас карјас өтүвтчылісны. Тајо карјасыс сіз-жө ас костас частө војујтисны.

Персјасөс вермөм мыҗты, кыз ми шум-нын, Греческөҗ купечјаслы вөссіс туј быдладорө. Секса купечјасөс һөтөі ез поч торјөдны разбојникјасыс. Купеч сымындажө төргүјтөмыс барыш бөстис, мыҗда і грабітөмыс. Греческөҗ купечјас та ногнад зев өдјө озырмісны. Грабітөм помыс да һөбөм помыс на кіподулын лоі зев уна плен-һөјјас, а пленһөјјасөс рабө пөртисны сөсса.

Медса-нын өдјө озырмісны Афин-карса купечјас.

Персјаскөд војна нуөдігөн-нын, Афіны вөлі јурнуөдыс пыддөі мукөд карјас пөвстын. Тасаҗ пыр сы кын колө ыжыдалөмныс Греція государствоын. Төргүјтөм кыңҗі, Афіныын вөлі јона-нын бура пунктөма рабјас вынөн нуөдан өвмөс.

Грабітөм төвар вузалөм кыңҗі, афинса купечјас вөлі вузавлөны ассыс вөчөм төварјасөсө. Афіны дорын матын секі-нин вөлі промышленнөҗ центр кар— „Аттика“, көні вөліны езыс перјан рудникјас, да соҗыс көлуј вөчан мастерскөјјас. Тані өмөла весіг-нын һаңсө вөдітисны, а вајисны Афіныс. Тащөм положөһнө сертыс Афіны кар јона өдјө озырміс. Рабјасөн да мукөд төварөн вузасөм озырмөдіс греціяса ыжыдалыс классөс.

Афіны карын мөдісны стрөітавны гырыс керкајас, дворецјас, грандіознөҗ вичкојас, клубјас, пывсанінјас. Рабјас уж помыс слыс јөз, озырјас гажөдчылісны сені, гажаа пөра колмалісны.

Тащөм вөлі Грецияын ыжыдалыс классјаслөн оләмыс. Оні вичөдлам кущөм вөлі мөд сікас јөзыслөн рабјасыслөн оләм-вылөмыс, оләм самыс.

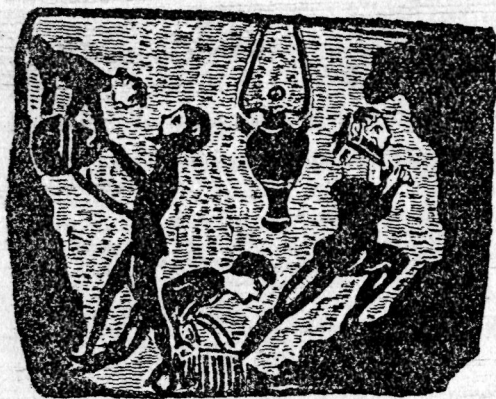
ЛЫДЫС ДА ОЛӨМНОГЫС РАБЈАСЛӨН

Афіныын, Атикаын став јөзыс--гражданаыс *вөліны сурс 55кымын, а став рабјасыс—150 сурс кымын. Озырлун секі вөлі лыдөһоны сы серті, унаө мортыс раб вермө вичны. Мукөд озыржык грекјаслөн вөлі уна со, весіг сурсјасөн рабјаслөн лыдыс. Рабјас ужалісны мувиҗ вылын (помес-

Гражданаһн ми пондам шуны полноправнөҗ јөзөс, көдјас торјалһны рабјасыс.

јöын), мастерскојјасын, рудникјасын і карабјас вылын ынысјас пыдди, став овмөсыс секі вöлі раб вын вылын,

Рабс көһайныс верміс медавны кытчө колө (донсө, сөрт, аслыс бостіс), пуктыны кушом колө ужвылө. Озыржык рабовладелечјас, кодјаслөн унжык вöлі раб

34 серп. Рабјаслөн уж езыс перјан рудникјасын.

лыдыс, рабјасөс бөкө медаломыс бостісны 125-150 шайтөз луннас. Таыкыңа, раблы ас көһайн ордын нөшта на коліс ужавны. Раб быдлаө тырміс, сетчө і татчө татыс позө гөгөрвоны, мыј мукөд озыр грек-лөн вöліны рабјас һекымын сурсјасөн лыдысө. Көһайн

көһайн кост лөсөдчөмјас јылыс, рабјасөс медалөм јылыс—мі төдам сешөм торјас. Отік афинса озыр морт—Ныкіј-лөн, езыс рудникын вөлөм ужалөны 1000 раб. Тајө-жө Ныкіјыс медавлөма-на нөшта фракјаса өтө озыр морт—Согілы, ассыс рабјасөс, 25 урөн быд мортыс вөлөм бостө луннас барыш.

Гырыс рабовладелечјас кыңа вöліны і ічөтжык рабовладелечјас. Вöліны і сешөмјас, кодјаслөн вöлі сөмын— 2-3 раб кымын. Тащөм рабовладелечјас лыдысисны гөм јөзөн. Сөрт, бара-жө оз ков гөгөрвоны, мыј став Греціјаса гражданаыс вöліны рабовладелечјас: вöліны на пыс і сешөм јөз (крегтана), кодјаслөн ез вөв һекушөм раб, і кодјас асныс луныс-лун пырисны ужјөзө да ужјөзө пөрөм мысө раб положениеһө пөрисны.

Но медсөс овмөс нуөдан выннас рабовладелеческөј обществоын вöліны рабјас.

Оломыс рабјаслөн вöлі зев сөкыд. Карабјас вылын

најос дорөмөн пукөдісны да зохъ морејас вомөн щөктывлісны сынны; му-візъ вылын дорөмөн-жө ужөдісны. Ужалігөн нарошнөј морт орсөн сулаліс да быд вескөдчиг орсөн өдзөдіс. Ужөмыс да сојөмыс өтдор, некущөм шөјтчөм ез вөв. Вердісны рабөс муртса щыг кулөмыс. Нөјтисны быд восков і быд ынөм абуыс. Оз-кө раб вермы-нын ужавныс, позіс сіјөс ковтөм скөтөс-моз начкыны.

35 серп. дорөм раб
уж вылын.

Со кущөм оланногыс вөлөм-кө раб-јаслөн. Тащөм лок олөм вөсна немыс раблөн јона жеңдамміс. Унаөн кулалісны сөкыд уж вөсна, щыг вөсна, вісөм да нөјтөм вөсна. Ужалан інјасыс і олан-інјасыс рабјаслөн: сіз-жө вөліны не-кытчө туйтөмөс: кі-кок дорөмөн, лібө томан саян, пөдса помещеннөын пыр најөс ужөдісны. Кі-кок дорөм кыңчі, мукөд дырјі понлы моз, сывјас вөлі өшөдөны чеп да домалөны сурја бердө, ужалан інас. Сіз-жө плешкөс раблы дон көртөн пас вөчлісны, пыш-јас-кө мед быдсөн төдасны, мыј тајө раб. Рабјас вјіөм кулөмыс повтөг, кыңчі мыј вермісны, сізі-і пышјалісны тащөм олөмгыд. Најө кулөм-вылас вөліны јонжыка радөс, мед сөмын мын-

ны тащөм сір-курыд олөмгыс. Рабөс вөлі позө віны скөтөс-моз, некущөм мыж таыс ез вөв законјасын ур-чїтөма, абу-кө вїөм рабыс аслад, сөмын лоіс дон мын-тыны, мыј сіјө сулалө. Некемын кылөн-кө вїставны, раб ез лыд-дыс-сыв морт туйө, мукөд дырјіыс весіг кыв-төм пемөсјас дорыс омөлжыка најө олісны. Пышјөмыс ез вермыв кутны, чепөн дорөм, ыи дон көртөн посјөм, ыи мукөд тор. Піскөсжык рабјаслы удајтчывліс пышјыны, а мукөд дырјіыс органїзујтчывны да кыпөдчывны ас ті-ранјаслы паныд. Тајө кыпөдчөмјасын, кор најө мынлісны вола вылө көт і недыр кежлө, зев чорыда возөс косөді-лісны рабовладельец-эксплоататорјаслы. Сөмын шоча удајтчывліс рабјаслы кыпөдчыныс.

Рабовладельечјасыд зев бура гөгөрвоісны кущөм скөр да лөг кутөны на вылө рабјасыд, пон туйө вїзөм-

сыд. Сіјөн і зілісны рабовладељечјас ләсәдны рабјаслы сецһом олом, мед пышјыны нї кыпәдчыны најә ез вермыны. Зілісны сорны рабјаслыс әтутвчәмјас, торјәдавны најәс тәдсаыскәд, да әтлаәдавны мөд-мөд сорнја јәзкәд шәри - кості — пөв, мед ез вермыны најә әтутвчыны. Вәчны тајә вәлі зев кокнї; рабјасыс вәліны зев унала дорыс, торја сорнја јәз пыс бәстөм војтыр. Сәсса і рабјасыдлән кыпәдчәмјасыс ез вермыв вөвсыны организованнәјән. Бунтјас вермісны кыптывны рабјас костын, сөмын кәчәинәс да прїкадщїкәс вїжәм могыс, а ез олом самсә зәһнас вәжәм могыс.

Та вәсна і кыпәдчәмјассә рабјаслыс зев кокныда вермылісны пәдтыны рабовладељечјаслән арміяыс. Рабовладељечјас кын вәлі став выныс — арміја, орудәјәс, мөда-мөд кост сојузјас, најә вәлі јітчәмағә мөда-мөдыскәд буржыка. Рабјас кыпәдчыләмјас јылыс вїсталам нөшта, возын-на. Рабјасәс вывтї чорыда експлоатїруйтөмыс, кор став әвмәс нуәдөмыс вәлі раб вын вылын „ез әдәд“ әвмәсса производїтельнәј сїлајас кыптөмсә, а сы вәсна рабовладељечкәј обществәјас кїссїсны.

УЖАЛАН ВИН ДА ӘВМӘСНОГ РАБОВАДЕЉЕЧКӘЈ ОБЩЕСТВОЫН.

Мї казтышлїм-нын, мыј рабјас вәліны уна сїкас сорнја јәз — уналаыс, уна муыс пәкәрїтөм војтыр. Сїәј-жә мї тәдам, мыј рабә пәрїны медвозсә пәенә шедөм јәзјас.

Бөрынжыксә-нын, кор озыр јәз вәлалісны овчы рабскәј уж помыс, да рабјасән мөдїсны тәргүйтны, секї ковмыны мөдїс нарәшнәј „кыҗысјас“. Најә мөдїсны өвны рабјасәс кыјәм-куталәм вылын да рабәс вузавәләм вылын. Колә вїставны, мыј раблы ез поҗ гөтрәсны нї чемад ләсәдны, а чїнөм пыдәдыс, (а чїнісны рабјас зев әдјә) вәлі ләә пыр вымыс-выл рабјасәс корсны-нәбны. Купечјаслән сек тәрговлаыс, озырлуныс мед әдјә быдмїс ловја тәварән тәргүйтөм помыс.

Нарәшнәј карабјасән, бандїтјас-моз вооружїтчәм јәз шыңјалїсны быдлатї кытчә поҗїс карабјасән сїбәдчыны, жебжык вына јәзәс пәенә бәстны да рынок вылын вузавәлыны. Сїјөн-ї уна сїкас сорнја јәз вәліны рабјас пын.

Ферт, на пѳын вѳліны роч муыг бостѳм-нѳбѳм рабјас. Роч історіја гѳжѳдјасыг мі тѳдам, мыј сурсѳн жынјѳн кымын во сајын-на војтыр бѳрса кыјсалѳмаѳс да мукѳд муѳ вузавлѳмаѳс. Тащѳм ногѳн рабовладѳлческѳј общес- твоын сузѳдлісны ужалан вын. Сесса Греціалѳн вѳліны уна колоніјажас; војска сілаѳн бостѳм местајас, кытыг озыр јѳз кор колѳ вермісны вайѳдны јѳзѳс да пѳртны најѳс рабјасѳ. Воѳѳ содтѳгыд, быдмытѳгыд рабјаслѳн лы- дыс луныг-лун чініс, ещамміс. Такѳд щѳщ усї, жебміс і овмѳсыс.

Дугдывтѳг колоніјажасѳс грабітѳм могыс, рабјас лыд чінѳм вѳсна јешщѳ чорыда ускѳдчісны рабовладѳлчјас тајѳ грабітан, рабјасѳс корсан туј вылѳ. Асныс рабо- владѳлчјас — ѳем ужтѳм јѳз, содтыны да кыпѳдны, ов- мѳс производство органїзујтны ез вермыны. Бедѳѳн да орсѳн нѳјтѳмѳн, мырдѳна ужѳн ужалыг раб овмѳс — ез ѳдѳѳдчы. Тајї подувсаѳныс кутїс кіссїны рабовладѳлчес- кѳј овмѳс, а сыкѳд щѳщ і став рабовладѳлческѳј олѳм самыс. Тајѳ кіссѳмсѳ јонжыка ѳдѳѳдіс нѳшта і гражда- на (свободнѳј јѳз, а абу раб) кост гѳла ѳзыра вылѳ торјалѳм — јуксѳм. Рабјас да рабовладѳлчјас кыѳѳї, тајѳ-жѳ обществоас вѳліны (рабјас да рабовладѳлчјас костын положѳњѳ да права серѳыс сулалїсны шѳрвыјын) мѳд- сікаса нарѳїтѳм јѳз, но тајѳ ез вѳвны рабјас. Тајѳ вѳлі- ны крестана да ремеслѳњїкјас. Тащѳм шѳркоѳдем олысјасыс луныг-лун гѳлмісны, рѳзѳрїтчісны; праванас кѳв-ї торјалїсны ѳеуна рабјасыс, но олѳмнас тајѳ јѳзыс накоѳѳс-жѳ вѳліны.

Воѳжыкѳсѳ кор, рабствоыс кыптїс-на сѳмын, озыр- жык јѳзыс зілісны сешѳм гѳлмѳм јѳзсѳ ѳеуна кутышт- ны, мед најѳ ез сувтны паныд, корысјаслы-моз мїлѳстї- најас сеталїсны. Гажѳдчанїнјасын — театрјасын — вѳлї лѳсѳѳѳма сѳм сеталѳм могыс нарошнѳј кассајас. Татыс петалїсны грѳшѳвѳј мїлѳстїнајас, медым гѳл јѳзѳс ылѳдны кыпѳдчѳмјасыс. Но гѳлмыс јѳз луныг-лун содіны пѳтачка-мїлѳстїна ез сувтѳд рѳзѳрїтчѳмыс. Овмѳс мѳ- діс налѳн усны сыѳдјѳн, мыј „мїлѳстїна“ сеталѳмыс чї- ніс, бырны ѳїкѳѳ мѳдіс. Озыра-гѳла кост торјалѳм воѳѳ јонжыка содіс. Сїѳ-жѳ содісны прѳтїворечїјѳс тајѳ јѳз костас. Тајї ѳѳњнас кіссїны мѳдіс рабовладѳлчѳ-

скöj овмöс. Тајö став помкаыс кыңзi codi нöшта öтi ыжыд помка (причина), kodi зикöз бырöдиc Грецијалыс ыжыдалöмсö да помалис сетыс рабoвласеньнöсö.

ГРЕЦИЈАЫН АС КАРЈАС КОСТЫН ВЕН.

Греко-Персидскöj война бöрын, мед вына да медса јон кар — община лоi Афины. Сijö вöли јурнуöдыс пыдди, мукöд карјас сертi. Сетчö чукöрмиc мед уна озырлуныс. Медым возö кежлö комны ас сајö тајö ыжыдалöмсö, Афины öтувтiс ас гөгöрыс мукöд греческöj карјасöс „морскöj сојузö“. Тајö сојузлөн медвозза могыс вöли, медым öтвылыс посјысны Персијалыс да став вын öтүвтöмөн мырсадавны вым колонияјас. Тајö могјас сертыс-жö лöсöдiсны öтүвја флот (карабјас).

Та ногөн быд карлы вöли колö пуктыны уна сöм öтi казнаö, а казнаыс зöһнас вöли Афины кiын. Тазнад Афины сајын лоi став выныс. Армия полiтика нуöдöм ставыс сijö вужic Афины кiö. Афины лоi ыжыд јон государство модаа-жö, мöдiс ыжыдавны став мукöд карјас вылас, сојузö пырöм карјас вылас.

Мыј тајö тази вöли, позö адзыны тащöм торјасыс. Быд торја карын таöз вöли аслыс сикас деңга, а öнi сijö бырi. Став карјасас мöдiс ветлыны сöмын Афинын чеканитöм деңга. Став војвывла дорыс Черноје море дорöз, (медса һаһа инјасыс) лоi öнi Афины кiын. Асһаһыд, кызi ми тöдам-һын, зев колан тор вöли Африка код местајасад.

Унжык колонияјас, һаһаинјас бостöм могыс (рытивывса местајас вöлины Черној море дорса местајасыс һаһажыкöс, шуам көт, Италия, Сицилија), Афины государство мöдiс зырсыны рытивывлаһ. Но тани паныдасiс мöд чорыд сојузкöд — Пелопонес полуостровывса мöд греческöj карјас сојузкöд. Тајö сојузылөн јурнуöдысыс вöли — Спарта кар. Кык ыжыд сојуз костын лыбиc война, рытивывса колонияјас вылö зырсöм вöсна. Тајö войнаыс мунiс во комын кымын (историяын тајö һимтöмаöс — Пелопонескöj войнаөн).

Комын вoса дыр һужалан войнаыд кыскiс Афинскöj сојузлыс медбөрја вынсö, а сiз-жö чорыда щöщ жебмиc

Спарта карлөн сојузыс. Спарталы война нуодны отсасис щощ Персија.

Пеллапонесскөй война бөрын, Грецијаын зоңнас овмөс подулыс вөрчс, жбмис. Рабовлафелческөй формаөн овмөс вөдитөм да комын вога война зикөз бырөдис вынсө Грецијалыс.

А тајө кадас рытиввылын (Грецијасаң) мөдис кыптыны выл государство — Рим, да мөдис боставны, Греција моз-жө, колоніјаяс. Греција да Рим регыд лүкасісны ас костаныс. Греција Римкөд воқсасны ез вермы.

2130 во сайын кымын Греција зоңнасөн сурі Рим кіпод улө, пөрі Римса колоніјаө.

УУАГӨМЈАС

1. Кушөм основнөй классјасыс рабовлафелческөй об-воын? Кушөм на костын жітөдыс?

2. Кодногөн артмис рабство да кызі сійө өпаскаліс?

3. Кушөм вөлі рабјаслөн олөмыс көзәин ордын?

4. Кызі рабјас вермаслісны рабовлафелчјаскөд да кызі рабовлафелчјас візілісны рабјасөс кыпөдчөмјасыс?

5. Кушөм сікаса јөз вөліны нөшта тајө кык класс кыңдыс рабовлафелческөй стрөј дырјі?

6. Мыј вөсна рабовлафелческөй об-во мөдис јывмыны. Кушөм помкаыс тани?

7. Кушөм помкајас Греција усөмаы?

ДРЕВНӨЈ РИМЫН

Средиземнөй море гөгөрын тörgүптөм паскаліс. Ыжыд торговла кыптөм кыпөдіс вель союзјас мукөд карјас костын щөщ, Тајө өтүвтчөмыс муніс щөщ Рим кар гөгөрын. Тörgүптөм паскалігөн пыржык кыптөны сешөм карјас, кодјас сулалөны тörgүјтан туј вылын. Рим сіз-жө бурөщ сулалөвөлі тörgүјтан тујјас вылын. Став полуостров пыщса государетвоыс төвар мунан тујыс вөлі Рим пыр. Со мыј вөсна Рим вөзмөстчіс, кыптіс өдјөнжык мукөд карјас ногө, мөдіс зімны ас кіподулас бостны став полуостровса карјассө і став Средиземнөй море дорса олысјассө. Куъа кыссыс тајө вермасөмыс Римлөн. Мі төдам-нын, мыј Греціја дај мукөд государствојас суріны Рим кіподуло, пөріны Рим колоніјаө.

Мед куъа, јона вермасөмыс муніс (зоң со во) Рима — Карфагена костын. Африкаын, Средиземнөй море бердын-жө, секі вөлі зев јон да озыр государство—Карфаген, коді кыпті Рим ногө-на вөжык. Карфаген нуөдіс зев ыжыд торговла Африка вөјвылын, і став Средиземнөй море берег пөлөн Азіјаын олысјаскөд. Карфаген вөлі мед јон конкурент Римлөн; сы кын-жө вөлі вел уна колоніјјас. Тörgүјтан тујјас вөсна да колоніјјас вөсна муніс со во чөж вөјна Рим да Карфаген костын.

Рим верміс медбөрын Карфагенөс, мырсдаліс сылыс став колоніјјасө Африкаыс, Сардиніјаыс, Испаніјаыс.

Ташөм ногөн, Рим кіподулын 1950 қымын во саяын лоі зев уна владеннө став Средиземнөй море гөгөрыс (Малаја Азіја, Африкалөн вөјладорыс, өніја Германіјалөн, Франціјалөн да Англјалөн терріторіјаыс). Рим лоі медса ыжыд государство, став мір вылас мед јон государство.

МЫЈ ПОМЫС ДА КЫҒИ ОЗЫРМІС РИМ.

Рим мырдөн, вөјеннөй вынөн (захватөн) ыждөдіс ассыс государствосө да колоніјјас грабітөм помыс, коло-

һијаса ужалыг јөзөс експлоатирујтөм помыс озырмис зев чорыда. Серт, оз поң сиз гөгөрвоны, мыј тајө озырлуныс кокһөдөс Римса ужалыг јөзлыг олөмсө, өд ез-на кiө во тајө озырлуныс, а сурi iчөтiк озыр чукөр кiө.

Кытыг вөли воө Римө озырлуныс, поңө аңыны сека олыс морт Емилиј Павел гижөд серти. Сижө гижө, кызи өтчыд Римскөј армија воис Римө Македонһаөс вермөм бөртi*). Колө вiставны, мыј секи Римын вөли обычај став бостөм-грабитөм торсө, мыј шедөма война вылыс, вајны ердын, торжественнөја пыртны Римө. Тащөм торжественнөј процессијаыс шушылис „Триумфөн“. Тащөм „Триумф“ йылыс гижөма Емилиј Павеллөн.

„Триумф мунис кујим лун. Медвоңа луныс муртса тырмис, медым петкөдлыны статујјас да серпасјас, кодјасөс вајисны 250 телегаа вөлөн.

Мөд лунас уна вөлөн вајис- 36 серп. Римскөј воин—салдат ны зев миңа да дона (ыргөн да көрт) македонскөј оружијөјас. Телегајас бөрас мунисны кујим сурс пиңала морт, кодјас нуоны сизим советымын дозјын (сосудын) езыс сөм. Быд дозјын сөмыс кујим талант (талант—20 килогр., сиз-кө 60 кгр. быд дозјын). Сөкыд вөснаыс быд торја доз нуоны ноль морт.

Та бөрын пыртисны езыс кратерјас (кратер—ыжыд чаша), сурјас, дона чашајас да кубокјас.

Көймөд лунас асывнас процессија бара вөссiс. Трубачјас ворсисны Римскөј боевөј мотивјас. На бөрын вөтлисны 120 зев гөса, зарһиөн кышөм сура мөсјасөс. Та бөрын зон чемадјас пыртисны езыс да зарһыыс вөчөм

*) Македонһа—Грецијалөн область, кодi Афины усөм бөртi колi Греција вылын јурнуөдыс государство пыдi.

жертвеннөй чашајас, зарңи сөм тыра дозјас. Зарңи сөмыс быд дозјын бара-жө кујим талантөн кымын. Доз лыдыс вөлі сизим-дас сизим гөгөр. Сегга пырисны зарңи свјашщеннөй чаша нуыјас; дон вылө-кө тајө чашајассө артавны, кујим талант-дын быд чаша сулалө (талант-сөм дон 1,5-2,5 сурс кымын шайт).

Тајө чашајассө миҗмөддөма дона изјасөн быгсөн вөч-лөма нарошнөй заказ серти Македонскөј „Первој сар-лөн“*). Со кыҗи вөлөм чукөрмө озырлун Римө. А кымын Македонја код-государство таҗсө Рим ас киподулас пө-көритис да җикөҗ рөзөритлис!

Ми төдам-нын, мыј Рим киподулын лоі Греција, Кар-фаген, кодјас воҗжыксө асныс вөліны зев јон государствоөн лыд-дыссөны. Сиз-жө Рим киподулө сурисны став посиджык јөз чукөрјас, кодјас олисны Средиземнөй мо-ре гөгөрын (Јевропанын, Африканын, і Азијанын), кодјассө Рим пөртис колонјајассө, пычкис татыс озырлун да раб-јассө өктис.

Унаө вөлі вайөдөны, пленө бостөм јөзөс да пөртөннө најө рабствоас, поҗө адҗыны, ташөм пример серти: Епи-рыс (важ Грецијалөн област) өти поход дырји вайөдөмаөс-150 сурс мортөс. Таҗи суҗөдис аслыс овмөс нуөдан вын Римскөј государство.

Став секса војнајаслөн вөлі могыс ташөм, меҗым унжык мортөс пленө бостны, сөрвитны да рөзөритны унжык колонјајас.

Рабовладењһөлөн подулыс вөлі меҗсасө војна сајын захват сајын, пөкөритөм колонјајаса јөзөс рабствоө пөртөмын, рабјассө експлоатирујтөмын. Та вөсна став ов-мөсыс і озыр јөзлөн олом подулыс вөлі рабјас уж вылын. Рабовладењһө Римын јонжыка-на вөлі паскалөма, весиг-тө Греција дорыс.

Став мир вылас ыҗыдалөмыс сетис Римлы возмож-ност пөртны рабствоө зев уна јөзөс, а колонјајас сер-ти Римлөн тырмытөм-суҗытөм ез-жө вөв, колонјајас сы-лөн быдла дорын вөліны. Сиз-кө рабјастө Рим вермис вайөдны да експлоатирујтны најөс мыјтөм колө. Куліны-кө рабјас, бара вым јөз шедөны сы пыд-ди.

*) Бостөма ШКМ-са ыҗагыс історја куҗа.

Та вöсна раблөн јур доньс Рімын зев донтөм вöлі. Рімса озыр јöz рабјасöс пуктылісны скöt дорьс уложык дај һимтöны вöлөм раб-тö „сорһытыс ужалан көлујөн“. Та сертi позö-һин гөгөрвоны, кушөм вöлі Рім государ-ствоын олөм самьс, оланногыс рабјаслөн.

РАБЈАСЛӨН УЖ ДА ОЛӨМ

Рім кiподувса владеһнөјасын медса ыжыд јукöныс овмөс нуөдөмас вöлөм му-виэ вöдітөм (сельское хозяйство).

Унжык му-виэыс вöлі рабовладеһечјас кыһн, уна сурс гектар ыжыда вотчинајасын. Тащөм рабовладеһечјас именьјөјасын, — лавифунһијјасын (сіэ шусісны поместьјојас сіјө кадас став ужыс вöлі рабјас вын вылын. Сьыжда государствoad, кыҙі древнөј Рім, кліматыд, ферт, ез вöv быдлаын öткод; та сертi му-виэ вöдітөмыс вöлі уна еікаса: көні һаһ вöдітісны (медсаö шобдi—Сіціліјаын, Сіріјаын, Јегіпетын), көні скöt вöдітісны (Африкаын да Гамілејаын), мукöдлаас градвыв пуктас да виноград вöдітісны (Италија). Быдлаын медсаö ужалан вын пыд-һыс рабјас ужалісны. Мукöд именьнөас һекымын сурс раб ужалісны, а мi төдам, мыј озыржык рімса рабовладеһеч-јаіслөн вöлі һекымын именьнөјасөн.

Тајө петкөдлө, мыј рімса озыр рабовладеһечјамечас сурсјасөн рабјас лыд-һыссісны.

Му-виэ вöдітан овмөсын кыһҙі, рабјасöс ужөдлісны і мукöдлаын. Сіјө кадө Рімын вöліны-һин езыс перјан рудһиқјас. Мукöд рудһиқас вöлі ужалө 40 сурс рабöз. Вöліны сещөм рудһиқјас, көні во чөжнас вöлөм перјоны 40 тонна езыс.

Рімскөј флот секі вöлі медыжыдөн став мiрын лыд-һысö. Кыҙі төргујтан карабјас вылын, сіэ-жө і вөјујтан карабјас вылын, медсөкыд уж вылын ужалісны рабјас-жө. Секса карабјас, ферт ез парөвөј вынөн ветлыны а морт вынөн, гырыс гребјасөн сынөмөн ветлісны, парус-кө ез поз лептыны. Унжык караб вылас сыныс, рабјасöс, Греціјаын-моз-жө, вöлі пукаланинас чептөн шорөма. Һоһ морејас вомөн сынны—сіјө абукөкһид уж.

Озыр јözлы ковмыны мөдіс стрөйтны гырыс, гажа оланіјас; керкајас, гажөдчаніјас, клубјас, цiркјас, вiчкојас да с. в. (ферт, сек ужалыс јөзыд да рабјасыд ез лыст-

ны весіг мөвпыштыны гажөдчөмјас јывсыд; нырвылад устөз ужалөм бөрад гажыд оз пет). Тајө ставсө вөчисны бара-жө рабјас, а на вөчөм ембурөн пөмзүјтчисны озыр-јас рабовладемецјас.

Рабовладемецлөн вөлі зев уна рабслуга щөщ і ас дом бердас. Көзәинөс көмөдны, пастөдны, мыссөдны, бритны, сојгөн бөр вылас сулавны, јөктыны, сывны-гажөдны, нөілкаөн новлөдлыны—быдсөн вылө вөліны нарошнөј јөз.

Став сөкыд, лок һајт уж вылын рабјас ужалисны. Медса уна раб лыд вөлі му-віз вөдтан ужвылын, рудһікјасын да карабјас вылын, сесса стрөйтчан уж-вылын.

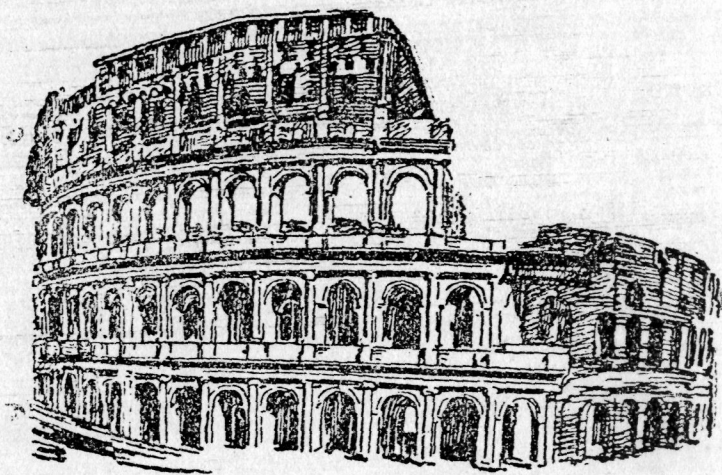
Мед буржыка төдмасны, кущөм вөлі олөм самыс рабјаслөн, візөдлам медса локнога уж вылын ужалыс рабјас-гладиаторјас вылө. Нөм ужтөг, озырун вылын пукалыс рабовладемецјас гажтөмчисны, быднөгөн аснысө гажөдны зімисны. Медса ыжыд гаж пыддә Рімын вөлі лыддысө војна да віркістөм.

Тајөс римскөј вельможајас зев сөлөмсаһныс візөдісны. Мі өні төдмасам медса ыжыд гажөдчан ногкөд. Тајө— гладиаторјаслөн бој. Рімын вөлөма та вылө зев ыжыд нарошнөј театрјас, пукаланінјасыс гөгөрыс. Мукөд театрас 80 сурс мортөз вөлөм төрө (Колізөј Рімын). Јөзыс—пукаланінјасын пыр зік тыр-вөлі. Бостам өті описанһө прімер пыддә.

„Мед бур інас пукалө цезар (сар). Сцена вылө петісны кык јон морт—гладиаторјас (нарошнөј бөрјөм да велөдөм рабјас). Петөм, мыстыыс најө пріветствүјтөны цезарөс. „Олан-віза, цезарө. Тенө пріветствүјтөны смерт вылө мунысјас!“ Сцена вылө петыс гладиаторјас возыв төдісны, мыј налы кодныслы-кө лоө віны мөда-мөднысө. Гладиаторјасөс сіјөн і петкөдісны медым візөдны, кызі мөдасны најө јөз сін возын мөда-мөднысө начкыны. Мед воз тыш заводітчис көрт палічјасөн (тупөј оружіјөөн), сесса саблјасөн. Гладиаторјас эвермісны да мөдісны мөда-мөднысө керавны да шурсјөдлыны, а візөдысјас сералісны да гажөдчисны. Со өті гладиаторыс усеі пізөс вылас, бокгыс зөмөбөн мөдіс вір візывтны. Візөдысјас нөшта јона серөткісны да рукоплескајтисны. Но раһітчөм

мортлы оз сетны дыр чөв овны, бөрвывсаңыс орса вој-
тыр орсөн өдзөдөны тышкагысјасөс. Гладиаторјасөс тыш-
көдिसны сетчөз, кытчөз өткыс ез кув.

Кык гладиаторөс нөсІлка вылын петкөдисны сцена
вылыг. Отисө понјос-моз шыбытисны гуө, а ловјөн ко-
лыгсө нуөдисны-жө медым мечитны ранајасө да мөд бој
кежлө бара лөсөдчыны. Гладиаторлөн мөд смерт абу,
сцена вылын вијом кыңзІ.

37 сөрп. Колізеј

Но тајөі ез-на помаг гажөдчөмыс рімса велможајас-
лөн. Со, пекөдисны өтщөщөн һекымын гладиаторөс,
јукисны да мІда мөдныслы паныд сувтөдисны.

Заводитчс гладиатор чукөр костын ког. Некымын
мортөс-һин пекөдисны нөсІлка вылын да гуө шыбытисны.

Гладиаторс костын бој зев чорыда панҗис, виҙөдыс-
јас горзисны, ералисны да кекөначасисны. Помасас
гладиаторјаслөн бој секи, кор јозлы дышөдас виҙөдныс
да ковмас мөд юга зрелищө.

Сцена вылөпеткөдисны зев ыжыд левөс (мукөд
дырјыс тигрөс, лбө мукөд пөлөс зверөс). Левөс лун-
мөд нарощнө шыөдисны, мед горшжык вөлі.

Лев дорө пекөдисны өтк гладиаторөс, кІас сылөн
һекущөм оружіө в вөв, медым ескө поҗис вермагны

эверкөд. Повзөм гладиатор сувтис воча-воча эверкөд, адзис, мыј сылөн выныс ічөт эверногө, но бөр косны ны бөр петны некытчө. Көт ескө јөзыс зев уна, но некод дорјыс ез тыдав.

Уна сурс јөз сін возын серам зык пыцкын шыг эвер, варыш-моз ускөдчис да косавліс гладиаторос“.

Медса-нын гажтөм вөлі, кор эверкөд вермасны јөрт-лывлісны нывбабјөјөс да чемадөс.

Тази рабовладемецјас гажөдчисны да тешитчывлісны рабјас вылын.

Тас позө-нын гөгөрвоны кушөм вөлі праваныс да кушөм вөлі налөн олөм самыс. Рімын нарошнөј казар-мајасын гладиаторјасөс велөдісны орсөн да дон көртөн, медым мөда-мөдөс буржыка, іскуснөјжыка віны, рабов-ладемецјаслыс теш да серам петкөдөм могыс.

Тажө-жө петкөдлө, кызи рімса государствоын тсрјаліс-ны јөзыс кык ыжыд классјас вьлө да кызи муніс експлоатацја.

ЭКСПЛОАТАТОРЈАСЛӨН-ПАРАЧІТЈАСЛӨН ОЛӨМ САМЫС

Өні візөдлам, кушөмжык вөлі олөм ноыс вывса классјаслөн, кодјас луныс-лун озырмісны вы колоңја-јас грабітөм помыс да колоңјаса ужалыс јөзө експлоати-рујтөм помыс.

Сіз-жө озырмісны төргүтөм, спекулация да сөм уж-дөм помыс да рабјасөс експлоатирујтөм помыс. Мі вівстав-лім-нын, мыј Рім государствоын рабјас ыңзи вөліны сешөм сікас јөз, кодјас лыдфыссісны свооднөј гражда-наөн, но кодјаслөн нектор ез вөв асланіс.

Өні мі візөдлам рімса велможјаслы гортса олөм самсө, озырлунсө. Сјјө кадө вөліны-нын зев озыр јөз: мукөдыслөн (позө індыны рімса богач-Мрк Красс вьлө) вөлі ембурыс 15-20 мілліон шайт до. Бөрынжык мі адзам, мыј вөліны ташөм озыр јөз імын (Лентул), кодјаслөн ембурыс вөлөм 200 мілліон шайтөн лыдфысө.

Богтам пример пыдди өві озыр мртлыс гөстјаскөд рытколлалөм (званнөј өбөд).

Со кызи вівсталө өтө описанңјө а серті.

„Војим ыжыд, гажа залао. Шорас куз пызанјас; пызан вылас рочөн-рочөн течома быдсама сожанјас (мі весіг сещом сожанјассо ег кыбывло, ыи ег адчывало).

Сені-жө гырыг вѣна дозјас — омфарајас. Пызан гөгөрыс, шөвкөн да бархатөн кышом дѣванјас вылын, шөвк кышөда пукөвој пөдушка выло өшөдчөмөн, пукалөны кыз рушкау јөз, кујліг-моз сојоны да јуөны дөна вѣнајас. Рабјас вѣжалөны вылыг-выл сорвајас. Тані ставныс-нын помтөг жөритны велалөм обжорајас, но сорваыс сы мында, мыј воштыны ыкытчө. Мукөдыс бордјөн гилөдөны голанысө, мед восөдас да бара почас сојыштны; сојігөн-жө јуөны мед бур да дөна вѣнајас; тацөм вѣнаыс сесса мѣрас ыкөні абу. Кода јурөн ковмас і мукөд сѣкас гажөдчөм. Сен бара-жө гладаторјас медсасө гажөдөны: эверјас моз велможаяс сѣн возын аснысө - керавалөны.“

Вот коднога вөлі рѣмса рабовладѣмечјаслөн олөм выдөмныс.

Рѣмса рабовладѣмечјаслөн вөліны гырыг дворечјас. Двореч гөгөрыс гырыг садјас. Тацөм гырыс, лөсыд, гажа оланијасын мед налыс петкөдлыны теш, серам. Двореч гөгөрын вөлі ухажывајтөны уна сурс раб лыд.

Пірујтөм, восөдтөз сојөм-јуөм, рабјасөс експлоатірујтөм — со кушөм вөлі олөмыс ыемуштөм рѣмса озыр рабовладѣмечјаслөн.

ШӨРКОДА ОЛЫГ ЈӨЗ ЧУКӨРЛӨН ОЛӨМЫС

Отарас — скөт тујө пуктөм јөз чукөр — рабјас, мөдарас — парачіт олөм сама јөз чукөр — рабовладѣмечјас, — со кушөм кык ыжыд торјалөм вөлі классјас выло Рѣмскөј јөз костын. Тајө кык јөз чукөр кыңчыс, Рѣмын Грецијаын моз-жө, вөліны ас ужөн олыс, свободнөј граждана — крестана да ремесленныкјас. Налөн олөмыс медсасө-нын крестаналөн луныс-лун пыр омөлтчис. Мі төдам, мыј рабјас вөлі ужалөны медсасө му вѣз вөдѣтаніјасын, сөкыджык ужјас вылын, көн ез ковмы ыжыд квалифікаціја, көн оз өлі ков бур ужалан көлујас (Раблы оз вөлі сетны буржык ужвалан көлујтө жугөдлөмыс). Та серті-кө, рабскөј уж өмөлжыка вөлі прѣмьнајтчө мастерскөјјасын, өмөлжыка. дојдіс ремесленныкјасөс тајө рабскөј ужалөн конкуренціяыс

Но чорыда вöли дойдö рабјаслөн уж крестанаоc. Ичот овмöса крестанін ез вермы конкуріруйтны рабјас уж вынөн нуодан гырыс рабовладељескöј овмöскöд. Крестана мöдiсны рöзöритчыны да суріны сiјö-жö рабовладељечјас кабырö. Сöм уждöмөн да сы вылö кыкмында ужјöз бостöмөн (ростовщичество), рабовладељечјас топöдiсны крестанаоc чорыда, мукöддырјыс сылыс һаңсö вужвывсаһыс-на вузавлісны. Мед бөрти воiсны сетчöз, мыј налөн асланыс муыс, вічыс і став ембурыс сурі озыр морт кiö, ужјöз пыдди.

Тащöм рöзöритчöм крестанiнлы öнi быт лöи пырны батрачiтны бар-жö тајö озыр морт ordас, ужавны рабјаскöд öтлаын. Рабовладељеч ordö батракавны локтöм кынзи мукöдыс мунісны армiјаö, а унжыкыс тајö рöзöритчöм свободнöј јöз пыс пöрiсны лумпен-пролетаріатö (корöм да гусасöм помыс олысјасö).

Тази Римын чукöрмiс уна рöзöритчöм јöз, кодјас һем повтöг вöлi гөтовöс ускöдчыны озырјас вылö да мырдыны налыс озырлунсö. Озырјаслөн врагјас луныс-лун codiсны. Сiз-жö рабјас кынзи, кодјас лубöј кадö-жö вöліны гөтовöс кыпöдчыны да бырöдны асыныс вірјуысјаснысö, вöліны щöщ мöд сiкаса гöлмöм рöзöритчöм јöз Римскöј государствовын.

Рабовладељечјас тöдiсны тајö, адзiсны, мыј эксплоатіруйтöм јöзлөн лöглун (һедовольство) луныс-лун codiс. Мед кыскыны аслаһыс да бöрынтыны революцiја тујыс рöзöритöм јöзöс, озыр јöз мiлöстiна-моз сетыштлисны „отсöгторјас“: корјас-кö казнаыс һаң разöдлісны, кор сурö, најöс гөстiтöдöм могыс, нарошнöј öбöдјас лöсöдiсны.

Тазикөн Римса озыр јöз чукöр көсјiсны кутны рöзöритчöм јöзöс, лумпен пролетаріатöс ас кiпöдуланыс. Вöлi весiг лөзöма нарошнöј законјас, гöлмöм јöзöс вердöм јылыс, мед најöс ылöдны да кутны кыпöдчöмјасыс.

Та могыс-жö мукöд дырјыс лöсöдавлісны гöлјöзлы вылö быдсама сiкас гажöдчöмјас. Тащöм полiтикасö-жö нуöдлісны Римса государство кынзи і мукöд карјасын, көнi чукöрмалісны тащöм рöзöритчöм јöзыс.

Тащöм полiтиканас озыр јöз көсјiсны дугöдны клас-сјас кост вермасöм, вічны асыныс ыжыдалöмсö. Пöчö шуны мыј тајö удайтчывліс, но регыд кежлö-жö. Бырöдны

әикөз классјас кост вермасөм сiјө овмөс ногык: некөднөг
ез поѳ. Классјас ыло тојалан подула оланногын некөр
оз вермы бырны классјас кост вермасөм. Эксплоатiрујтөм,
рөзөритчөм јөзлөн кыпөдчөмјас вөліны Рiмын ез өтпыр
да мөбыс сөмын вөліны унаыс, сөмын тајө кыпөдчөм-
јасыс ез вөвны гырысөс, ез вөвны организованныјөс.
Восстанњөјас кыптылісны торјөн-торјөн өтiлаын да
мөдлаын. Ташөм кыпөдчөмјастө Рiмскөј армијалы зев
вөлі кокњыд пөдтыны. Јонжык да чорыджык кымөдчөм-
јас вөлі рабјаслөн — Спартаклөн кыпөдчөм.

СПАРТАКЛӨН ВОСТАЊЊӨ

Таәі шулөмаөс рабјаслыс 2005-2003 во сайын вөлөм
восстанњөсө, көні јурнуөдысыс (вождыс) вөлөма Спартак.
Ачыс Спартакыс вөлөма раб-гладiатор, рөдiнанас Фракiја
колонiјаыс. Спартак вөлөм лыддыгө медбур, медјон
гладiаторөн, но такөд щөщ сiјө вөлөм зев бур органи-
затор — полководец.

Кыпөдчөмыс заводiтчiс гладiаторјасөс велөдан шко-
лаын (школаыс вөлі Капуја карын, Рiмсањ некымын
кiлометр сайын лунвылынжык).

Мi төдам-нын кушөм щыгөм да лок вөлі гладiатор-
јаслөн олөмыс, кушөм скөра да локыс вөлі најөс велө-
дөһны школајасын орсөн да дон көртөн нөјтөмөн. Тајө
школаас, көні заводiтчiс кыпөдчөмыс, нөшта-нын лок
вөлі оланногыс гладiаторјаслөн. Мөд-кө, тајө школаас
вөлі вескалөмаөс өтi местаыс вайөдөм рабјас, өтi сор-
њiја јөз (медсөсө Фракiјаыс да Галлiјаыс). Најө кокњид-
жык вермiсны өтувтчыны да өтсөгласөнжык кыпөдчыны

Гладiаторјасөс велөдөм ыло вөчөма вөлі нарошнөј
турма коѳ школајас, вiзiсны најөс казармаын, пыр
томан сайын.

Өткысөрыс лөсөдчөмөн, өтчыд капујiјаса гладiаторјас
пiскөдiсны казарма сөенсө да петiсны вөла ыло морт
70 кымынөн. Сөрт, налөн кiаныс ез вөв некышөм ору-
жiјө (рабјаслы оз вөлі поѳ вiзны да новлыны некышөм
оружiјө, ужалан көлуыс кыњi). Најө медвоз ускөдчiсны
јiј вузавлан лавкајас ыло да мырѳдалiсны сетыс черјас
да пуртјас. Ташөм оружiјөнас ускөдчiсны карса стража
ыло да налыс мырѳдалөм оружiјөөн вөлiстi прамөјжы-

касё вооружітчыны. Пышжём гладиаторјас Римё ез лыстны колтчыны да пышјісны Безувіј гёра вылө.

Рабјаслөн кыпөдчөмыд регыдө кывсас маті гөгөрса јөзлы. Быдладорыс кутісны пышјавны рабјас да чукөртчыны кыпөдчысјас дорө. Тақі зев өдјө codic Спартак арміјалөн лыдыс. Некемын лун мысғі кыпөдчысјаслөн арміја лоі 2000 мортсајөз. Кызі вөлі індөмаһін тајө арміјанас јуралысөн сувтіс рабјас піыс-жө петөм морт гладиатор — Спартак.

Озыр јөз чукөр, кор гөгөрвоісны, мыј рабјаслөн выныс луныс-лун содө, термасөмөн бостчыны пөдтыны тајө восстаһнөсө. Римсаһ мөдөдісны 3000 салдатөс Спартаклы паныд. Римса арміја орөдіс гөраыс летчан тујсө Спартак арміјалы, јөртіс Спартакөс позјө моз, гөгөр вөлі зев жужыд бужөд (пропаст). Тақік римса арміјалөн нырнуөдыс — Пулхер көсјысіс бостны Спартакөс гладиаторјаскөд. гөра јылын шығлы віны да пошны мукөд рабјаскөд јітчөмыс. Но вөла вылө мынөм рабјас ташөм торјө ез јөрмыны. Спартак шөктіс керавны куз һөрјас да кыны содјанујас (месһица) да летчыны пропастө. Војнас гладиаторјас ас вөчөм посјас куза летчысны мөдар гөра бокті, көн ез вөвны салдатјасыд да һем вітчыстөм римса арміја вылө бөрсанһныс ускөдчысны уығаныс да ставсө керавалісны. Кыпөдчыс јөз кіө сурі быдсама сікас өружі-јө; өні Спартаклөн лоі бура вооружітөм арміја. Рабјас һөшта өдјөн мөдісны пышјавны да содтыны Спартак арміјалыс лыдсө.

Һедыр мысғ кыпөдчысјас кіподулын лоі Італіјалөн став лунвылыс. Спартак көсјіс піскөдчыны војвыван да петны граһица сајөз, пышјыны Римскөј імперіјаыс. Спартак гөгөрвоіс, мыј рабјас вынөн он вермы жуғөдны рабовладөльческөј овмөс подув Римскөј госу-дарстволыс.

Но кыпөдчысјас пөвсын ез ло өтсөглағ та серті. Сені вөліны сешөм јөз, кодјас көсјісны бостны Рим карсө, мырсаһыны озыр јөзлыс став ембурсө да јуклыны ас костаныс. Та серті-жө Спартаклөн арміјаыс торјаліс торја посһі отрадјас вылө, торја нырнуөдысјасөн. Спартак плачлы паныд сувтіс отрад, көні јурнуөдіс Криксіј. Криксіјлөн отрадыс меғсасө зіліс мунны да бостны Рим,

но унжыкысё комчисны Спартак отрадö. Спартаклөн армія вескөдчис војвывлаң „По“ ыма жулаң. Кріксіллөн отрадыс грабітөм вылөжык сетчис да зікөд торјөдчис Спартагыс. Спартаклөн армія та бөрүн чініс. Колө шуны, мыј арміялөн лыдыс торјөдчытөчыс вөлі 100 гурс кымын морт. Спартаклы војвывлаң піскөдчыны лоі зев сөкыд: сылы паныд вөлі ыстөма Рімсаң ыкымын зевыжыд арміяјас. Спартак ыкымыныс зев чорыда жугөдліс Рімскөј војскалыс вынсө. Спартак аслас арміяјөн матысмис граңича дорө, По ју дорөз воліс. Но тасаң армія бөр бергөдчис лунвыв да вескөдчис вескыда Рім вылө. Унжык јөзыс Спартак арміяын мөдісны пыксыны, мыј оз ков вужны граңича сајө, а колө бөр косны да Рім бостны. Рімлыс арміјасө ыкымыныс вермөм кыпөдіс рабјаслыс нађеја, мыј өні најөс ыкөд-һын оз вермы. Мөд-кө сесса сіјө, По ју бурещ вөлі чорыда өјдөма, а медым мунны војвыв, колө вөлі сіјөс вужны. Сіјө кадга ветлан-мунан тујјасөн таыжда арміяөс, та паста ваті, дөрт, вужөдны лоі зев сөкыд. Тащөм помкајас вөсна (колө-кө вөліны і нөшта мукөд помкајас) армія бөр бергөдчис да вескөдчис вескыда рабовладельческөј Рім государство сөлөмө.

Озыр јөз чукөр зев јона повачисны да мыј вынсыс бостчисны вермасны кыпөдчысјаскөд. Паныдагисны кык класс, кодыслы-кө, кодсө-кө колө вөлі бырөдны, а мөд туј сесса ез вөв. Озыр јөз чукөр бурөн ез көсјыны летчысны долыд, пөт, гажа олөмыс. А жмітөм, нарғитөм јөз чукөр—рабјас, оз көсјыны бөр лоны рабөн. Пансіс чорыд классөвөј кос. Рім војскалөн јурнуөдны бостчис Рімскөј государствоса медга озыр мортыс—Красс, коді чукөртис став вынсө государство пыщкөсыс.

Куза муніс кос, куза когагисны рабјас вөла перјөм вөсна, ез жалітны ассыныс олөмсө. ыкытыс отсөг вотөг, кыпөдчысјаслөн выныс кутіс чінны, а Рімлөн војска век өтарө чукөрміс да кодіс. Выныс ез-һын ло өтмында, но рабјаслы вөлі зік өткод: кос вылын кувны, лібө Рімлы кіподулө сурны да кувны крест вылө распінајтөмөн (преступныкјасөс секі крест вылө распінајтөмөн каңытлісны). Рабјас вермасисны мыј вынсыс, сөлөмсағыс. Медбөрја кос вылын зев уна морт усі, щөщ усі і ачыс

Спартак. 100 сурс морт піе пленё сурі сёмын 6 сурс морт, ставыс мукёдыс усіны бој вылын.

Тажё 6 сурс бунтовшицкы озыр јёз чукёрлөн вёлі лёсёдома зев бур наказањё. Рімё мунан туј куґ-та вёлі сувтёдома 6 сурс крест да сетчё распинајтома 6 сурс мортёс-жё.

Нїёты морт кыпёдчыґас піе ез кол ловјён. Таґи ыґыдалыс классґас пёдтывлісны важысаґ і оні пёдтоны паныд сувтыс классґаслыс кыпёдчёмґасё.

Поґё оз тајё кыпёдчылёмсё (восстањёсё) шуны революцїаоґ? Мі тодам, Спартак да сы дор муныґас, сьґжод кыпёдчыґас ез пуктывны тащём мог, медым бырёдны ґоґнас важ оломсамсё да сы пыґды лёсёдны выґ сама јёзкост оланноґ. А революцїалён медыґид моґыс бырёдны важноґа јёз кост оланноґ да лёсёдны выґсама оланноґ.

Бостам-кё робочёј класслыс кыпёдчёмґас, на кыпёдчёмын пуктома моґён кїстны, вуґ выјёныс бертовны капїталїзм, да лёсёдны сы пыґды моґноґа, вылыс-ґык щупёда јёзкостоланноґ—соцїалїзм. Тащём моґсё рабґас ас кыпёдчёмын ез сувтёдны.

Спартаклыс кыпёдчём да нёшта мукёд кыпёдчёмґас рабґаслыс оз поґ шуны революцїаоґ, а мі шуам сёмын кыпёдчёмён.

Рїмын вёвлі нёшта-на неґкымын кыпёдчылёмґас рабґаслён. Медса ыґыд да куґ кыпёдчылём вёлі Сїцїліґаґын, сїцїліґаса рабґаслён восстањё (Спартак кыпёдчёмыс неґкымын воён воґґык вёлі). Тајё кыпёдчёмґаслён ногыс петкёдлё, мыґ рабґаслён кыпёдчём абу революцїа, а сёмын бунт. Бунтён рабґас мёвпалїсны мынтёдчыны рабствоыс, но важ олом сам колны бёр. Сїцїліґаса восстањё дырїї, рабґас кын вёлі ґоґнас Етна кар (Сїцїліґа ді вылын). Најё лёґёдісны сецём власт, бёрїсны ас костыныс сарёс. ґоґ 9 во мунїс тајё вермасёмыс рабґаслён, бёрнас бара-жё Рїмскёј рабовладеґельскёј ґосударство верміс пёдтыны рабґаслыс бунт. Уна рабёс та бёртї вёлі бырёдома, кодёс вїсны воујїтїгён, сурсґасён распинајтїсны. Тащём ногён пырґык помассывліс рабґаслён кыпёдчылём.

РИСКӨЙ ИМПЕРИЯЛӨН КИССӨМ—ПОМАСӨМ да ВЫЛ ЖӨЗКОСТ ОЛАННОГ ЧУЖӨМ (ФЕОДАЛИЗМ)

Ми төдмасим-рын, мыј Римлөн быдман тујыс бөлі колонияјас грабитөм сайын да колонияјасыс вайсөдөм рабјасөс локыс эксплуатирүјтөм сайын. Став овмөс кыптөмыс да воэмөстчөмыс рабјас уж сайын, мырда уж вылын. Ташөм подула овмөсыд, дерт, ез вермы воэмөстчыны, ез вермы јонмыны экономика боксаң. Рабјасөс мырдөн ужөдөм, кызі промышленностын, сиз-жө-і сиктса овмөсын, быдлаын өтмөза укөдіс ужлыс производительност. Рабјаслөн дарөвөј ужалан вын пыкіс техника кыптөм-воэмөстчөмыс. Сиз шунысө, ужалан выныс тырміс, рабјаслөн лыд пыр содіс, а техника сулаліс пыр өтвыланавын.

Мыј ескөн верміс лоны, Римлөн-кө колонияјасыс да рабјасөс вайөданијасыс друг бырыны? Став овмөсыс ескөн пырыс пыр киссис. Киссис сы вөсна, мыј подулыс рабовладельческөј жөзкост оланногыслөн бырі. Рабовладельческөј овмөс кыптө сөмын секи, кор рабјасөс перјан туј зев паскыд.

Сизі-і артміс. Техника жеблун вөсна да выл колонияјас боставны вын сузсытөм вөсна, выл колонияјас Римлы воқө ез кут шедны, рабјаслөн лыдыс мөдіс чинны. Сиз-жө армиялөн выныс, кытчө вөлі бөстөма пөшти став крестанасө, дүгдіс содны лыдөн. Вөлі лөгөдөма медалөм армия, но та вылө надеја воқө вылө лоі ічөт.

Тақ һөжјөнүкөн Римскөј империя мөдіс жебмыны. Мырдөн бөстөм колонияјас, мыјөн кағалісны Римлыс жеблунсө, мөдісны зільны мынтөдчыны Рим кипод улыс, Римлыс ассыс владенһөјассө мырдаавны.

Выл колонияјас бөстөлөм пыдди, Римлы ковміс зев чорыда вермасны, медым колонияјасыс ез ісковтны сы кыс. Медбөрын сизө воіс сетчөз, мыј 100-200-өд војасөз зикөз тупкысис рабјасөс перјан туј.

Овмөс вөдітөмыслөн подувыс—рабјаслөн уж, вын, зикөз жебміс: гырыс латифундияс да руда перјан промышленност, көні вөлі медсасө ужалөны рабјасыс, мөдіс пустүјтчавны. Жебміс-і төргүјтөм. А та вөсна гырыс карјас, төргүјтөм да промышленност помыс өлісјас, чорыда-жө жебмісны вынөн.

Рімскөй имперіалыг помассөмсө öдзөдiс нөшта вој-
вывсаң Германскөй племенајаслөн наступајтөм.

Кор Рімскөй имперіалөн вөлі-һин промышленност,
төргүјтөм помыс олөм да рабјас вынөн овмөс нуөдөм,
секі сылөн војвывса сугедыслөн—Германцылөн овмө-
сыс да олөм самыс вөлі нөшта-на улынжык шупөдын
(радөвөј стројын). Рімскөй имперіакөд војнајас нуөдiгөн-
һин торја рөдвужјасыс вождјасыс торјалiсны, озыр-
мiсны да котыртiсны мукөд рөдјасөс. Германцылөн
рөдөвөј строј мөдiс кiсгыны, јөзкост оланног сiз-жө мө-
дiс торјавны классјас вылө. Војна вылын јуралысјас
да налөн отсасысјасыс өдјө кыптiсны-озырмiсны.

Танога вөлі олөмсамыс, јөзкост оланногыс Герман-
цылөн Рім пөкөритөм возвылын. Германцы мөдiсны углас-
ны Рімскөй имперіја вылө, кодөс куааөн удајтчiс кiст-
ны-жугөдны.

395-d воын ыжыд Рімскөй имперіја торјалiс војдөр
кык пелө: Рытыввыв јукөнас столцаыс колі Рім, а Асыв-
вылас лоі вым государство—Византыја (столчнөј карыс
тані лоі Константинопөл). Рытыввывса јукөныс Рімскөй
имперіјалөн куаа вермасөм бөрын сурі ставнас Герман-
скөй племенајас кі улө (V-d немын).

Рімскөй имперіјакөд вермасiгөн германскөй племена-
јас асныс јона јонмiсны да военнөј вынныс налөн содi.
Важ Рімскөй имперіја местаө артмiсны вым Германскөй
государствојас.

Рабовладельческөй обществово пыддi мөдiс кыпөдчыны
вылнога јөзкост оланног, вым нога овмөс вөдiтөм подув
вылын—„феодализм“. Рытыввыв Јевропайн тајө олөм
ногыс бура мытчысiс VIII-IX-d Немјасын, а һеуна
бөрынжык Россiјаын—XIV-XVI Немјасын.

ВИСТАЛӨЈ:

1. Кушөм ногөн озырмiс Рiмын iчөтiк јөз чукөр, кодјас бөрынжык
пөрисны медеа гырыс рабовладельчјасө?
2. Кыјi использујтiсны Рiмын рабјаслыө ужвын?
3. Кушөм вөлі оланногыс рабјаслөн да крестьян-ремесленњiкјаслөн?

4. Кытыс лоі Римын „луппен-пролетариат“? Кушӧм політика нуӧдіс-ны римса озыр јӧз, луппен-пролетариат, ремесленникјас да крестана еерті?
  5. Кушӧм классјас костын муніс медвасӧ касыс Рим госуларствоын?
  6. Кушӧм моғјасӧн кыпӧдчылісны рабјас, кыңі заводітіс да мыјӧн номасіс Спартаклӧн кыпӧдчылӧм?
  7. Верміс-ӧ ез рабјаслӧн кыпӧдчылӧмыс вежны јӧзкост оланногӧ? Гіжӧј сочіненьӧ: „Рабјаслӧн Греціјаын да Римын олӧм-вылӧм“.
-

КЫҢИ ЧУЖИ ДА КЫТЫГ ЛОИ ХРИСТИАНСТВО

V-дд заданьё

1. Кушом условийдын чужи христианство. Мыла христианство вөлі вөйдөрсө рабјаслөн религиясы?

2. Кыҗи христианство пөри озырјас дор сулаалы религия да увтыр-төм јөзөс нарвитан орудийөөн. Мыла христианство вөлі колантор озырјаслы?

3. Классјас кост верманан кадө, кыҗ христианство отсасис озырјаслы?

УЖАЛАН МАТЕРЈАЛ

ХРИСТИАНСТВОЛОИ ВУЖЫС

Ми воҗа уроқјасын төдмалім-нын кушом вөлі олөмыс рабјаслөн рабовладельческой јөзкост оланногын. Медга-нын лок олөм вөлі Рим кподувса колонияјасын, торја сорнја олысјаслөн да сетыс вәјөдөм рабјаслөн.

Лок олөмыс мынтөдчөм вөсна рабјас һекымыныс зев чорыда кыпөдчывлісны ас експлотаторјаслы паныд. Но тајө бунтјас һекор ез вөвны удачнојөс: озыр јөз чукөр пыр пөдтывлісны рабјаслыс кыпөдчөмјассө.

Та бөрті раблөн ез кол һекушом һаҗеја воҗө вылө, медым овны морт-моз „таладорјугыдын“. Тащөм пікө во-өм олөмыс чужтис рабјас костын тащөм мөвпјас, мыј таладорјугыдын-кө бур олөм рабјаслөн-абу, мөдарјугы-дын та пырҗи лоө бур олөмыс. Тајө вуж вылас мөдіс подувтчыны христианство.

Римскөј имперіја асывывла дорын вөлі „Јудеја“ һима колония, көні медсасө олысјасыс вөліны асылыс сикаса сорнја јөз—јеврејјас. Јөз кост оланногыс Јудеја-ын вөлі Римын код-жө: гөла-озыра вылө јуксөма. Төргүтөм номыс да гөл јөзлыс налог өктөм номыс Јудејаса озыр јөз—фарісејјас, зев чорыда кыптисны да озырмісны увса классјассө експлоатірујтөм номыс.

Увса классјассө експлоатірујтисны кык боксаң: асланыс буржуаҗја да чіновныкјас (фарісејјас да мытарјас), а мөдногөн-кө һөшта чорыда зелөдісны Римскөј власт

кутыяс. Јеврејској крестаналөн да ремесленьікјаслөн олом самыс ташом условіјојас вөлі вывті-нын сөкыд. Сегса Іудејаыд пыр вөлі мырдыган места пырды, то өйк государство сіјос сөрвітас, то мод государство; тазі пыр отарсаң і модарсаң рөзөрітісны увса классјасос.

Гөм јоз пөвсын ескөм ташом чужі, мыј воас мынтөдыс („спасітел“, — „месгіја“), коді мынтөдас жмітөм-нартітөм јозос сөкыд оломыг да лөсөдас налы выл долыд-лөсыд оланног. Ташом оломсө модісны вітчысны луныг-лун.

Іудејаын зев частө вөвлі кыпөдлөмјас, мед мынтөдчыны Рім кіподулыс. Тајө вермасөмыс муніс дугдывтөг. Кыпөдчылөмас медсасө участвүтісны гөм јоз: на вылө водіс став сөкыд луныс, Рімској озыр јөзлөн грабітөмыс.

Кыпөдчылөмјас вөлі-і ас озыр јоз чукөрлы паныд. Сөрт, ташом восстанөјасыс уна пөрја вөвліны, но уна пөрја-жө пөдтывлісны озыр јоз. Но мездыс морт вылө та нога набеја лоі, мыј тајө лок оломыс мездысыс лоө сар-спасітел, а оз прөстөј морт.

Кор ташом кыпөдчөмјассө озыр јоз пөдтывлісны сөк колі ташом нога мөвпјас, мыј гөм јөзлыс мездыссө-кө вїісны, мыј сіјө регыд бөр воас. Тазі озыр јоз чукөркөд вермагны вын сузсытөм чужтіс увса классјас пын, медсасө рабјас пын выл нога ескөм — ремігіја. Тазі нөжјө-нык чукөрміс увса классјас, рабјас пын легенда Ісус Хрістос јылыс, коді модіс лыддысгыны јен-ны сө-мортөн (спасітел мортөн).

Куз-аөн тајө легендаыс сорласіс мукөд важја Азіјаса јөз ремігіја легендајаскөд. Јенлөн кувлөм, бөрловчөм, јөзос спасітөм — тајө ставсө вөлі бостөма важ Азіјаса јөз ремігіяыс да пыртөма Іудејској ремігіјаө. Нартітөм классјаслөн вынтөмлун, експлатірујтыс классјаскөд вермагны вын сузсытөм, чужтіс выл ремігіја — Хрістослы ескөм.

ХРІСТИАНСТВОЛӨН ІУДЕЈАЫС МУКӨДЛАӨ ВУЖӨМ

Іудејаса јеврејјасос унаос вөлі нуөдөма Рім государство да рабствоө пөртөма. Ташом јөзыс модісны паскөдны (хрістіанствосө). Рімын да мукөд Рімској імперіја

каржасын олыс јеврејјас јона паскөдісны ташөм ескөмсө Римскөј імперіја пастала.

Ташөм нога велөдөмыд, мыј најөс кодкө мынтөдас лок олөмыс, ҫерт, мед-воз гөлөм выланыс воіс раб-јаслы да рөзөрітөм јөзлы. На костын медвоз мөдіс паскавны хрістіанствоыд.

Первојсө озыр јөз сувтлісны паныд тајө выл ремігі-јаыдлы, но регыд каҫалісны, мыј тајө зев бур рабјасөс да увтыртөм јөзөс подчіңитан орудјө.

Хрістіанство паскалөмыс медсасө муніс сіјө кадө, кор Римскөј імперіја заводітчіс-нын кіссыны.

Рабовладельческөј овмөслөн кісгөмыс, олөм-сам веж-гөмыс вежіс і став ідеологіјасө кыкнан сікас классыслыс. Быд олөм вежгөм вежө ідеологіја і міровозрењњөсө қоңнас. Овмөсын-кө кріҫіс, і став міровозрењњөас шөщ овлө кріҫіс. Ташөм-жө лоі і Рімын.

Хрістіанство, кыҫі спасітелөс вітчан ремігіја, чужіс первојсө рабјас да гөм јөз пын, но регыда пөра тајө ремігіјаыс қоңнас вуҫіс озыр јөз кіө, пөрі гөм јөзөс подчіңитан орудјө.

Кор мі сорҫітім рабјас кыпөдчөмјас јылыс, мі шулім-нын, мыј рабјас кыпөдчөмјасын һекор ез вөв ташөм моҫас сувтөдөма, меҫым зікөз вежны важ олөм самсө да лөсөдны выл подула јөзкост оланног.

Віҫөднысө бытөкө оланногыс, експлаотаціјаыс робочөј-јаслөн да рабјаслөн зік өткоҫ. Капіталізм дырјі робочөј сещөм-жө раб (бостө көт кывјассө, раб“—, раб-очөј“), кушөм і рабовладельческөј обществоса раб. Но сіјө өткоҫыс сөмын олөм сервіыс.

Капіталістическөј производство бердын робочөј класслөн моҫ: жүгөдны капіталістическөј производство да лөсөдны социалістическөј производство.

Рабјас һекор ез вөвлыны выл нога јөз кост оланног лөсөдыс классөн. Дај сіјө кадса ҫехнікаыс вөлі зев улын, вез жеб, меҫым лөсөдны социалістическөј производство

Возө вылө рабовладельческөј обществоын производі-тельнөј сіалалы воҫмөстчыны һекушөм перспектіва ез вөв. Рабјас, почө-кө сіз шунысө,—бөрвыв кыскыс классјас. Рабовладельческөј јөз кост оланног кісгөмкөд шөщ і рабство кіссіс, а ез пөр выл олөм дорыс классө.

Робочој класслөн ролыс, значеньёйс зик мөднога: сійо капитализм бырөдыг класс, абу сөмын капитализм бырөдыг, но і коммунистическөј стрөј лөгөдыс, став оланногсө воэмоэтыг класс. Та вөсна рабјаслыс кыпөдчылөмјассө мі ог вермө шуны революцијаөн; та вөсна-жө став кыпөдчылөмыс рабјаслөн пыр һеудачнөја помаслис.

Рабјаслөн бунтјас дерт, јонжыка өдзөдис рабовладельческөј оланног кистны, но вылнога производство лөгөдны рабјас ез вермавыны.

Тажө рабјаслөн кыпөдчылөмјасыс да пөдтөмјасыс отсалис өдјөнжык паскавыны християнстволы. Быд кыпөдчылөм рабјаслөн, кыз-һин мі воэ висталим, помаслис сиз, мыј озыр јөз чукөр зев чорыда пөдтывалисны восстанһөјас.

Християнствоө велөдысјас пыр тази велөдисны, мыј вермасны оз ков, вермасны зик һинөмла, мыј вермастөг јен ачыс ыстас ассыс писө да мездас увтыртөм јөзөс, лөсөдас выл нога олөм, тан оз ло експлоатација һи ещамс петан сөкыд уж. Та нога велөдөмыд рабјас кынзи јона кажитчө вөли і мукөд гөлмыс-рөзөритчыс јөзлы.

Сиз-кө християнство, пырис і мукөд гөлмөм јөз пиө.

Первојсан Римса озыр јөз, Римса императорјас сувтисны паныд християнствалы. тајө вылнога рабскөј религијалы; налы кажитчис, мыј тајө християнство пырыс увса јөз да рабјас налыс озыр лунсө лөгөдчөны јуклыны. Но озыр јөз чукөр регыд гөгөрвоисны, мыј тајө выл нога религијаыд зев бур өрудјө озыр јөз кын, ас кю-кө бостны тајө религијаөн јурнуөдны, секи почас кутны гөл јөзөс, озыр-јаслы паныд сувтөмыс.

Өни визөдлам. кызи сijo артмис, кушөм сама, кушөм сикас јөз пырисны християнскөј обштинајасад.

ХРИСТИАНСТВО РЕЛИГИЈАЛӨН ЫЛӨЧАН НОГЫС.

Ми-һин воэжык урчитим, мыј християнскөј религија первој кыптан кадас вөли рабјаслөн религија. Өни християнство озыр јөзлөн религија ужалыс јөзөс ылөдлан, експлоатирүјтан өрудјө. Римса озыр јөз християнствоө кутчисөмыс рабјасөс-гөлјөзөс, первојсө каһнитлисны, рөспинајтлисны.

Медса синулө шыбытчанатор первој християна велөдөмын-потребительскөј коммунизм модаа велөдөм: мыј

став ембурнас озыр јозлы колө јуксыны гөл јөзкөд. Сіјөн повъодіс первојсө Рімса озыр јөзөс хрістіанствоыд. Тащом вөлі хрістіанстволөн пыщкөсыс первојсө.

Тащом нога велөдөмыд зев јона кыскіс рабјасөс, рімса гөл јөзөс хрістіанскөј сектајасө.

Хрістіанскөј сектајас уналаын зев артмісны, өдјөн зев кыптисны Рімын і мукөд карјасын, рімскөј колоніајасын. Но кык со во мысты-нын Һемтор езком тајө сектајас велөдөмас важыс, а став хрістіанскөј сектајасыс лоіны озыр јөз кын, став велөдөмыс мөдіс мунны озыр јөз мојјас серві.

Вескыда-кө шуны, тајө кадсаңыс хрістіанство вераөн нуөдөмыс вујіс озыр јөз кіө, пөрі озыр јөз кын ылөдчан өрудіјөө. Та јылыс медса бура петкөдлас міјанлы „јевангеллө“.

Јевангеллө артмөма уна сікас мојдкыв да легендајас чукөртөмыс. Тајө легендајассө бостөма азіјаса народјаслыс, өтлаалөма сесса важ јеврејскөј преданьөјаскөд. Со кыці артмөма јевангеллөыд. Сөрт, тащө вермісны татчө вескавны разнөј кадса велөдөмјас, мојдкывјас; тащөк татчө вескалөма велөдөмыс первој хрістіанскөј сектајаслөн і татчө-жө вескалөма щөщ озыр јөзлөн велөдөмыс.

Ставсө јевангеллөын гудрасөма өтчукөрө, но буржыка віжөдлөмөн, сөрт пырыстөм-пыр ащам, мыј јевангеллөлөн гіжөдјасыс абу өтө кадө гіжлөма.

Јевангеллөө щөщ вескалөмаөс сіјө кадса велөдөмјасыс (первој хрістіанскөј сектајаслөн мөвпјасыс), кор хрістіанство-на вөлі щөк рабјаслөн религіја.

Јевангеллөын гіжөма, мыј Ісус вөлөма плөтніклөн пі, төждысө вөлөм гөл јөз вөсна, проповедујтлөма ремеслөтнікјас да черікыјысјас пөвсын; мыј Ісус вөлөм өз вермы терпітны төргујтыс, озыр јөзјасөс, Һөөтпыр өтлывлөма најөс вічкөыс вузасөмыс; мыј хрістіанскөј сектаө вермасны сөмын пырны гөл јөз; мыј „рајө“ сіа-жө сөмын вермасны пырны гөл јөз, а озыр јөзлы сетөн места абу. Јевангеллөын ем тащөн ізреченьө „Верблудлы кокыджык петны јемпыс пыр, Һежелі озыр јөзлы „рајө“ прөјдітны“ „Коді му вылын первој (озыр) морт, сіјө мөдарјугыдын лоө медбөрја морт“.

Со тајө петкөдлө, мыј хрістіанствоыд, тајө гіжөдјас

петан кадас вөлөма рабјас да увтыртөм классјас кыин-на.

Но воқо-кө виқодлам јевангеллөтө, сесса ташөм тор-
јастө ог-нын азқо. Воқо мунөны гижөдјас кызі озырмыны,
кызі ужавтөг поқо пөтны, кызі унжык барыш бостны,
кызі рабјаслы колө көзайнылыс кывзыны да с. в.

Воқо-нын јевангеллөса Исусыд оз гөм јөз дор, а озыр
јөз дор сулалө, озыр јөзлаң сынө. Бостам „Притча о
талантах“ нима гижөдјевангеллөбыс.

Өтө зев озыр морт гортыс мунгас сетліс ассыс
озыр лунсө рабјаслы, а кор воіс гортас, мөдіс бөр корны
деңгасө да корны прөчентјасөн. Мукөд рабыс прөчент
лыднас кык мында деңга вajasны көзайнылы. Өтөк раб
деңгасө ваіс-жө, но прөчент ез мынты ас господінысылы.
Көзайн зев јона скөрміс „Ак-те дыш-лукавој раб, те
он-өм вөлі төд, мыј ме радејта вундыны кытчө ег көзлы
өктыны кытчө ембур ег пуктыв.“

„Тед колө вөлі төргөвечлы таяө деңгасө сетны, мед
ме воіг кежлө барыш мем воіс. Сіз-кө бостө талыс дең-
гасө да содтө сецөм мортлы, кодлөн ем дас талант (деңга-
лыд). Ембур мортлы пыр колө содтыны озырлун, а кодлөн
пыр нинөм абу—сылыс өстаткісө мырдадыны. Дыш лу-
кавој рабөс бостө да шыбытө турмаө.“

Адзанныд кушөм-нын велөдөм самыс Исуслөн. Таяө
нын зик озыр јөзлөн мөвпјас.

Воқо виқодлам Исусылыс ізреченнөјассө: „Слуга некор
оз вермы ас господіныс вылөжык пуксыны“.

Уждон јылыс Исус вөлөм раб көзайн-моз-жө төлкујтө:
„Көзайн ачыс төдө, уна-ө сетны уждон ужалыслы, некодлы
бокөвојлы сетчөз абу дела.“

Увтыртөм, експлоатјрујтөм јөзөс вөлөм велөдө Ис-
усыд тазі: „кучкасны-кө өтө банад, секи мөд бантө кучкы-
ны лөгөд“. Немуштөм експлоататорјасыдылыс весолөмсө
Исусыд тазі вөлөм вевтөтө: „Виқөдлө лебачјас вылө, најө
оз көзлыны, оз вундыны, но јен најөс пыр пөткөдө“...

Нывбабјөјсө увтыртөм јылыс јевангеллө тазі велөдө:
„Гөтырлы колө повны, кывзыны ас мужікылыс“.

Со кушөм хрістіанство ремігіяыдлөн подулыс, самыс.
Хрістіанство сіз-кө, кызі-істав мукөд ремігіяыс, озыр
јөз дор сулалыс ремігіја, експлоатјрујтөм классјасөс под-
чынтан орудіө.

Ташом христіанскöй релігіялөн быдман тујыс. Христіанство чужлі первојсö рэбјас пöвстын, кыз бытöккö жыдыдалыс, експлоатірујтыс классјаслы паныд сувтöм—профест. Но регыд воші ташöм ногыс—христіанство зоннас сурі озыр јöз кіподулö, пöрі ылöдчан öрүдјöö.

А став јевангелмöсә гижöдјасыд: Ісус чужöм јылыс, проповедујтöм да јöз грек вöсна кулöм јылыс—поп-факлөн лöсöдлöм мојдкыв. Тајö мојдкывјассö зев һенөгөн јешшö лöсöдлöма да гудралма, сешöм һелучкіјас (да протіворечіјöс) сен емöс, мыј быд һеграмотнöј мортаы сінмö шыбытчö.

Некушöм Ісус Христос һекор абу чужлöма һі абу кувлывлöма; ставыс тајö Азјјаса народјас релігіяыс гусалöм мојдкывјас, поп-факлөн ылöдчан тор.

ВІСТАЛÖ:

1. Кушöм јöзкост оланогын чужі христіанство? Мыјла? Кытысан да кызі сіјö паскаліс, кушöм јöз-костын паскаліс?

2. Кушöм сикас јöз пырісны медвоzza обществојасö да кызі вежсіс һöжјөнік общінаыслөн составыс? Мыјла?

3. Кызі христіанство візöдö ужалыс јöзә-эксплоататора кост вермасöм ылаö, ужалысыс олöмног бурмөдöм ылаö?

4. Поzö оз шуны общінајассö коммунизм сама олөмөн? Оз-кө поz, мыјла оз поz?

5. Кызі артöма „јевангелмöыс“. Мыјла сіјö колö вöлі поп-факлы. Мыјөн поzö докажітны, мыј став вістыс сен легендајас, мојдкывјас?

6. Мыјла христіанство государствоөн выноöдöм релігіја?

Ужјас возö кежлö

1. Велöдчыныдкөд шöц лыдфö Ленилыс гижöд: „Релігіја да робочöй класс“ јылыс XI-од том, Іјукöдыс, 253-254-öд мстбокыс (1923 воса ізд.) да вочö доклад: „Кызі колö вермасны релігіјакöд“. Доклад бöрын сорнітö да лöсöдчö ужнуöдны—мыј ті верманыд вöчны релігіјакöд вермасöм ужын школаын, колхозын да лыддысан керкаын. Тајö ужсö нуöдны заводіттöз лыдфö: „Релігіјакöд вермасны велöдчан кыгыс 284-301 мстбок.

ЈУРИДААЛЫГ.

Медвоzza jöz кост оланног.

1. Мусар уна сурс во сајын	3
2. Ужалан көлү вөчөм да ужөн морт торјалө кывтөм пемөсјасыс	4
3. Кыз војтыр велалисны вөчны да вылдны ужалан көлүјјассө ас- оыныс?	6
4. Би да сылөн коланлаун медвоzza мортамы	13
5. Пышкөс олом да jözкост оланног медвоzza jöz чукөртлөм (ордаа олөм).	15
6. Горнисер артмөм	19
7. Каменнөј вөклөн вөзмөстчөмыс да сылөн коласјасыс	19

Ордасаы рөдвужөн-рөдвужөн оланногө вужөм.

1. Изыс вөчөм ужалан көлүј вылдөм да выл нога ужалан көлүј вөчөм.	22
2. Би перыны велөдчөм	28
3. Öжыгајтөм дозмук вөчны велөдчөм	30
4. Оланін вөчны велөдчөм	31
5. Му-виз вөдитөм	36
6. Скөт вөдитөм	37
7. Орда пиыс выл сама олом артмө	38

Рөдөвөј jöz кост оланног

1. Көртыс вөчөм ужалан көлүјјас лөсөдөм	42
2. Ордалөн рөдвуж вылө торјалөм	46
3. Рөдвуж да рөдөвөј овмөс	48
4. Рөд жын торјалөмјас—семја вылө јуксөм	51
5. Ыжыд ај—старејшина	53
6. Мукөд рөдјас кост јитсөм	55
7. Нывбабалди положение	56
8. Рөдөвөј общинаыс племјасө чукөртөм	57
9. Jözкост оланногын мөдис төдчыны классјас кост торјалөм	58

доклад вөчны материал.

1. Ненецјас олөмын рөдөвөј стрөј дыреа колөмторјас	61
2. Комилөн рөдөвөј олөмыс колөм торјас	62
3. Кызі совет власт вермасө рөдөвөј олөмса колөм торјаскөд	62

Медвоzza jözлөн јенлы есканног.

1. Религјалөн сущностыс	63
2. Кызі чужі да паскалі религја	64
3. Рөдөвөј религја	66
4. Природа вын јен тужө пунктө	68
5. Религја кутысјас—нарошиөј jöz	69
6. Вөзө кезлө ујјас	71

Рабовладельческој јѳзкост алаиног.

1. Кыѳи артимс рабство оистемаыс	72
2. Греѳија вакѳн	75
3. Греѳијалѳн Персијакѳд војнајас	75
4. Аѳины	77
5. Лыдыс да олѳиногыс рабјаслѳн	77
6. Ужалан вын да овмѳсног рабовладельческој обществоын	80
7. Греѳијанын ас карјас костын вен	82

Јѳзкост олаиног да классјас кост вермаѳѳм
древнеј Римын

1. Мыј помыс да кыѳи озырмис Рим	84
2. Рабјаслѳн уж да олѳм	87
3. Эксплоататорјаслѳн—параѳитјаслѳн олѳм самыс	90
4. Шѳркоѳа олыс јѳз чукѳрлѳн олѳмыс	91
5. Спартаклѳн восстанъѳ	93
6. Римској империјалѳн кисѳѳм-помѳѳм да выл јѳзкост олаиног чужѳм (феодализм)	97

Кыѳи чужѳи да кытыс лоѳи христѳианство

1. Христѳианстволѳн вуѳјыс	100
2. Христѳианстволѳн Јудејяыс мукѳдлаѳ вуѳѳм	101
3. Христѳианство релиѳијалѳн ылаѳдчан нѳгыс	103

ТӨДЧАНА ОПЕЧАТКАЈАС:

(Лыффытöздү испривитöж)

Лыст-бок	Кушöм строкаын	Мыҗ печатаҗтома:	Көлө лыффыны:
8	10 увсаң	посҗысигөн	Косаеигөн
15	7 " "	Шуе-ылмаос „ордаҗасөн“	Сіҗө ізс чукөрҗасө мі шуам „ордаҗасөн“.
22	14 " "	Пользуҗтчыны поткөд-лом ізҗыс	Исползуҗтчыны шылөдөм ізҗыс.
23	16 " "	Ңөвҗа вуж	-- нөвҗа вуж пицал
30	12 " "	Пемыд воҗасө	Пемыд воҗҗасө
47	5 вывсаң	Старшина	Старешина
57	10 вывсаң	Семҗа пыцкын содөмыс	Семҗа пыцкын значеннө содөмыс
65	17 увсаң	дастөм-кө	Бостам-кө
66	16 вывсаң	Ғерт, сикө ставыс бөр-нас муны мөдс поп-дак ордө. Оз-җа поп-дакыд брезҗутны куко-маҗас мылөсҗасын.	Ғерт, сіҗө ставыс бөрнас мунны мөдс поп-дак ордө. Оз-таҗ поп-дакыд брезҗутны күлөмҗас мылөсҗаснад.
66	21 увсаң	Лнва- ловҗасөс	Ловҗа-ловҗасөс.
"	17 " "	жур духөн	Бур духөн
"	15 " "	Лоныс бур вөчө	Лолыс бур вөчө
"	13 " "	Вежөртас лөр серҗи	Вежөртас лов серҗи.
"	10 " "	Сешөм ескөы; мыҗ лозҗасө поҗө бурмөдны, коҗчавны.	І сешөм ескөм, мыҗ лозҗасө поҗө бурмөдны, каҗтывны.

Лыст-бок	Кушбм срокамн	Мыж печатайтбма	Колб Лыддыны:
67	9 вывсан	Пбчнтайтбны рбдвцбр пмддд,	Пбчнтайтбны рбдвуж пмддд,
68	Заголовок	Трпрда вын јен тујб пуктб	Трпрда вын јен тујб пуктбм
77	19 вывсан	Афіны дорын матын се- кнн вблн промышленнбј центр кар „Апотіка“, кбнн вблнны езые перјан руд- ннјас.	Афіны дорын матын секн- нн вблн промышленнбј центр, кбнн вблнны езые перјан рудннјас.
.	16 увсан	а вајсны Афіныс	а вајсны мукбдлаыс
81	7 увсан	Татыс петалнсны	Татыс сеталнсны
87	16 вывсан	(Афрнкаын да галлјаын)	(Афрнкаын да Галлјаын)
87	18 увсан	...Озыр рабвладеле- чјалечас	...Озыр рабвладелечјаслбн
106	16 увсан	Кушбм сикас јбз пырсны медвозза обществожасб...	Кушбм сикас јбз пырсны медвозза общнајасб...